

+ A + J + A + L + O + O +
A + J + A + K + I +

MAI — — — JUUNI

1 9 4 1

S I S U.

P. Tarvel: Friedrich Engels ajaloolasena (järg)	117
L. Mark: Talurahva rahutused Karinus ja Orinas 1805	130
N. Kaasik: Balti probleem ja tsaristliku Venemaa diplomaatia	139
L. Loone: Muljeid Leningradi muuseumidest	149
Arvustused	156
Varia	175

„Ajaloos Ajakiri“ ilmub 6 korda aastas. Toimetuse aadress: ENSV Riigi Keskariivi Tartu Osakond, tel. 25-78. Vastutava toimetaja H. Rebase telefon kodus 35-18.

AJALOO

AJAKIRI

1941

Riigiraamatukogu

No. 59874

0 94939

Nr. 3

Friedrich Engels ajaloolasena.

III.

„Saksa ideoloogias“ olid Marx ja Engels esmakordselt formuleerinud suurejoonelise käsituse inimkonna senise arenemiskäigu kohta ajaloolise materialismi seisukohalt. Et see ulatuslik teos trükki ei pääsenud, kasutasid teadusliku sotsialismi rajajad selles esitatud vaatekohti ja väiteid endi järgnevais tois, näit. Marxi poleemilises traktaadis Proudhon'i vastu „*Misère de la philosophie*“, mis ilmus Brüsselis 1847. a. suvel, eriti aga Marxi ja Engels'i kuulsaimas ja mõjuvõimsamas kollektiivses töös „*Manifest der Kommunistischen Partei*“ (ilmunud Londonis 1848. a. veebruaris).

Samuti nagu „Saksa ideoloogia“ koostamisel etendas Engels ka „Kommunistliku manifesti“ loomisel üsna väljapaistvat osa. 1847. a. suvel oli Londonis asutatud esimene proletaarlik organisatsioon, kes resoluutselt hülgas kõik utopistliku sotsialismi igandid ja asus ideoloogiliselt teadusliku sotsialismi alusele. Et teravasti eraldada seda revolutsioonilise proletariaadi ühingut — „Kommunistide Liitu“ — kõigist oma eelkäijaist, osutus vajalikuks formuleerida täpsal ja kokkusurutud kujul ta ülesanded ja põhimõtted, nn. usutunnistus (*Glaubensbekenntnis*), nagu tol ajal väljenduti. Liidu Pariisi sektsiooni ülesandel koostas Engels 1847. a. oktoobri lõpus Pariisis „katekismi“, s. t. küsimuste ja vastuste kujul liidu programmi esimese visandi „*Grundsätze des Kommunismus*“⁴⁴. Seni olid utopistlikud sotsialistid, näit. Cabet, Considerant jt., oma põhimõtete kokkuvõtlikul ja ülevaatlikul esitamisel sageli kasutanud sellist katekismi-vormi. Nii toimis nüüd ka Engels, formuleerides kommunistliku suuna ideed lühikesis vastuseis 25-le küsimusele.

Säärane käsitluslaad siiski Engelsit ei rahuldanud, eriti seetõttu, et see ei võimaldanud hästi vaadelda vastavaid probleeme

⁴⁴ See avaldati esmakordselt Ed. Bernstein'i poolt Berliinis a. 1914. Üsime trükk leidub Marxi ja Engelsi kogutud teoste 6. köites, Marx-Engels Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band VI, Berliin 1932, lk. 501—522.

vajalikus ajaloolises aspektis ja kindlas seostumuses. Engels jõudis otsusele, et oleks õigem loobuda küsimuste-kostmiste vormist ja anda Kommunistide Liidu programmile läkituse ehk manifesti kuju. Seda vormi oli rakendatud prantsuse sotsialistlike suundade poolt juba alates 1796. aastast, mil oli ilmunud Babeuf'i „Võrdsete manifest“. Valitud Pariisi sektsiooni delegaadiks liidu teisele kongressile, ei jõudnud Engels ometi oma „hirmsa rutuga“ paberile pandud visandit enam uude vormi valada ja võttis selle esialgse redaktsiooni kaasa kongressile, mis peeti Londonis 29. novembrist 8. detsembrini. Uhtlasi kirjutas ta enne teleminekut Marxile, paludes teda samuti „usutunnistuse“ üle järele mõtelda ⁴⁵.

Teisel Londoni kongressil saavutasid Marx ja Engels 10-päevaste sõnalahingute järel teadusliku sotsialismi seisukohtadele täieliku poolehoidu. Kongress tegi mõlemale ülesandeks koostada Kommunistide Liidu programm manifesti vormis. Engelsi andmeil olevat nad mõlemad iseseisvalt koostanud kumbki eri manifesti-visandi, mille alusel seejärel redigeeriti lõplik tekst. Et need visandid pole säilinud, siis on raske otsustada, mis „Kommunistlikus manifestis“ kuulub ühele ja mis teisele; lõpuks polegi see eriti oluline, arvestades Marxi ja Engelsi seisukohtade täielikku ühtimist kõigis põhiküsimusis. Nähtavasti on manifest oma lõpliku kuju saanud siiski Marxilt, kelle tiheda ja teravapiirilise stiili tunnused esinevad igal leheküljel. Sellesse mahult väikesesse teosesse on kristallselges, jõulises esituses kokku surutud väga rohkesti tol ajal täiesti uudseid seisukohti ja ideid. See, mis „Saksa ideoloogias“ esines veel laialivalguvas, paljusõnalises käsitluses, on „Kommunistlikus manifestis“ antud lühikeste, lapidaarsete, kergesti mällu sööbivate valemite ja formuleeringute näol.

„Kommunistliku manifesti“ sisul ja tähtsusel pole vajalik siin pikemalt peatuda. Mainigem vaid seda, et manifesti esimene peatükk „Kodanlased ja proletaarlased“ esitab klassikalise ülevaate kapitalistliku ühiskonna tekkimise ja kodanluse tõusu kohta materialistliku ajalookäsituse alusel. Otsekohe töö alguses on püstitatud kuulus tees: „*die Geschichte aller bisherigen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassenkämpfen*“. Vabad ja orjad, feodaalid ja pärisorjad, tsunftimeistrid ja nende sellid on ajalookäigu kestes pidanud üksteisega lakkamatut võitlust kord avalikul,

⁴⁵ „Überleg Dir doch das Glaubensbekenntnis etwas. Ich glaube, wir tun am besten, wir lassen die Katechismusform weg und titulieren das Ding: *Kommunistisches Manifest*. Da darin mehr oder weniger Geschichte erzählt werden muss, passt die bisherige Form gar nicht. Ich bringe das hiesige mit, das ich gemacht habe, es ist einfach erzählend, aber miserabel redigiert, in fürchterlicher Eile“. Engelsi kirjast Marxile 23./24. nov. 1847, Marx-Engels Briefwechsel I, lk. 105. Vrd. ka Marx-Engels Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band VI, lk. 681 jj.; G. Mayer, *op. cit.*, lk. 282 jj. -

kord varjatud kujul. Rõhujate ja rõhutavate klasside vahel areneva klassivõitluse tagajärjel on toiminudki kogu ühiskonna revolutsioonilised ümberkujundamised. See tees ei kehti ometi, nagu Engels 1890. a. lisatud märkuses on rõhutanud, esiajaloo kestes esinenud ürgse kogukondliku korra kohta, mil ühiskonnale oli omane sisesemiselt kokkukõlaline kommunistlik organisatsioon. Antiiksele-organisatsioonile ja feodaalsele-pärisorjuslikule ühiskonnale järgnenud moodne kapitalistlik ühiskond aga pole vaba teravaist klassivastuoludest, mis siiski on mõnevõrra lihtsustunud: ühiskond jaguneb üha olulisemal määral kaheks suureks vaenuliseks laagriks, kaheks diametraalselt vastupidiste huvidega klassiks — kodanluseks ja proletariaadiks.

Võitluses feodaalsete jõududega oli kodanlus omal ajal olnud teaduse ja tehnika saavutistele toetuv eesrindlik revolutsiooniline klass. Ta juhtimisel rajati uued tööstusvormid — manufaktuurid ja vabrikud; suurtööstus kujundas maailmaturu, mis andis kaubandusele ja laevade-liiklemisele otse piiratud arenemisvõimalused. Maailmaturu kasutamise kaudu on kodanlus andnud kõigi maade tootmisele ja tarbimisele kosmopoliitliku ilme ja seega ühtlasi soodustanud eri rahvaste vahelist kultuurilist suhtlemist. Oma rahutu, hõgsa ja energilise teotsemisega on kodanlus vabastanud tootlikud jõud endistest köidikuist, revolutsioneerinud tootmissuhted ja üldse kõik ühiskondlikud vahekorrad. „Tootmise pidev ümberkujundamine, kogu ühiskondliku olustiku lakkamatu vapustamine, alatine kindlusetus ja liikumine eristavad kodanlikku perioodi kõigist varasemaist ajajärkudest. Kõik kindlad, kinniroostetanud vahekorrad kõigi oma vanusest auväärsuste kujutelmade ja vaadete kaaskonnaga lagunevad, kõik uuestitekinud suhted vananevad enne, kui nad jõuavad kivistuda“⁴⁶.

Oma kasvamise ja arengu protsessis muutub kapitalistlik ühiskond liiga kitsaks ta rüpes tekkinud tootlikele jõududele ja hakkab tõkestama nende avaldumist. Ühtlasi kasvab kapitalistliku suurtööstusliku tootmisviisi arenedes ka kodanluse antipood — tema poolt hoolimatult ekspluateeritav tööstusproletariaat — pikapeale võimaks ühiskondlikuks jõuks. Ta murrab lõpuks sotsiaalse revolutsiooni teel kodanluse võimu ja rajab ekspluateerimisvaba, sotsialistliku ühiskonna. Arendades enneolematult suured tootlikud jõud on kodanlus ise loonud sellised relvad, mis põhjustavad ta surma; ta on ise üles kasvatanud need inimesed, kes juhivad need relvad tema vastu, — nimelt proletaarlased⁴⁷. Seega kasvab kodanluse ja proletariaadi vahelise klassivõitluse tulemusena kodanlikust ühiskonnast paratamatult välja sotsialistlik ühiskond. Sotsialism ei teostu rahuliku propaganda tagajärjel üksikute eksperimentide teel, nagu olid loot-

⁴⁶ Marx-Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band VI, lk. 529.

⁴⁷ *Ibid.*, lk. 530—532.

nud utopistid, vaid pääseb võidule sotsiaalse revolutsiooni kaudu, mil proletariaat haarab võimu ja paneb kehtima oma diktatuuri.

„Kommunistlik manifest“, mille lehekülgedel rullus lahti jõuline panoraam mineviku, oleviku ja tuleviku kohta, omas erakordselt suurt veenmis- ja värbamisvõimet. Ta aitas luua tihedad suhted sotsialismi ja tööliikumise vahel ja rajas viimase kindlale teaduspärasele alusele. Ühtlasi lõppes manifestiga Marxi ja Engelsi tegevuses see periood, mil nad pingsa loomingulise aatlemise kaudu olid loonud oma sotsialistliku süsteemi ja väljendanud ühiselt kirjutatud kollektiivseis töis oma seisukohad filosoofia, ajalooteaduse ja ühiskondliku teooria alal. Edaspidi spetsialiseerusid marksismi klassikud juba teatavate kindlate huvisuundade piires, et oma õpetust süvendada ja areneva teaduse najal laiendada ning täpsustada. Kuna Marx koondas oma peatähelepanu majandusteadusele, tegeles Engels suuremal määral ajalooliste ja looduslike nähtustega ja neid käsitlevate teaduslike distsipliinidega.

Vaadeldes nüüd lähemalt neid Engelsi töid, mis omavad tähtsust marksistliku ajalooteaduse põhialuste rajamise seisukohalt. Kuigi Engels ei leidnud oma töörohkes elus soodsaid võimalusi töötada professionaalse ajalooürijana selle sõna kitsamas tähenduses, on ta ometi avaldanud rea ajalooteaduse seisukohalt väärtuslike teoseid; need pakuvad väga häid näiteid materialistliku ajalookäsituse poolt rakendatava vaatlusviisi viljastava mõju kohta mitmesuguste ajalooliste nähtuste teaduspärasele tundmaõppimisele.

Engelsi võimed ajalooteaduslikeks vaatlusteks ja hindamisteks avalduvad ilmekalt juba ta esimeses suuremas eriraamatuna ilmunud töös „Die Lage der arbeitenden Klasse in England“ (Leipzig 1845). Teos on kirjutatud nende muljete põhjal, mis teadmishimuline ja liikuv noor Engels oli omandanud oma esimese Inglismaal viibimise aastail 1842–44. Töö algusse paigutatud pöördumises Inglise tööliste poole kõneleb Engels olevat püüdnud nende seisundit tundma õppida suurima tähelepanuga, kasutades selleks mitmesuguseid ametlikke väljaandeid ja muud asja kohta käivat kirjandust. Kuid teda ei olevat rahuldanud üksnes küsimuse abstraktne, teoreetiline uurimine. „Ma tahtsin näha teid teie endi majades, vaadelda teid igapäevases elus, jutelda teiega teie seisundi ja hädade üle ja isiklikult jälgida teie võitlust teie rõhujate sotsiaalse ja poliitilise võimuga. Ja nii ma tegingi. Ma loobusin keskklasside lõunasöökidest, portveinist ja šampanjast ning pühendasin oma vaba aja peaaegu eranditult suhtlemisele lihttöölistega“⁴⁸. Sel teel olevat ta omandanud väärtuslike teadmisi Inglise tõelise sotsiaalse elu kohta ja õppinud hindama Inglise töölisi, kes hoolimata kõigist endi puu-

⁴⁸ Fr. Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England, tsititeeritud venekeelse väljaande järgi — K. Marx ja Fr. Engels, Teosed III, Moskva 1940, lk. 295.

dustest sisendavad endi vastu austust kõigis inimestes, välja arvatud vaid Inglise kaubitsejad. Saksa lugejale määratud sissejuhatuses mainib Engels, et ta teos pidi esialgse kavatsuse järgi moodustama vaid ühe peatüki suuremast Inglise sotsiaalajaloole pühendatavast uurimusest, kuid küsimuse tähtsuse tõttu olevat ta otsustanud selle avaldada iseseisva tööna; vastavat uurimust Inglise sotsiaalajaloo kohta ei jõudnudki Engels hiljem lõpule viia⁴⁹. Engelsi veendumuse järgi omab töölisklassi seisundi uurimine mitte ainult teoreetilist, vaid ka väga suurt praktilist, aktuaalset tähtsust. Tema arvates aitab proletariaadi tõelise seisundi tundmine selgitada moodsa suurtööstuse väljapaistvat mõju ühiskondlike suhete arengule, võimaldab vajalikul määral põhjendada sotsialistlikke teooriaid ja hinnata nende õigustatust. Sellest hoolimata ei olevat inglased vaevaks võtnud koostada ühtki sellist tööd, mis käsitleks igakülgset Inglise tööstusproletariaadi kui teatava ühiskondliku terviku seisundit; seda asjaolu seletab Engels Inglise võimutsevate kihtide otse hämmastava hoolimatuse ja ükskõiksusega oma maa töötavate kihtide suhtes. Et paari prantslase (Villermé, Buret') sulest oli mõni aasta varem juba ilmunud Engelsi poolt nõutava ilmega teoseid, see jäi viimasele antud momendil silmapaari vahele. Lõpuks rõhutab Engels, et Saksamaal, kus lobbab elukauge teoretiseerimine, olevat eriti tähtis omandada konkreetseid faktilisi teadmisi ühiskondlike suhete alal⁵⁰.

Oma teose esimeses osas annab Engels hoogsalt ja elavalt kirjutatud ülevaate tööstuslikust revolutsioonist ja selle epohhiloovaist tagajärgedest, kusjuures ta esimesena võtab tarvitusele oskussõna „tööstuslik pööre“ (termin „tööstuslik revolutsioon“ levis laiemas ulatuses veel hiljemini Toynbee ja Mantoux' vastavate uurimuste kaudu). Majandusteaduse klassikaline koolkond oli seda pööret liialdatud kujul ja arvustusvõimetus ülistanud, suurkapitalistliku tootmisviisi vastased Šveitsi väikemõisniku Simonde de Sismond'iga eesotsas jälle samavõrra kriitikalagedalt eitanud ja tauninud. Engels asus esimesena tööstusliku revolutsiooni hindamisel õigele vaatekohale, jälgides ühtaegu selle kardinaalse murrangu positiivseid ja negatiivseid tagajärgi. Engels lubas sellele küsimusele edaspidi pühendada eriteose, ent seegi kavatsus jäi teiste pakilisemate ülesannete tagajärjel teostamata. Andnud ülevaate masinate tarvituselevõtu ja aurujõu rakendamise tagajärjel Inglise tekstiil- ja rasketööstuses toimunud pöördest, rõhutab Engels, et Inglise tööstuse erakordselt hoogus areng viimase 60 aasta jooksul moodustab otse ainulaadilise nähtuse inimkonna senises arenemiskäigus. Selle mõjul olevat Inglismaa oma majanduslikult tasemelt teistest maadest kaugemale ette jõudnud. „Tööstuslik revolutsioon omab samasugust tähtsust Inglis-

⁴⁹ *Ibid.*, lk. 298.

⁵⁰ *Ibid.*, lk. 298 j., 316 j. G. Mayer, *op. cit.*, lk. 195.

maa kohta, kui poliitiline revolutsioon Prantsusmaa ja filosoofiline revolutsioon Saksamaa kohta⁵¹.

Edasi näitab Engels, kui võrra sügavalt mõjustas tööstuslik revolutsioon Inglise seniseid ühiskondlikke suhteid. Selle tagajärjel hävisid väikekoodanliku ilmega vahekihid ja Inglise rahvastik jagunes üha teravamini tööandjajaks-kapitalistideks ja töövõtjajaks-proletaarlasteks. Töötavad kihid eraldati täielikult töövahendeist ja kaotasid kõik lootused kunagi edaspidi tõusta kodanluse ridadesse. Sel asjaolul oli aga see paremus, et töölikond nüüd kujunes omapärase ilmega kindlakontuuriliseks sotsiaalseks klassiks ja võis rajada iseseisva tööliikumise⁵². Üha teravnevas sotsiaalses võitluses seisavad proletaarlased oma hädadega täiesti üksi, leidmata toetust ja sümptiseerivat suhtumist ühegi teise rahvaklassi poolt. Kodanlikud kihid kohtlevad proletaarlast jäise ükskõiksusega ja brutaaalse karmusega. Inglise kodanlaste käitumises avalduvat nüüdisaegsele kapitalistlikule ühiskonnale omane piiritu egoism eriti drastilisel kujul. Suuris tööstuslinnades „on avalikult välja kuulutatud sotsiaalne sõda, kõigi sõda kõigi vastu“. „Kõikjal barbaarne ükskõiksus, halastamatu egoism ühel poolel ja piiritu viletsus teisel poolel, kõikjal sotsiaalne sõda... kõikjal vastastikune rõövimine seaduse kaitse all“⁵³.

Oma isiklikkude muljete ja kirjanduslikkude allikate alusel kirjeldab Engels üksikasjaliselt Inglise tööliste rasket seisundit eri probleemide ja eri tööliikide kaupa. Ta esitab masendava pildi töölinnajakude mustusest, töölis perekondade uskumatult viletsaist korterioludest, eri tööharudega seotud professionaalseist haigusist jne. Ta näitab, kuidas töölised tervisevastaste elutingimuste ja alatoitluse mõjul jäävad kiduraks, vananevad varakult ja kaotavad juba 40—50 eluaastate vahel oma töövoime ning surevad vara. Samasuguseis süngeis värves kujutatakse ka tööliste vaimset ja kõlbelist seisundit; suur osa töölisi jääb ilma igasuguse koolihariduseta ja andub oma rõõmutus ja üksluises elus ainsale kättesaadavaile elurõõmudele — joomisele ja varasele sugulisele ohjeldamatusele⁵⁴.

Sellises olukorras vaevlevad proletaarlased võivad säilitada oma inimese-väärtuse ainult ühel tingimusel, nimelt siis, kui nad ei lepi sellise loomaliku olukorraga, millesse neid on paisanud kapitalistlik ühiskond, vaid avaldavad selle vastu oma aktiivset protesti⁵⁵. Selles suunas kasvatavadki töölisi suured tööstuslinnad, kus suurte massidena koondunud proletaarlased õpivad üksteisele lähenema ja ühist võitlust arendama oma klassivaenlaste vastu. Seega annavad suurlinnad sotsiaalse organismi haigusele terava kaju, selgitades ta

⁵¹ *Ibid.*, lk. 304 jj., 314 jj.

⁵² *Ibid.*, lk. 315—318.

⁵³ *Ibid.*, lk. 321.

⁵⁴ *Ibid.*, lk. 323 jj., 401 jj., 417 jj.

⁵⁵ *Ibid.*, lk. 406.

töelist olemust ja ta ravimise viise. Suurtes tööstuslinnades teravnevad klasside vastuolud äärmuseni; kodanlus ja proletaarlased moodustavad kaks eri rahvast, kes räägivad eri keelt, omavad eri ideid ja kujutlusi, eri kombeid ja erinevaid kõlbelisi arusaamisi. Kõige selle tagajärjel on Inglismaal sotsiaalne sõda kahe rahvaklassi vahel täies hoos. See muutub iga aastaga üha teravamaks ja ägedamaks. Et oma klassieelarvamiste läbi pimestatud kodanlikud kihid ei taha teha töölistele vähimaidki mõõndusi, siis on Engelsi arvates otsene kokkupõrge mõlema klassi vahel juba lähemas tulevikus vältimatu. Olevat kujutletamatu, et kauemat aega võiks edasi kesta selline seisund, mil Inglismaa tööstuslik vägevus toetub tööliste barbaarsele kohtlemisele, nende tervise ruineerimisele, tervete generatsioonide sotsiaalsele, füüsilisele ja vaimsele mandumisele⁵⁶.

Engelsi arvates ei olevat nüüdisaegne isiklikult vaba tööstustööline palju kaugemale jõudnud keskaegsest pärisorjast. Kui pärisori oli selle maatüki ori, millel ta asus, peab proletaarlane end orjaks müüma hädavajaliku elatuse hankimisel. Pärisorjale oli elatus kindlustatud kehtiva tavaõiguse alusel, proletaarlane omab enam-vähem kindlat elatust vaid tööstuse tõusu aegadel (mil ometi eksisteerib teatav tööstustööliste reservarmee, kes ka siis ei leia teenistust), kuna kriisi aegadel ta kaotab kergesti töö ja seoses sellega igasugused elatumisvõimalused. Pärisorja isand kui barbar vaatas talle kui loomale, töölise tööandja on aga kultuurinimene ja vaatab töölistele kui masinale. Sunnismaise talupoja sõltumus oli aus ja avalik orjus, töölise sõltumus on silmakirjalikult varjatud ta isiku juriidilise vabadusega. Ometi olevat proletaarlase vaba seisund oluline paremus, mis talle võimaldab organiseerida tõhusat vastupanu oma rõhujaile⁵⁷.

Kasutades seda juriidilist vabadust on Inglise töölistes oma ametiühingute kaudu arendanud hoogsat ja mõnikord edukatki klassivõitlust kapitalistide vastu. Samuti on nad agarasti osa võtnud tsaristlikust liikumisest (mida Engels üksikasjaliselt kirjeldab) ja mõnevõrra ka Owen'i utopistliku sotsialismiga seotud liikumisest. Kuigi nad oma seniste aktsioonidega pole saavutanud väga olulisi otseseid paremusi, tuleb siiski hinnata kõrgelt seda asjaolu, et nad oma protesti väljendavad tegudes: nad on praktilise hoiakuga inglased ega sarnane saksa teoreetiliste radikaalitsejatega, kes lähevad rahuliku südamega magama seejärel, kui nad kord on oma protesti-meelolud paberile pannud⁵⁸. Inglise töölisteliikumise tulevikusuuna kohta arvab Engels, et see peab kujundama sünteesi tsaristismist, mis moodustas proletaarliku massiliikumise, jäi aga liigselt rippuma poliitiliste hüüdsõnade külge, ja sotsialismist, mis peab vabanema uto-

⁵⁶ *Ibid.*, lk. 413 jj., 423, 462.

⁵⁷ *Ibid.*, lk. 469 j.

⁵⁸ *Ibid.*, lk. 500 j.

pistlikest illusioonidest ja täituma reaalsema, elulähedasema vaimuga. Selliselt töölisliikumisel ootab Engels sügavat sotsiaalset pööret ja proletariaadi võitu pehastunud ning kalgi kodanluse üle⁵⁹.

Engelsi teos Inglise töölisklassi olukorra kohta omab suurt ajaloolist tähendust. Siin esitas Engels juba enne Marxi teaduspärase käsituse moodsa kapitalismi olemusest ja proletariaadi vahekorra kapitaaliliku tootmissüsteemiga. Proletariaadi kannatusi ja viletsust oli kirjeldatud juba korduvalt enne Engelsi töö ilmumist. Kuid (nagu öieti tähendab Lenin) on Engels siin esimesena käsitlenud tööstusproletariaati kui kihti, kes abistab end ise ja võideldes saavutab enda vabanemise.

Ka utopistlikud sotsialistid olid teravasti arvustanud ja tauninud kapitalismi, mis tõi töötavaile rahvakihtidele suurimat viletsust; Engels näitab aga juba proletariaadis tegurit, kes kummutab kapitaliliku majanduskorra. Kui Engelsi varasemas teoses „*Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*“ oli veel tunda utopistliku sotsialismi mõningaid mõjutusi, siis on käesolev uurimus neist täielikult vaba. Ühtlasi kujutab ta endast klassikalist tööd oma mitmekesise ja rikkaliku faktilise sisu tõttu. Selles suhtes on Karl Marx teda väga tunnustavalt maininud oma „Kapitali“ I köites. Marx tähendab, et ta vaid põgusalt peatub Inglise suurtööstuse arengul enne 1845. aastat ja juhatab lugejaid selle ajavahemikuga tutvumiseks Engelsi raamatu juurde⁶⁰.

Järgnevad kaks Engelsi teost on kirjutatud juba 1848. a. revolutsiooni nurjumise järele üle-euroopalise reaktsiooni süngel perioodil. Kuna paljud 1848. a. liikumiste tegelased, kellest mitmed, samuti nagu Marx ja Engels, olid asunud Inglismaale oma maapaosustaid veetma, seletasid nende liikumiste nurjumist lausa juhuslike põhjustega ja ootasid päev-päevalt uute ülestõusude vallandumist, ja kuna mõned neist emigrantidest jälle vastupidi andusid süngele meelega ja pidasid „vabaduse püha asja“ lootusetult kadunuks, säilitasid Marx ja Engels maapaoski oma tavalise meelega. Nad hakkasid otsekohe selgitama asja üleelatud revolutsiooni käiku ja selle ebaõnnestumise põhjusi teadusmeestele omase kaine ja rahuliku asjalikkusega, orienteerudes väga keerulises sündmusterägastikus ajaloolise materialismi Ariadne lõnga tõhusal kaasabil. Marx pühen- das oma peamise tähelepanu Prantsuse liikumiste arengule, mida

⁵⁹ *Ibid.*, lk. 517 jj., 572 j.

⁶⁰ „Wie tief Engels den Geist der kapitalistischen Produktionsweise begriff, zeigen die Factory Reports, Reports on Mines u. s. w., die seit 1845 erschienen sind, und wie bewundernswürdig er die Zustände im Detail malte, zeigt der oberflächlichste Vergleich seiner Schrift mit den 18 bis 20 Jahre später veröffentlichten officiellen Reports der „Children's Employment Commission“ (1863—67)“. K. Marx, Das Kapital I, 5. tr., Hamburg 1903, lk. 201, märkus 48. Vrd. V. I. Lenin, Teosed I (venekeelne väljaanne), lk. 412.

ta käsitles väljapaistvais teoseis „Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850“ ja „Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte“, Engels aga peatus esijoones Saksa „hullu aasta“ sündmuste analüüsimisel ja otsis neile paralleele ning analoogiaid Saksa varasemast ajaloost, eriti saksa rahva revolutsioonilisest pärimusest.

Seejuures koondusid Engelsi huvid muuseas Suure Talupoegade Sõja perioodile kui ajale, mil saksa talupojad ja plebeid „mit Ideen und Plänen schwanger gingen, von denen ihre Nachkommen oft genug zurückschauern“, mil revolutsiooniliste võitluste keerises olevat esile kerkinud ohjeldamatud, ent jõulised ja visad võitlejanatuurid, keda võidavat julgesti kõrvutada teiste maade revolutsioonide parimate meestega⁶¹. Sukelduda säärasesse tormiderikkasse aega tundus Engelsile teatava vaimse puhkusena ja ühtlasi lohutuseks nigela, saamatu ja verevaese 1848. a. liikumise järele. Suure Talupoegade Sõja aega oli Saksamaal hakatud teaduspärasemalt uurima just 1848. a. revolutsioonile eelnenud kümnenditel, mil üksteise järele ilmusid sellised silmapaistvad uurimused, nagu F. Oechsle teos talupoegade sõja Švaabi ja Franki rajooni kohta (a. 1830), H. Bensen'i teos Ida-Franki ala kohta (a. 1840), J. Seidemann'i Müntzeri-biograafia (a. 1842) ja Wilhelm Zimmermanni ulatuslik kolmeköiteline töö „Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges“ (Stuttgart 1841—43).

Neist saavutas eriti suure populaarsuse laialisele allikatetundmisele toetuv, käsituselt elav ja hoogus Zimmermanni üldine ülevaade Suure Talupoegade Sõja kohta. Zimmermann oli tüüpiline 1840-ndate aastate Lõuna-Saksa demokraat, täis käärivat rahulolematust oleviku kitsaste olude suhtes, radikaalsete, ent kaunis ebamääraste ideedega. Ta käsitles talurahva liikumist kui sangarlikku vabadusvõitlust, mis võiks oma ennastohverdava idealismiga olla kohaseks eeskujuks ka XIX sajandi sugupõlvedele. Oma teosega püüdis Zimmermann välja raputada saksa haritlasi ja laiemaid rahvamaasse nende tavalisest apaatilisest ükskõiksusest riiklike ja ühiskondlike probleemide suhtes, õhutada neid jätkama XVI sajandil poolelijäänud võitlust. Ta asetab sündmuste kirjeldamisel keskele kohale Thomas Müntzeri isiku, kelles ta nägi reformatsiooniperioodi huvitavamaid ja karaktersemaid kujusid. Müntzeri tegevuses olevat usundilised ja poliitilised motiivid olnud teineteisega lahutamatu läbi põimitud; ta usundiliste loosungite taga seisnud suurejoonelised poliitilised ja sotsiaalsed ideed, mida hiljemini olevat edasi arendanud Inglise independendid ja Prantsuse kodanliku revolutsiooni vasempoolsed tegelased. Zimmermanni tõlgenduses osutus siiras rahvasõber Müntzer Lääne-Euroopa kogu uueaegse, demokraatiale suunduva arengu geniaalseks ennustajaks ja teenäitajaks.

Need teosed, eriti Zimmermanni ulatuslik käsitletu, pakkusid

⁶¹ Fr. Engels, Der deutsche Bauernkrieg, Moskva 1940, lk. 23.

Engelsile oma rikkaliku faktilise materjali najal küllaldasid pidepunkte Suure Talupoegade Sõja sündmustikulise külje tundmaõppimiseks. Samal ajal ei suutnud seniste uurijate ideoloogilised seisukohavõttud oma rõhutatult idealistliku, ühtlasi kaunis ebamäärase hoiakuga, Engelsit põrmugi rahuldada. Näit. heidab ta Zimmermannile ette, et see ei oskavat sündmuste vahel leida vajalikul määral sisemisi seoseid; see autor ei saavat aru, et reformatsiooniperioodi usundilised ja poliitilised võitlusküsimused kajastavad vaid kaas-aegeid võitlusi eri klasside vahel; ta nägevat sääraseis klassivõitlustes ainult võitlust hea ja kurja, heade ja kurjade inimeste vahel. Üldse puuduvat Zimmermannil sügavam arusaamine neist ühiskondlikest olusuhteist, mis tingisid ja määrasid nii võitluse vallandumise kui ka selle lõpliku saatuse. Ent niisugused puudused olevat omased kogu sellele ajale, mil tekkis Zimmermanni raamat; viimane olevat hoolimata kõigest saksa idealistliku ajalooteaduse teiste teostega võrrelduna ikkagi kõige realistlikuma ilmega ⁶².

Toetudes peamiselt Zimmermanni poolt esitatud faktilisele andmestikule kirjutas Engels 1850. a. suvel Londonis töö „*Der deutsche Bauernkrieg*“, mis samal aastal ilmus Marxi poolt toimetatava ajakirja „*Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue*“ V ja VI vihus (ilmumiskohaga Hamburgis). Engels seadis enda ülesandeks esitada ülevaade Suurest Talupoegade Sõjast materialistliku ajalookäsituse alusel ja pakkuda seega vajalikke korrektiive Zimmermanni tööle. Ta seletab talupoegade sõja tekkimist, eri poliitiliste suundade taotlusi ja nende vahelisi suhteid, poliitilisi ja usundilisi teooriaid, võitluse käiku ja selle lõputulemust saksa ühiskonna eri klasside ajalooliste elutingimuste ja neist tingitud klassihuvide kaudu. Engels püüab näidata, et riigi põhikord ja selle vastu suunatud opositsioonilised liikumised kui ka poliitilised ja usundilised suunad ei moodusta saksa ühiskonda XVI sajandi algupoolel vapustanud liikumiste põhjust, vaid et nad ise olid põhjustatud veelgi olulisemaist tegureist — tootlike jõudude tasemest ja nende alusel kujunenud ühiskondlikest vahekorrist. Ühtlasi näitab Engels rea analoogiaid 1525. a. ja 1848. a. liikumiste vahel, rõhutades mõlema perioodi ühiseid jooni ja selgitades erinevusi nende vahel. Mõlema liikumise nurjumine olevat tingitud asjaolust, et teatavad klassid liikumise käigu kestes sellest kõrvale tõmbusid ja seega reetureiks said ⁶³.

Oma töö esimeses osas esitab Engels ülevaate Saksamaa majanduslikust seisundist XVI sajandi alguses. Ta näitab, kuidas paari eelmise sajandi jooksul Saksa tööstus ja kaubandus olid teinud

⁶² Fr. Engels, *op. cit.*, lk. 5.

⁶³ „Die Klassen und Klassenfraktionen, die 1848 und 49 überall verraten haben, werden wir schon 1525, wenn auch einer niedrigeren Entwicklungsstufe, als Verräter vorfinden“. *Ibid.*, lk. 23.

olulisi edusamme, kuid siiski ei jõudnud tõusta Euroopa enamarenenud maade tasemeni. Saksamaa ei kujutanud neil ajal mingit majanduslikku tervikut. Saksa tsivilisatsioon olevat rühmitunud mõnede suurte tööstus- ja kaubanduskeskuste ümber, mis olevat omanud väga erinevaid huve. „Lõunal olid hoopis teised kauplemissuhted ja minuseturud kui põhjal; ida ja lääs seisid peaaegu väljaspool iga-sugust suhtlust“. Ükski linn ei suutnud tõusta kogu maa tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks. Kuna Inglis- ja Prantsusmaal maa eriosade majanduslik seostumine põhjustanud ühtlasi poliitilise tsentralisatsiooni, jõudnud Saksamaa majandusliku killustumuse tagajärjel ainult kohalike provintsi keskuste kujundamiseni. Poliitiline killustumus kasvas ja tugevnes eriti seejärel, kui Saksamaa pärast ookeanitaguste mereteede tekkimist suleti maailmakaubandusest välja. Seega tõusid Saksamaa poliitilises elus esikohale territoriaal-vürstid, kes esindasid kohalikku provintsi tsentralisatsiooni⁶⁴.

Neil põhjusil vohasid ka Saksa ühiskondlikus elus teravad antagonismid eri klasside vahel: vürstid, riigirüütlid, vaimulikud, linnade patriitsid ja tsunfti meistrid moodustasid väga komplitseeritud massi ristlevate, sageli diametraalselt vastupidiste tarvete ning huvidega. Nii vürstid kui ka alam-aadel, kes tundsid alatist rahapuudust, püüdsid talupoegade andameid ja koormisi viimse võimaluseni üles kruvida; seega suurenes lakkamatult talupoegade feodaalne ekspluaateerimine. Aadel kadestas vaimulikke nende rikkuste pärast ja oli linnadega püsivalt vaenujalal. Linnades esinesid teravad vastuolud patriitside, käsitöölise ja kehvistu vahel. „Iga seisus oli teisel teel ees, oli kõigi teistega pidevas, kord avalikus, kord varjatud võitluses“. Seetõttu ei saanud rahvastik kergesti jaguneda kaheks suureks võitlusindeks, nagu Prantsusmaal enne XVIII sajandi kodanlikku revolutsiooni⁶⁵.

Sellised suuremad rinded hakanud Saksamaal siiski kujunema reformatsiooni ajal seoses revolutsiooniliste usundilispoliitiliste ideede üldise levimisega. Saksa kirju ja ebamäärase ilmega rahva kihid olevat siis pikkamööda rühmitunud kolme suurde suunda — reaktsioonilisse ehk katoliiklikku, kodanlik-reformistlikku ehk luterlikku ja revolutsioonilisse. Neis suundades nähakse harilikult vaid teoloogilisi rühmitisi ja oletatakse, et juhul, kui tolle aja inimesed oleksid suutnud ühist keelt leida taevaste asjade suhtes, neil poleks enam põhjust olnud tülitseda ka maiste asjade pärast. Sellist käsitust peab Engels õigusega näivseks⁶⁶. Tõeliselt põrganud XVI sajandi usundi-võitlustes omavahel kokku teatavad materiaalsed klassihuvid. Kuigi

⁶⁴ *Ibid.*, lk. 24 jj.

⁶⁵ *Ibid.*, lk. 27 jj., 36 jj.

⁶⁶ „Diese Ideologen sind leichtgläubig genug, alle Illusionen für bare Münze zu nehmen, die sich eine Epoche über sich selbst macht, oder die die Ideologen einer Zeit sich über diese Zeit machen“. *Ibid.*, lk. 38.

need võitlused arenesid usundiliste hüüdsõnade all, jäävat asjade sisu ikkagi samaks, sest nende hüüdsõnade taga seisnud eri klasside reaalsed huvid, tarbed ja nõuded. Kogu keskaja jooksul olevat opositsioon feodaalkorra vastu esinenud usundilise ketserluse või müstika katte all, enamasti linnade kodanikkonnas, aga mõnikord radikaalsemalgi kujul maarahva ja linnakehvistu keskel.

Saksa reformatsiooni ajal koondunud katoliiklikku leeri need ühiskonnatipud, kes olid huvitatud olevate olusuhete säilitamisest, — vaimulikud vürstid ja osa ilmlikke vürste, linnade patriitsiaat ja osa jõukamaid aadlikke. Alam-aadel, osa vürste, kes ihkasid kiriku varandusi, ja linnade keskkihid kuulusid mõõdukasse opositsiooni, mille juhiks oli Martin Luther, kuna talupojad ja linnade kehvistu (plebeid Engelsi väljenduse järgi) moodustasid revolutsioonilise partei Thomas Müntzeriga eesotsas. „Luther ja Müntzer esindasid oma doktriinilt kui ka oma iseloomult ja käitumiselt kumbki täiel määral oma parteid“⁶⁷.

Luther olevat 1517. ja 1525. aasta vahel läbi teinud samasuguse muutuse, nagu selle läbi tegid saksa konstitutsionalistid aastail 1846—49 ja nagu selle läbib iga kodanlik partei, kes tõuseb üheks hetkeks liikumise etteotsa ja kes seejärel varjutatakse tema taga seisva plebeilise ehk proletaarliku partei poolt. Liikumise alguses koondas Luther enda ümber kõik Rooma kuuriale vaenlikud elemendid, samuti kui saksa liberaalsed kodanlased olid veel 1847. a. kanged revolutsionäärid ja nimetasid endid isegi sotsialistideks või kommunistideks. Algul püstitas Luther ulatusliku reformiprogrammi ja esines käredal toonil, tarvitades isegi terroristlikku žargooni. Ent säärane revolutsiooniline üliagarus ei kestnud kuigi kaua. Kui mõõduka reformistliku suuna kõrvale kerkis tunduvalt radikaalsem plebeiline suund, katkestas Luther otsekohe oma suhted rahvapäraste elementidega ja hakkas propageerima rahulikku arengut ning passiivset vastupanu. Ta liitus tihedasti vürstide ja mõõduka kodanlusega ja hakkas endale diplomaatiliste vahenditega paavstilt ja keisrilt mõõndusi hankima. Seega algas kestav kauplemine ja tingimine reformeeritavate institutsioonide ja dogmade pärast, mille tulemuseks oli Augsburgi usutunnistus ja luterliku kiriku põhikord. Samasugust kauplemist ja sahkerdamist olevat saksa kodanlikud kihid poliitilisel alal harrastanud ka 1848. a. revolutsiooni ajal ja selle järele⁶⁸.

Loobunud liidust plebeiliste ja proletaarlike kihtidega, muutus Luther varsti paratamatult vürstide teenriks ja sulaseks, kuna ta kirik sattus üha suuremasse sõltumusse territoriaalvõimudest. Luther

⁶⁷ *Ibid.*, lk. 43 j.

⁶⁸ „Es ist ganz derselbe Schacher, der sich neuerdings in deutschen Nationalversammlungen, Vereinbarungsammlungen, Revisionskammern und Erfurter Parlamenten in politischer Form bis zum Ekkel wiederholt hat“.
Ibid., lk. 45.

võõrdus täielikult plebeilistest elementidest, kes koondusid nüüd Thomas Müntzeri ümber, et teostada talupoeglik-plebeilist revolutsiooni. Kui Suur Talupoegade Sõda ähvardas mõõduka luterliku reformatsiooni aluseid, oli Luther valmis unustama oma vaenu Rooma kuuria vastu: „*im Vergleich, mit den Rotten der Bauern waren die Diener der römischen Sodoma unschuldige Lammer, sanftmütige Kinder Gottes*“⁶⁹. Luther oli ise oma piiblitõlkega andnud talupoegade kätte võimsa relva, mida need ruttasid otsekohe kasutama. Nüüd hakkas Luther sellesama piibli najal laulma ülistust jumalast seatud ülemustele ja kutsus vürste üles oma õiguste ja huvide eest võitlevaid talupoegi maha tapma otsekui marutõbiseid koeri. Samasugust rahva asja reetmist olevat kodanlikud kihid ka 1848. a. revolutsiooni ajal suures ulatuses harrastanud.

Lutherile kui kodanlikule reformaatorile seab Engels vastu plebeilise revolutsionääri — Thomas Müntzeri. Viimane olnud algul radikaalne teoloog, kes õhutas järjekindlat võitlust katoliku kiriku vastu, muutunud aga varsti poliitiliseks ja sotsiaalseks agitaatoriks. Ta eitanud oma õpetuses mitte ainult katolitsismi, vaid ka kogu kristluse aluseid ja lähenenud panteismile, osaliselt isegi ateismile. „Kui Müntzeri usundifilosoofia riivas ateismi, siis riivas ta poliitiline programm kommunismi“. See programm olnud vähemal määral tolle aja plebeide nõuete kokkuvõte kui „nende plebeide hulgas alles vaevalt tekkivate proletaarlike elementide vabastamistingimuste geniaalne antitsipatsioon“. Kõneldes jumala riigist olevat Müntzer mõelnud tõeliselt säärast ühiskondlikku korda, kus ei oleks mingeid klasse erinevusi, mingit eraomandit, mingit ühiskonna liikmeist kõrgemal seisvat võõrast riigivõimu⁷⁰. Seega peab Engels Müntzerit kommunistiks, kes olevat püüdnud oma ideid teostada rahvusvahelise liidu loomise teel. Ta jälgib üksikasjaliselt Müntzeri vastuolu Lutheriga ja ta osavõttu Suurest Talupoegade Sõjast. Viimase eelloodust ja käigust annab ta, peamiselt Zimmermanni järgi, üsna üksikasjalise pildi. Seejärel selgitab ta väga ilmekalt Müntzeri suuna ebaedu põhjusi. Müntzeri radikaalsed püüded ei olnud veel küllaldaselt põhjendatud oma aja materiaalseis olukordades, sest üldine areng suundus alles kodanliku ühiskonna kujundamisele. Olukorrad polnud veel kaugeltki küpsed selle klassi võimutsemiseks, keda esindas Müntzer. See, mida ta suutis teostada, ei sõltunud mitte ta enda tahetest, vaid sellest tootmis- ja liiklemisvahendite tasemest, mis moodustab neile toetuvate klasside jõusuhete aluse. Mis ta tegema pidi ja teha püüdis, see ei sõltunud jällegi temast, vaid ta toetajate ja pooldajate soovidest, nõuetest ja arusaamistest. Nii seisis ta lahendamatu dialemma ees: see, mida ta teha oleks suutnud, polnud kooskõlas ta enda veendumustega ega ta pooldajaskonna huvidega;

⁶⁹ *Ibid.*, lk. 46.

⁷⁰ *Ibid.*, lk. 50 jj.

see, mida ta teha tahtis ja mida ta pooldajad temalt ootasid, polnud aga antud tingimustes vähimalgi määral teostatav, sest selleks ei leidunud veel vajalikul määral materiaalseid eeltingimusi ega ühiskondlikke jõude. Seega sattus Müntzer Suures Talupoegade Sõjas vildakasse seisundisse ja hukkus lahendamatu traagiliste vastuolude keerises⁷¹.

Saksa rahva suurejooneline revolutsioonikatsed lõppes 1525. a. täieliku nurjumisega. Suure Talupoegade Sõja ajal kannatasid Engelsi arvates kõik klassid, peale vürstide, kes nüüd tõusid lõplikult seisundi peremeheks. Talupoegade liikumine ei suutnud Saksamaa majandusliku, sotsiaalse ja poliitilise killustumuse tõttu areneda maa ja linna kõigi töötavate kihtide üldiseks ülestõusuks varandusega rahva klasside vastu. Saksamaa killustumus, mis oli liikumise nurjumise üheks põhjuseks, suurenes revolutsioonilise liikumise brutaaalse summutamise järele veelgi. Ta ulatus kuni XIX sajandini ja raskendas tunduvalt ka 1848. a. revolutsiooni arengut. „Kes Saksa mõlema revolutsiooni — 1525. a. ja 1848. a. revolutsiooni — ja nende tulemuste järele veel võib jamsida föderatiivsest vabariigist, ei vääri midagi muud kui hullumajja paigutamist“. 1848. a. revolutsioon erineb Engelsi arvates siiski ühes olulises punktis 1525. a. omast: kui viimane oli vaid Saksamaa lokaalne sündmus, moodustab esimene ühe osa suurest üle-euroopalisest vabadusliikumisest, mis võib küll ajutiseks vaibuda, mitte aga täielikult kokku variseda: „*die Revolution von 1848 bis 1850 kann daher nicht enden wie die von 1525*“⁷².

P. Tarvel.

Talurahva rahutused Karinus ja Orinas 1805.

Aasta 1805 on markantsemaid etappe eesti talurahva käärimiste ajaloos. On juba varemalt vihjatud analoogiale täpselt sada aastat hiljem, 1905. a., aset leidnud rahva ülestõusu sündmustega¹. Tõsiasi on, et 1805. a. sügisel Põhja-Eesti külaühiskonda haaras lausa palavikuline ärevus, mis mitmes kohas avaldus otsese plahvatusena küla tõusus mõisa vastu. Kõige tuntumaks neist sündmustest on saanud Kose-Uuemõisa rahutused Harjumaal, mida ka trükisõnas on korduvalt käsitletud. Peale Uuemõisa esines ulatuslikum ülestõus

⁷¹ *Ibid.*, lk. 107 jj.

⁷² *Ibid.*, lk. 117 jj.

¹ G. v. Sabler, Eine Parallele zur lettisch-estnischen Revolution aus den Oktobertagen des Jahres 1905, *Revalsche Zeitung* 1907, nr. nr. 246—249, 251.

Järvamaal kahes Järva-Jaani kihelkonna mõisas, Karinus ja Orinas, kus hargnenud sündmusi seni aga tuntakse vähe².

Rahutused arenesisel ajal parajasti Baltimail käimasolevate talurahvareformide taustal. Agraarreformi mõte, mis kohapeal liikuma oli pandud juba XVIII sajandil Lääne-Euroopast tulnud kodanliku „valgustusaja“ ja Prantsuse revolutsiooni mõjustusel, oli sajandite vahetusel Baltimaade avalikus elus keskseid küsimusi. Tahtes tahtmata pidid ajanõuetele mõningal määral vastu tulema kohalikud rüütelkonnadki. Põhja-Eestis oli sel alal viimaseks tulemuseks Eestimaa rüütelkonna 1804. a. maapäeval vastuvõetud regulatiiv ja talurahva seaduseraamat. Regulatiiv, jäädes küll täiesti endisele kurnamissüsteemi alusele, kujundas ühelt poolt mõnevõrra kindlama aluse küla ja mõisa majanduslikule vahekorrale, jättis teiselt poolt siiski neiski raamides lahtiseks rea üksikasju, mis edaspidi võimaldas mõisnikele küsimuste omavolilisi tõlgendusi ja tekitas hõõrumisi. Tähtsa hõõrumispinna andis asjaolu, et eesti ala kahes kubermangus, Eestimaal ja Liivimaal, teostati agraarseadusandlust kummaski omaette. Ka Liivimaal oli samal aastal pandud kehtima uus regulatiiv, mis enam üksikasjadesse ulatudes ja üldiselt selgemat keelt kõneldes lubas talurahvale natuke suuremaid soodustusi. Erinevused seadusandluses põhjustasid talurahvas teisitimõistmisi, mis aitas kaasa rahulolematuse tekkimisele ja süvenemisele. Talurahva rasket olukorda silmas pidades tuleb märkida, et antavad seadused külaühiskonna huvidele vastutuleku mõttes ikkagi töid kaasa ainult minimaalset kergendust. Talurahvas võttis iga uue seaduse vastu teatavate lootustega, mis hiljem osutusid petlikeks. Siit omakorda süvenes vastuolu küla ja mõisa vahekorras, mis suhteid niigi iseloomustas talupoegade kihi sügav umbusk mõisa vastu. Niiviisi agraarreformide väljakuulutamisele järgnes peatselt pettumus ja rahulolematuse, kui oldi saadud mahti nendega tegelikult tutvuda. Rahulolematuse leidis siis lahenduse vastuhakkudes. Eesti ala agraarreformide ajalugu jälgides võime tõepoolest korduvalt kogeda niisugust asjakäiku.

Neid põhijooni kohtame samuti Karinu-Orina sündmuste vaatlemisel. Konkreetse põhjuse konflikti puhkemiseks andis rehepeksu küsimus. Öine rehepeks sügiseti oli raskemaid töökohustusi mõisa vastu. Kuna päevane töö niikuinii tuli teha, osutus sellele lisaks öine rehepeks eriti rängaks. Rehepeks toimus mõisa ametimeeste valve all talude poolt väljasaadetud tööjõudude, sulaste ja tüdrukute poolt. Karinus peksid teolised vaheldamisi ühel nädalal kaks, teisel kolm rehte. Tekkis loomulik nõue, et vastukaaluks öiste rehepeksukordade eest vähendataks päevast töönormi. Nii Karinu teolised soovisid rehe-

² Üldiseks orienteerumiseks Põhja-Eesti agraarküsimuses ja -reformides vt. Axel v. Gernet, *Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland*, Tallinn 1901.

peksu eest nädalas kahe rakenditööpäeva ärajätmist. Õiguslikku tuge sellele nõudele otsiti Liivimaa talurahva regulatiivist, mis oli saanud tuntuks Põhja-Eesti talurahvale³.

Uute seaduste tulek tekitas talurahva hulgas suurt elevust ja pani meeled liikuma. Siit on arusaadav võimude kartus käärimise puhkemise ees. 24. augustil tegi kubermanguvalitsus adrakohtunikele korralduse, mis taotles juba ette kõrvaldada rahutuste tekkimist talurahva hulgas, nõudes hoolikat ülesässitajate avastamist ja nende karistamist eksemplaarselt⁴.

Esimesena puhkes rahutus rehepeksu küsimuse ümber Järva-Madise kihelkonnas asuvas Seidla mõisas. Seidla talurahva algatus sai tõukejõuks rahutuse puhkemisele Karinus. Selle kohta oli mõttevahetusi teoliste hulgas. Üks talusulaseid esitanud küsimuse talurahvakohtunik Ustallo Jaack'ule, et kuna Seidlas inimesed hakkavad vastu, siis kas ei peaks siingi talitama samuti. Ustallo Jaack vastanud, et miks mitte, kui teolised on üksmeelsed ja hoiavad kokku. Kuid ta ühtlasi avaldanud kahtlust, et siinsed inimesed pole üksmeelsed. Ei minevat, et ainult üks või kaks vastu hakkavad⁵.

Käärimine puhkes otseseks vastuhakuks 28. augustil⁶. Selle päeva õhtul pidi Karinus opmani valve all asuvas rehes algama rehepeks. Esimesena jõudis töökohale talusulane Ewarte Ado, kes elas Seidla mõisa naabruses ja oli informeeritud sealsetest sündmustest. Oodates teiste teoliste saabumist, hakkas ta kaaslase talusulase Nugo Thomasega olukorda arutama. Jõuti seisukohale, et kui Seidlas ei peksta õositi reht, siis ka nemad seda ei tee muidu, kui ei vähendata päevast tööd. Tehtud otsusest mindi teatama teoliste teises, kiltri järelevalve all olevas rehes — siin aga rehepapp ajas sõnumitoojad minema. Vahepeal kogunes opmani rehte tolisi, kes riietusid lahti ja valmistusid töö alustamiseks. Neile soovitasid

³ Arakiri Eestimaa rüütelkonna peamehe G. H. v. Rosenthali kirjast siseminister krahv V. Kotšubeile, 29. sept. 1805, RKATrO (=Rügi Kesk-arhiivi Tartu Osakond), ERüA (=Eestimaa Rüütelkonna Arhiiv), protokoll 1805. a., A I 44, lk. 250.

⁴ RKATrO, EKvA (=Eestimaa Kubermanguvalitsuse Arhiiv), protokoll 1805. a., III, lk. 659.

⁵ Seda süüdistust Ustallo Jaack'u vastu ei läinud korda tõestada hilisemal kohtulikul juurdlusel. Pealekaebajaks osutus talusulase Tõnno Tõnno, ülestõusu ühe kesksema kuju, ema Tio, kes kaebuse esitas oma poja süütuse tõendamiseks. Ustallo Jaack mõisteti kohtulikult õigeks. RKATrO, V-JMskA (=Viru-Järva Meeskohtu Arhiiv), toimik „Talupoeg ja vallakohtunik Ustallo Jaack, eluk. Järva-Jaani khk., Karinu („Kardina“) m. — Mõisavalitsusele vastuhakkamisest osavõtmine ja vastuhakkajatele seadusvastase nõu andmine. 1805—1806“.

⁶ Sündmuste käigu vaatlemisel on aluseks motiveeritud kohtuotsus V-JMskA toimikus „Karinu ja Orina talurahva rahutused. 1805—1806“, millele edaspidi enam ei viidata.

Ewarte Ado ja Nugo Thomas tööle mitte asuda. Järgnes üldine läbirääkimine ja otsus, ainult sel juhul nõustuda öösiti reht peksma, kui selle eest vähendatakse päevast tööd. Uuesti läksid kaks talusulast, Sassi Jaani Juhann ja Tönno Tönno, kiltri rehe juurde, kus teatasid, et opmani rehes ei töötata. Nad kutsusid sealseid teolisi üles töö katkestama, kes seda tegidki. Sel ajal tuli kohale opman, kes leides teolised tegevusetu, käskis neil tööle asuda. Vastuseks teolised tegid teatavaks oma otsuse. Sellest päevast katkes Karinus rehepeks.

Järgmisel päeval teolised ilmusid opmani käsu kohaselt mõisa. Nende poole pöördus mõisniku poeg, toonitades, et ei tohi loobuda senisest töötavast. Teolised omalt poolt jäid kindlaks oma nõudele. Tönno Tönno seletas veel, et talurahvale väljajagatud talurahvaseadus polevat õige ja nõudis, et mõisnik temale annaks õige raamatu, mis esimesel leheküljel on pitserdatud ja olla kirjutatud keisri ja kuue kindrali poolt. Sellist raamatut Tönno Tönno ise polnud näinud, kuid oli kuulnud tema olemasolust tundmatult Tammiku talupojalt ja juhuslikult kohatud käsitööliselt.

Ka kihelkonnakohtunik Nierothi kohaleilmumine ei suutnud asja muuta. Tal ei õnnestunud sundida manitsustega Karinu rahvast kuulekusele. Nierothi ettekande alusel kubermanguvalitsus tegi kohalikule Ida-Järva adrakohtunikule Magnus v. Baerile ülesandeks asja uurida. See pidi juhul, kui talupojad arvavad, et mõisa poolt on rikutud nende õigusi, soovitama neil esitada kaebus kihelkonnakohtule. Ühtlasi kubermanguvalitsus avaldas arvamist, et tegemist on valearusaamisega taluraha muudetud õigustest ja kohustustest. Kubermanguvalitsuse veende järgi kohalik talupoegkond oli hakanud uskuma, et eesti keeles trükitud ja seega talurahvale kättesaadav ning mõistetav Liivimaa talurahvaregulatiiv on aluseks ka nende õigustele ja kohustustele⁷.

See seisukoht ilmselt tabas tõe, kui silmas pidada näiteks juba mainitud Tönno Tönno väljendusi. Liivimaa talurahvaseadus tööpoolest kandis, kuigi viimisel leheküljel, kuut trükitud allkirja, eesotsas siseminister Kotsubei omaga, ja teksti ees keiser Aleksander I kinnitavat trükitud pealdist⁸). Liivimaa 1804. a. talurahvaseadus tundus Põhja-Eesti talurahvale vastutulevamana nende huvidele, kui neile määratud Eestimaa talurahvaseadus. Nii levis arvamus, et Liivimaa talurahvaseadus ongi see originaalne keskvalitsuse poolt antud seadus, mille kohalikud mõisnikud oma huvides on asendanud vähem lubava regulatiiviga.

Peatselt ilmus Karinusse kohalik adrakohtunik, et talupoegi

⁷ Kubermanguvalitsuse resolutsioon 2. sept., EKvA, protokoll 1805. a., III, lk. 814—817.

⁸ Seadused Maa-rahva pärrast antud, kes Liivimaa Gubermenti valitsusse all ellawad, Tartu 1804.

manitseda rahule ja kuulekusele. Sel ei olnud aga mingeid tulemusi, Karinu rahvas jäi kindlaks oma nõude juurde, peksta reht ainult siis, kui selle eest tööpäevi ära jäetakse või makstakse. Kogunenud talupoegkonna ees kordas Tõnno Tõnno adrakohtunikule oma arvamisaivaldust seadusraamatu suhtes. Kui adrakohtunik teoliste nõude tagasi lükkas, teatasid need, et nad üldse mingit tööd enam ei tee ja läksid koju. Oma ettekandes kubermanguvalitsusele 4. septembrist teatas adrakohtunik, et ta pole suuteline viima Karinu talupoegi kuulekusele. Ta pidas tingimata vajaliseks sõjaväekomando saatmist kohale. Seda seisukohta jagas ka kubermanguvalitsus, kes omalt poolt pöördus Tallinna sõjakubernerini admiral Spiridovi poole, et see saadaks Karinusse Ida-Järva adrakohtunik Baeri käsutusse sajakahekümne-mehelise hästirelvastatud ja kümneks päevaks moonaga varustatud üksuse. Erilist muret valmistas kubermanguvalitsusele talurahva seas laialt levinud arvamus Liivimaa regulatiivist kui uuest ja õigest talurahvaseadusest. Üks eestikeelne eksemplar sellest oli kubermanguvalitsuse teada sattunud siinse kandi talurahva kätte. Selle arvamuse kummutamiseks kubermanguvalitsus tegi adrakohtunikule ülesandeks teatada talupoegkonnale, et Liivimaa talurahvaregulatiiv ei oma kehtivust Eestimaa, kus kehtib ainult kohalik regulatiiv. Juhul kui rahutused peaksid kestma, pidi Ida-Järva adrakohtunik laskma vastavasisulise teadaande ette lugeda oma piirkonna kirikutes⁹.

Tihedas sidemes sündmustega Karinus arenes talurahva liikumine Orinas. Umbes nädal pärast rehepeksu lõpetamist Karinus katkestati see töö ka Orinas. Siin oli Karinu rahva otsus saanud teatavaks eelpoolnimetatud Ewarte Ado kaudu. Orinaski tehti otsus, mitte enam õhtuti ja öösiti reht peksta. Teolised katkestasid töö mõlemas rehes ja läksid koju. Oma teoviisi motiveerisid nad otsusega talitada solidaarselt teiste mõisaalade ülestõusnud talurahvaga¹⁰.

Levimistendentsi osutav talurahva ülestõus valmistas palju peamurdmist kõigile kohalikele võimuorganitele, nii ka rüütelkonnale. Rüütelkonna peamees Rosenthal tegi katset kohapeale sõiduga vaibutada rahutusi. Sõit ei andnud siiski mingeid tulemusi. Rosenthali seisukoht oli; et teoliste nõudmisi ei või vastu võtta, kuna „selline kapitulatsioon esitaks halba eeskjuju“. Seepärast pidas ta õigemaks korra jaluleseadmine jätta kubermanguvalitsuse politseiliseks ülesandeks¹¹.

Võimude poolt ettevalmistatav vastuaktsioon ei tulnud üllatusena

⁹ Kubermanguvalitsuse resolutsioon 6. sept., EKvA, protokoll 1805. a., III, lk. 854—863.

¹⁰ Kubermanguvalitsuse resolutsioon 6. sept., EKvA, protokoll 1805, III, lk. 864, 865.

¹¹ Arakiri Rosenthali kirjast siseminister Kotšubeile 13. sept., ERüA, protokoll 1805. a., A I 44, lk. 235—238.

talurahvale, kes omalt poolt koondas ridu ja valmistus tulevatele sündmustele. Esmaspäeva, 11. septembri õhtul viibisid Orina külakõrtsis koos Karinu sulased Ewarte Ado, Sassi Jaani Juhann ja Orina sulane Nala Mart. Siin leidis aset nõupidamine ülestõusu juhtivate meeste vahel. Oli juba saanud teatavaks sõjaväe tulek Karinusse, millest karinulased nüüd informeerisid Nala Marti. Kõneluste keskpunktiks oli küsimus, kuidas edasi talitada. Mõlema naaberlala esindajad leppisid kokku, et kui Karinu rahvas satub hätta, siis orinalased tulevad neile appi ja et vastupidi, kui sõjavägi peaks ilmuma Orinasse, siis karinulased lähevad antava teate peale neid abistama. Selle nõupidamise tulemuse Nala Mart tegi Orinas teatavaks.

Kohalik adrakohtunik Baer, kes kubermanguvalitsuse ülesandel pidi kohapeal asja lahendama, oli informeeritud, et temale abiks saadetud sõjaväeüksus jõuab Karinusse 12. septembril. Seepärast laskis ta seks päevaks rahva käsutada kokku mõisadesse. Kättejõudvate sündmuste ootel oli jalul talurahvaski, kuid mitte seks, et koguneda mõisadesse kohtupidamisele. Rahva kogumispunktideks olid ümbruskonna kõrtsid, eriti Orina kirikukõrts. Rahvas oli arusaamisel päeva tähtsusest. Oli seisukoht, et tänasest päevast peab tulema uus õigus. Räägiti üldiselt, et kui sõdurid katsuksid kedagi nende hulgast kinni võtta ja peksta, siis hakatakse vastu. Oma kogumispunktidest talurahvas jälgis sündmuste arengut, et vastavalt sellele seada oma tegevust. Algul arvati, et sõjavägi esmalt saabub Orinasse. See oli ka loomulik, kuna Tallinnast tulev sõjaväeüksus esmalt pidi jõudma sinna. Nii läkski hommikul Orinast käskjalg Karinusse sealset rahvast appi kutsuma. Esimesena võimude esindajaist saabus kohale adrakohtunik. Tulles Orina mõisast, kus ta rahvast ei leidnud, kohtas ta sõidul Karinusse Orina teoliste hulka. Neilt nõudis ta, kes neid eksiteele viinud, nagu ei tarvitseks nad mõisa reht peksta. Seepeale nimetanud üks teiste hulgast end esimeseks ja väljendunud ühtlasi, et nad teadvat küll, miks sõjavägi Karinusse tuleb, kuid nemad järgnevat sinna.

Karinu mõisasse jõudis adrakohtunik ennelõunal kella 10—11 paiku. Ta ei leidnud siin ühtki teolist, vaid kuulis, et need kõik on ratsutanud Orinasse. Taluperemeestest viibis osa rahvakogumispaius, osa aga oli kogunenud mõisa värava taha. Viimastele saatis adrakohtunik käsu tema juurde ilmuda. Need aga laskisid vastata, et nad ootavat esiteks ära teiste saabumise. Et vaheajal kuni sõjaväe saabumiseni mitte kõiki lasta käest, läks nüüd adrakohtunik ise värava taha talunike juurde ja hoidis neid kõneluses kuni sõjaväeosa päralejõudmiseni. Viimane jõudis Karinu mõisa umbes tund aega pärast adrakohtunikku. Nüüd laskis adrakohtunik kohalviibivad talupojad sõjaväeosa poolt sisse piirata. Siin oli peremehi Metsla, Ellavere ja Seliküla küladest, kelle hulgas viibis ka üksikuid sulaseid. Viimaseid tahtis adrakohtunik parajasti hakata „inkvireerima“, kui talle toodi teade, et malkadega relvastatud sula-

sed on peale tungimas. Et mõisas viibivad taluperemehed ei saaks abistada ründavaid sulaseid, seks laskis adrakohtunik nad paigutada mõisaõue nurka valve alla.

Orina kirikukõrtsi juurde kogunenud mõlema mõisa sulastevägi oli vahepeal ära ootamas sõjaväe liikumist. Nähti sõjaväeüksust Orinast tulles marssivat Karinusse. Seda märganud, kutsusid Karinu teolised orinalasi üles nendega kaasa tulema. Kõik sealolevad mõlema mõisa teolised asusid osalt ratsa, osalt jalgsi, Karinusse minema. Jõudes teel Paju kõrtsi juurde, kohati Tõnno Tõnnot, kes liitus teistega ja lüües rinnale, lubanud nende eest seista, kuna ta ei kartvat kuhugi minna, sest tal olevat õige raamat. Kui oldi veel pool versta mõisast, tuli vastu üks kohalikke talusulaseid, kes hüüdis neile, et nad rutaku, sest sõdurid haaranud peremehed ja peksvat neid! Nüüd kiirustasid kõik mõisa poole. Kes kohale jõudis, haaras malga mõisa lähedal asuvast hunnikust ja tungis mõisaõues seisvate sõdurite peale. Puhkes vihane käsikähm. Sõdurid võtsid pealetungijad vastu tääkidega ja püssilaehoopidega. Langes üks Orina mees, said haavata ja vangistati kolm Karinu ning üks Orina mees. Ilmselt ebavõrdses võitluses sulased löödi taanduma. Võitluse niisuguse tulemuse põhjustas pealetungijate liigne kiirustamine, mistõttu esimesi kohalejõudjaid ja ründajaid polnud rohkem kui ainult kaheksa kuni kümme meest, kellest terveksjäänud paisati tagasi teiste, järk-järgult kohalejõudvate otsa.

Umbes tund hiljem kogunes talupojavägi uuesti mõisa lähedusse. Nende arv oli nüüd suurem kui enne, kuna nüüd oli nende hulgas ka naised ja lapsed. Osa kandis vikateid, osa piigitaolisi teibaid¹². Adrakohtunik laskis sõduritel rahva nähes püssid laadida ja talurahvakohtunike kaudu neile öelda, et nad pöörduksid kuulekusele. See kõik jäi siiski tulemusteta. Vastuhakkajad polnud veel mänginud oma viimast kaarti. Leides oma jõud liiga väikesed olevat oma tahte läbiviimiseks, olid nad saatnud neli saadikut, kaks kummaltki mõisaalalt, nende seas juba korduvalt mainitud Tõnno Tõnno, naabermõisa Võhmutasse, kes teatavaks tehes Karinus juhtunu pidid appi kutsuma sealsed teolised. Emissarid ratsutasidki Võhmutasse, kuid mõningate mõisainimeste vaheletulek rikkus ettevõtte ja nad pidid tagasi pöörduma.

Järgmise päeva, 13. septembri, hommikupoolal kogunes jällegi hulk mõlema mõisa rahvast Karinu mõisa juurde. Osa neist oli varustatud rauaga-löödud teivastega. Adrakohtunik laskis talurahvakohtunikel neid uuesti manitseda rahule ja väljus ka ise mõisast nendega rääkima. Vastuhakkajad jäid siiski oma seisukohale kindlaks. Kasutades rahva lähenemist mõisale, adrakohtunik tegi katset

¹² Tõlge adrakohtunik Baeri aruandest kubermanguvalitsusele 13. sept., RKATrO, EKKA (= Eestimaa Kuberner Kantselei Arhiiv), toimik nr. 159 — 1805. a., lt. 28, 29.

neid sõjaväe abil sisse piirata. Seks saatis ta poole sõjaväeosast karjaaia tagant heinamaa kaudu ringi haaramiseks, kuna ise teise poolega sõjaväeosast ründas otse. Nähes seda manöövrit, rahvahulk taandus, kuid sõdurid avasid tule, mille läbi sai haavata üks Orina mees.

Olukord kohapeal näis adrakohtunikule veel küllalt tõsisena. Karinu-Orina talupoegadele olevat appi tulnud teiste mõisade talupoegi, nii et adrakohtunik pidas rahu jaluleseadmiseks vajalikuks lisa sõjaväelise jõu saatmist kohapeale. Sel alusel kubermanguvalitsus nõudis Tallinna sõjakubernerilt veel kolmesaja mehe saatmist vastava relvastusega ja kümne päeva proviandiga Karinusse¹³. Tallinnas selgus aga nii vähe sõjaväge olevat, et vahtkondade vahetuse ta jätmisest hoidumiseks võidi välja saata ainult sada meest¹⁴.

Konkreetsete vahendite tarvitamiselevõtu kõrval plaanitses kubermanguvalitsus teistegi abinõude rakendamist. Eestimaa talurahva-regulatiivile seaduspärasema ilme andmiseks, mis olnuks vajalik rahva seas levinud arvamuse kummutamiseks, nagu oleks Liivimaa regulatiiv ainuke õige keskvalitsuse poolt antud talurahvaseadus, tegi Eestimaa tsiviilkuberner Langell ettepaneku siseminister Kotšubeile, Eestimaa regulatiiv kirikutes välja kuulutada kubermanguvalitsuse trükitud ukaasidega. Sellest keeldus Kotšubei. Ta leidis, et „Eestimaa regulatiiv on valmistatud aadli poolt niiõelda eraviisiliselt ja ainult sisse viidud keisri nõusolekul ilma nende vorminõuete kaasumiseta, mida silmas peetakse üldiste seaduste väljaandmisel ning see on sündinud ainult seisukohalt, et need korraldused võidaks talupoegade poolt panna aadlike heade kavatsuste arvele nende vastu ning et ühtlasi, kui vajadus seda peaks nõudma, võidaks pärast lähemat uurimist seda regulatiivi täiendada vajaliste korraldustega“¹⁵.

Seega loobus keskasutis kandmast vastutust Eestimaa regulatiivi eest ning ühtlasi reserveeris võimaluse seda täiendada vajaduse järgi¹⁶.

Sellises kubermanguvalitsusele üsna keerukas olukorras saabus 17. septembril kubermanguvalitsusele adrakohtunik Baerilt teade, et Karinu-Orina vastuhakkajatega ühinenud teiste naabrusmõisade talupojad on loobunud vastuhakust ja asunud tööle, nii et langes ära vajadus sõjaväelise lisaabi saamiseks. Sajameheline väesalk, mis

¹³ Kubermanguvalitsuse resolutsioon 16. sept., EKvA, protokoll 1805. a., III, lk. 949—951 ja kontsept kubermanguvalitsuse kirjast admiral Spiridovile samast kuupäevast, EKKA, toimik nr. 159 — 1805. a., lt. 30, 31.

¹⁴ Spiridovi kiri 16. sept., EKKA, toimik nr. 159 — 1805. a., lt. 32.

¹⁵ Tõlge Kotšubei kirjast Eestimaa tsiviilkuberner Langellile 19. sept., ERüA, saabunud kirjad 1805. a., A II 75, lt. 330, 331.

¹⁶ Sama seisukoht nähtub Kotšubei kirjast Rosenthalile 19. sept., ERüA, saabunud kirjad 1805. a., A II 75, lk. 332—334.

pidi minema Karinusse, suunati Rakverre, kuna Kadrina kihelkonnas oli karta uute talurahvarahutuste puhkemist¹⁷.

Seks ajaks olid rahutused Järva-Jaani kihelkonnas juba vabumas. Esimesena loobusid vastuhakust orinalased. 14. septembril Orinas rahyakogumisel kohalviibiv kihelkonnakohtunik Nieroth lubas vastuhakkajaile andestust ja põhjendatud kaebuste arvestamist juhul, kui nad tööle asuvad ja kinni võtavad mässujuhid. Samal õhtul peksti esimene rehi¹⁸. Nende eeskujule järgnesid 18. septembril karinulased, kes sel õöl peksid esimese rehe¹⁹.

Siiski jäi teatav ärevus veel ikkagi püsima. Osa vastuhakkajaid varjus metsades, osa ilmus välja, kuid hoidus ülekuulamisest ja adrakohtuniku kohaletulekul läks uuesti pakk. Alles oktoobri algupoolel leidis adrakohtunik võimalikuks suurema osa kohalviibivast sajakahaekümnemehelisest sõjaväeüksusest tagasi saata Tallinna²⁰.

Sündmuste lõppvaatus lavastus Viru-Järva meeskohtus, kelle arutada anti tähtsamate vastuhakkajate, arvult 27 mehe asi. Kohus teostas protsessi kiirendatud korras ja otsus saabus 14. detsembril. Kaebaluste määrati ihunuhtlust, paljudele maksimaalne norm, nimelt nelikümmend paari vitsu. Tähtsamad juhid, Ewarte Ado, Tönno Tönno ja Sassi Jaani Juhann, määrati lisaks asumisele Sibirisse, kuna ihunuhtlus pidi avalikkusele suurema mulje tekitamiseks täide viidama Tallinnas avalikul platsil. Osale määrati peale ihunuhtluse veel kaks aastat sunnitööd.

Kui suur oli vastuhakust osavõtjate arv, pole teada. Üldiseks orienteerumiseks võiks esitada Karinu ja Orina mõisade rahvaarvu revisjonilehtede andmetel. Seejärgi oli Karinus 1795. a. 225, 1811. a. 239 meeshinge, Orinas vastavalt 183 ja 158²¹.

Rahutused nõudsid teatud ohvreid, nimelt materjaalseid, ka võimudelt. Sõjaväe varandusest lõhuti rahutuste mahasurumisel seitse püssi, üks püssilukk, kaheksa tääki, kuus allohvitseri-hellebardi, kuna lahingupadruneid kulutati üheksakümmend neli. See laseb oletada kokkupõrke üsnagi ägedat iseloomu. Võrdluseks märgitagu, et Uuemõisa rahutuste mahasurumisel lõhuti püsse kaks, laadimisvardaid üks, tääke üks, püssilukke üks, kuna lahingupadruneid kulutati viissada kuuskümmend neli. Siit selgub, et Karinus kokkupõrke

¹⁷ Kontsept kubermanguvalitsuse kirjast Spiridovile 17. sept., EKKA, toimik nr. 159 — 1805. a., lt. 34.

¹⁸ Nierothi kiri rüütelkonna peamehele 16. sept., ERüA, saabunud kirjad 1805. a., A II 75, lk. 328.

¹⁹ Adrakohtunik Baeri aruanne, saabunud Viru-Järva meeskohtusse 3. nov., V-JMskA, toimik „Karinu ja Orina talurahva rahutused. 1805—1806“.

²⁰ Kubermanguvalitsuse resolutsioon 26. sept., EKvA, protokoll 1805. a., III, lk. 1059—1061, adrakohtunik Baeri aruanded kubermanguvalitsusele 8. ja 18. okt., V-JMskA, toimik „Karinu ja Orina talurahva rahutused 1805—1806“.

²¹ RKATrO, Järva-Jaani kihelkonna revisjon 1811. a. VI—61, lt. 88, 124.

pearaskus langes käsitsivõitlusele, kuna Uuemõisas oli märksa rohkem tulistamist²².

Vaadeldud sündmused on ainult üks episood Põhja-Eesti talurahvale sündmusrohkest 1805. a. sügisest. Otsest kasu tulenes talurahvale rahutustest ses mõttes, et nad tekitasid teatavat sensatsioonipealinna. Seega oli järjekordselt Põhja-Eesti talurahva olukorra küsimus kantud laiemale foorumi ette. Olulisemaid tulemusi sel siiski polnud, kui mitte arvestada asjaolu, et rüütelkond nägi end sunnitud olevat maapäeval veebruaris 1806 teostama mõningaid kitsaid kergendusi rehepeksu alal. Karinu-Orina sündmused iseloomustavad 1805. a. liikumist ja väärivad seetõttu teiste ajanähtuste kõrval tuntuks saamist.

L. Mark.

Balti probleem ja tsaristliku Venemaa diplomaatia.

Hiljuti ilmus „Välispoliitilise kirjanduse“ sarjas V. P. Potjemkini redigeerituna „Diplomaatia ajaloo“ esimene köide. Ta haarab ajajärgu diplomaatilise ajaloo lätetest kuni 1871. aastani, andes põgusa ülevaate diplomaatiliste suhete keerdkäikudest läbi sajandite kogu maailmas. Sealjuures leiab suhteliselt avaramat käsitlemist selles esimeses köites eriti Venemaa diplomaatia. Kuigi ka siin autorite kollektiiv on pidanud materjali ülirohkeste tõttu jääma konspetsiivseks, ometi on ta suutnud anda kõike olulist haarava sündmuste käigu kirjelduse, mis kohati küünib koguni väga huvitavate ja iseloomulike üksikasjade esiletõstmiseni. Hea ja kerge keel teeb raamatu kergelt kättesaadavaks ka kõige laiemale ringkonnale.

Vene diplomaatiliste suhete valgustamisel on „Diplomaatia ajalugu“ kahtlemata teedrajavaks uurimuseks. Sel alal on ta esmakordseks ja väga hästi õnnestunud katseks anda seoses üldise diplomaatia ajaloo ülevaadet ka eriti Venemaa ulatuslikust diplomaatilisest tegevusest ning selle olulistest ja ebaolulistest, püsivatest ja juhuslikest tõukejõududest ja taotlustest.

Juba esimese köite veergudel selgub ka see suur tähtsus, mida etendas Vene diplomaatilistes suhetes Baltimaade probleem. Selle vaatlemisele on autorite kollektiiv pühendanud palju tähelepanu, valgustades neid rahvusvahelisi tegureid, mis avaldasid mõju Baltimaade saatuse kujunemisele.

Vene riikliku organisatsiooni idud tekkisid Dnepri alamjooksul. Kiievi riik, asudes suurel veeteel Baltimerest Mustale merele pidi loomulikult astuma suhtlemisse ja muidugi ka diplomaatilisse läbi-

²² Tallinna garnisonirügemendi aruanne 18. okt., EKKA, toimik nr. 159 — 1805. a., lt. 305.

käimisse Skandinaavia ja teiste riikidega, kes Baltimere piirkonnas etendasid majanduslikult kaaluvat osa. Kuid tollal, IX—XIV sajandil, kuni võim polnud veel keskendatud Moskva suurvürsti kätte, ei olnud Kiievi, resp. Moskva riigi suhted nende põhjapoolsete naabritega veel kuigi ulatuslikud. Venemaa diplomaatiliste huvide keskus asus siis lõunas. Ainult Novgorodil tekkis elavam kaubanduslik läbikäimine Baltimaade rahvastega ja läbi nende maa-ala ka saksa kaubalinnadega. See kaubavahetus oli sedavõrd ulatuslik ja püsiv, et juba varakult tuli neid korraldada rahvusvaheliste kaubanduslepingutega. Säilinud on Novgorodi lepingud 1195., 1257. ja 1270. aastast Baltimaade saksa linnadega. Need olid tüüpilised tolleaegsed Vene linnade kaubanduslepingud Baltimaade linnadega kui Saksa kaubalinnade celpostidega.

Kuid Balti probleemi kui seesugust tol ajastul ei saanud veel tekkida vene diplomaatiale. Pärast Venemaa vallutamist ja laastamist mongoolide-tatarlaste poolt kahanes vene vürstkondade rahvusvaheline tähtsus tunduvalt. Põhja- ja idapoolne Venemaa, olles ikestatud tatarlaste poolt ja eraldatud Lääne-Euroopast Leedu ja Orduriiigiga, pidi peaaegu täielikult katkestama sidemed teiste rahvastega. Veel XIV sajandil ja XV sajandi esimesel poolel Venemaa rahvusvaheline suhtlemine piirdus tatarlastega, Bütsantsiga ja Leeduga ning Novgorodi majandusliku suhtlemisega Saksa, Rootsi ja Liivimaaga. Venemaa ei suutnud sinnani esineda aktiivselt Baltikumis, kuid ta oli küllalt tugev selleks, et tagasi lüüa Saksa ja Rootsi pealetunge Aleksander Nevski võitudega.

Pööre sünnib XV sajandi teisel poolel. Sel ajal Euroopa astub uude rahvusvaheliste suhete järku. Euroopa poliitilisel kaardil tekiavad võimsad suurriigid. Ida-Euroopas esineb sellisena tohtu Moskva riik, kes seks ajaks lõpetas oma poliitilise kogumise ja keskendumise, muutudes viimaks absolutistlikuks tsaaririigiks. Sellel tekkisid juba püsivad diplomaatilised probleemid, nende hulgas ka Baltimaade suhtes, missuguste lahendamisel Moskva diplomaatia esineb juba väga sihiteadlikult.

Kuigi raskuspunkt kandus ikka veel võitlusele tatarlastega, mis mõistagi kajastus esijoones Moskva diplomaatilises tegevuses, tähistus juba Ivan III ajal ka Moskva tung Balti merele. Viimasest eraldasid Moskvat vaenulised Leedu, Ordu ja Rootsi maad. Ilma väljapääsuta merele aga suurvürstkonnal kiratses väliskaubandus, oli takistatud eriteadlaste pääsemine Moskvasse jne. Ivan III püüab juba vabaneda nendest sulgudest. Ta hävitab Hansa kaubaasutused Novgorodis ja alustab sõbralikke suhteid Taaniga, ning seda kõike sihiga vabastada Novgorodi kaubandus nendest köidikutest, millega seda tõkestas tollal kõikvõimas Hansa. Teiselt poolt ta hakkab levitama oma poliitilist mõju ka Liivimaale, sõlmides peale pikemat sõjalist tegevust vaherahu Novgorodis 1502, mille põhjal Tartu piiskopkond pidi maksma Venemaale andameid.

Veelgi laiakaarelisemaks muutub Moskva välispoliitika Ivan IV ajal. Tema valitsemise esimestel aastatel oli Moskva taotluste pearõhk veel lõunas, kus ta oli seotud siis juba lõppeva võitlusega tatarlaste omaaegse võimsa riigi jäänustega. Kuid ta välispoliitika peasuund oli sihitud juba Läände.

Tugev tsentraliseeritud riik, milleks kujunes Moskva XVI sajandi keskel, ei saanud areneda vahenditu läbikäimiseta kultuursete Lääne-Euroopa maadega. Riigi majanduslikud ja sõjalised huvid nõudsid sidemete tugevdamist Läänega. Blokaad, milles tegelikult hoidsid Venemaad temale vaenulikud Poola-Leedu ja Liivi Ordu, oli talumatu ja seda oli vaja purustada iga hinna eest. Kuigi sel ajal algasid esimesed otsesed suhted Inglismaaga Valgemere kaudu, ei suutnud need mõistagi rahuldada Moskva majanduselu vajadusi. Seks oli temale tarvilik vaba väljapääs Balti merele.

Ivan IV sammus siin vääramatult oma vanaisa teed. Algul ta püüdis lahendada Moskvale oluliseks saanud Balti probleemi diplomaatilisel teel. Kuna Ivan III poolt sõlmitud vaherahu lõppes 1553. aastal, siis esitas Ivan IV Ordule uued tingimused, mis pidid muutma Tartu ja Tartu piiskopkonna Moskva pool-vasalliks. Kuid sel teel ei saadud lahendust ja 1558. a. algas sõda.

Vene-Liivi sõda näitas väga kiiresti, et feodaalselt killustatud Liivimaa ei suuda üksinda vastu panna Moskvale. Ühes sellega selgus, et Baltimaade saatusest on huvitatud väga paljud riigid, kelle vahel kohe puhkes võitlus. Nii muutus Liivi sõda väga kiirelt euroopalise ulatusega konfliktiks, millesse olid haaratud peale Venemaa ja Ordu veel Leedu-Poola, Rootsi ja Taani.

„Moskva hädaoht“ ajas ärevusse ka Ida-Preisi vürstid, kes polnud selgusel, kus peatub vene vägede võidukas edasitung. Rooma impeeriumi koosseisu kuuluvate riikide esindajate järjekordsetel konverentsidel püsib Liivimaa küsimus lakkamatult päevakorral. Saksa vürstide hulgas oli neid, kes nõudsid sõttaastumist Moskva vastu. Vastandina sellele aga Hansa linnade kaubanduslikud huvid eelistasid rahu säilitamist Moskvaga. Keiser Maximilian II läks seejärel kompromissile, piirdudes vaid blokaadi kuulutamisega.

Isegi nii kauges maades, nagu Prantsusmaa ja Hispaania, mõlgutati kavasid Baltimere ranniku vallutamiseks.

Poola-Leedu diplomaatia ässitusel Krimmi tatarlased ja Türgi sultan ruttasid kasutama oma huvides tekkinud poliitilist olukorda, et tagasi võita kaotatud Kaasani ja Astrahani piirkonnad.

Neis oludes pidi Moskva diplomaatia tegutsema väga laialdaselt. Ivan IV arendab osavalt sõbralikke suhteid Taaniga, otsib liitu Türgiga, loobudes seks otstarbeks edasitungist Kaukasusse, esitab oma kandidatuuri Poola troonile, peab läbirääkimisi Saksa-Rooma keisriga, kellele teeb ettepaneku jaotada Poolamaa selliselt, et keisri poeg saaks Poola krooni ja kroonimaad, kuna Ivan IV saaks Liivimaa ja Leedu. Kokkuleppel Taaniga Ivan IV kujundab Liivimaal lääni-

riigi, mille juhiks saab Taani kuninga vend hertsog Magnus. Kõikidest nendest diplomaatilisest kombinatsioonidest võttis Ivan IV ise osa, tuues neisse kogu oma rikkaandelise iseloomu pulbitseva kirglikkuse ja tuhina.

Kuid 24 aastat kestnud kurnav sõda neelas kõik tagavarad ja tsaaril tuli loobuda oma suurejoonelistest plaanidest Baltimaadel. 1582. a. sõlmiti rahu Poolaga *status quo* alusel, kusjuures pooled loobusid vastastikku oma vallutustest. Niisiis, vaatamata Moskva diplomaatia hiilgavale tegutsemisele, oli rahvusvaheline olukord sedavõrd ebasoodus, et Ivan IV ei suutnud teostada oma suurelatuslikke plaane läänes. Järgnenud seesmiste korratuste aeg lükkas kogu Balti probleemi lahendamise edasi rohkem kui saja aasta võrra. Rõhkemgi veel: Moskva kaotas sel ajajärgul oma valdused Baltimere rannikuil Rootsile, kes XVII sajandil esineb *dominium maris Baltici* peamise pretendendina.

Rootsi oli XVII sajandil tugevaimaks Põhjamaade riigiks. Ta vallutas selleks ajaks maa-alad Soome ja Liivi lahe ümber ja unistas ka Baltimere lõunaranniku alistamisest oma võimule, et kontrollida Saksa linnade kaubandust ja seda maksustada oma kasuks. Sellega seletub Rootsi aktiivne ja otsustav osavõtt Kolmeteistkümnenda-aastasest sõjast: ta valdused ofeksid olnud ränga ähvarduse all, kui Saksa keiser, olles võitnud taanlasi, oleks välja tunginud Baltimere rannikuni. 1648. a. rahuga, mis sai pikaks ajaks aluseks Euroopa korrale, Rootsi saavutas nii palju, et Balti- ja Põhjamerre suubuvate Ida-Euroopa jõgede suudmed langesid tema valdusesse ja sellega saavutas ta ka kontrolli kaupade, peaaesjalikult vilja, liikumise üle Ida-Euroopast Hollandisse ja Inglismaale.

Mis puutub aga Rootsi taotlustesse Balti idarannikul, siis siin osutus tal võimalikuks avaralt kasutada Moskva nõrkuse perioodi. Esmalt oli Vassilii Šuiski sunnitud loovutama häbistava rahulepinguga Rootsile Karjala, Soome laheäärsed maad selleks, et saada Rootsilt abi kodusõjas, Moskva 1610. a. unioon Poolaga sundis ka Rootsit esinema oma nõudlustega. Rootsi „abistajad“ tahtsid saada oma osa Moskva riigi võimalikust tükeldamisest. Rootsi väepealik Jakob De la Gardie sõlmis Novgorodi bojaaridega lepingu, mille põhjal need tunnistasid tsaariks, vastukaaluks Poola pretendendile, Rootsi kuninga venna. Nende häbistavate lepingute ainukeseks taotluseks venelaste poolt oli valitseva kihi püüd säilitada võimu oma kätes ja kõrvaldada rahva ülestõusu ohtu. Selleks anti maa interventidele saagiks. Ka siis, kui pärast suurt patriootilist pingutust läks korda päästa Moskva riik lagunemise ohust, jätkus veel võitlus peamiste vaenlastega Poolaga ja Rootsiga. Alles teiste riikide vahendusel (kes olid huvitatud korrapärase kaubavahetuse jaluleseadmise Venemaaga) läks korda sõlmida Rootsiaga rahu.

Toibunud suurest korratusest ja rootslaste ning poolakate interventsioonist, muutub Moskva riik üha rohkem võimsaks absolutist-

likuks monarhiaks. XVII sajandi teisel poolel, kui Moskva uuesti ilmus rahvusvahelisele areenile Euroopa suurriigina, kelle osavõtuta enam ei saanud lahendada ühtegi probleemi vähemalt Ida-Euroopas, seisid tema diplomaatia ees kolm olulisemat ülesannet: Poola ülemvõimu all olevate valge-vene ja ukraina maade taasühendamine, võitlus Krimmiga ning Türgiga ja edasitung Baltikumini.

Need kolm probleemi olid tihedalt üksteisega seotud, millega oli keerukamaks tehtud iga üksiku lahendamine. Võitluses Türgiga oli Moskva loomulikult liitlaseks Poola, aga siis oleks tulnud loobuda Ukrainast. Võitluses Poolaga olid loomulikeks liitlasteks Rootsi, Türgi ja Krimm. Kuid samad riigid olid ka Moskva võistlejaiks Poola päranduse jagamisel: Rootsi pretendeeris Poola osale Baltikumis, Türgi ja Krimm aga Ukrainale. Teiselt poolt, võitlus Rootsiga viis Moskva Poolaga liitu ja nõudis rahuolukorda lõunas Türgiga. Selline oli keerukas diplomaatiline olukord, milles tuli tegutseda Moskval XVII sajandi teisel poolel.

Kriis, mida läbis Poola sajandi keskel, avas Moskvale soodsad ja laiad võimalused. Ukraina rahva ülestõus poola panide rõhumise vastu ja selle kandumine valgevene maakondadesse osutus soodsaks momendiks väljaastumiseks. Ukraina taasliitumine Venemaa külge kutsus välja sõja Poolaga, mis oli edukas vene vägedele. Kuid siis ootamatult astus Poola vastu sõtta ka Rootsi. See väljaastumine polnud sugugi Moskva huvides. Seepärast ühineb Venemaa sel ajal tekkinud rootsivastase koalitsiooniga, mis moodustus Saksa keiserriigist, Taanist ja Brandenburgist, ja mille sihiks oli pidurdada Rootsi liigset tugevnemist. Algas sõda ka Rootsiga, mis oli samuti edukas vene relvadele. Vene väed tungisid edasi Liivimaal, kuna Kura maal seati sisse ametlikult vene patronaat. Kuid Rootsi vabanes ebasoodsast olukorrast. Saavutanud 1658. a. kolmeaastase vaherahu Moskvaga, tegi ta rahu Taaniga ja Poolaga. Venemaa ei võinud pidada kaht sõda (Poolaga ja Rootsiga) korraga ja seepärast sõlmiti Rootsiga 1661. a. püsiv rahu. Et kindlustada endale Ukrainat, pidi Moskva loobuma Liivimaast ja taastama Rootsile kõik oma vallutused Baltimail.

Aga juba pärast 1667. a. rahu Poolaga võis Moskva uuesti pühendada tähelepanu Baltikumini probleemile ja ühes sellega sukelduda nendesse diplomaatilistesse kombinatsioonidesse, mis tollal sõlmusid Euroopas. Rootsi kasvav võimsus tegi rahutuks ta naabrid. Need püüdsid kõigiti Venemaad kaasa tõmmata rootsivastasesse liitu. Kuid suhete katkestamine Rootsiga oleks tähendanud Moskvale loobumist aktiivse poliitika jätkamisest edelas (Ukrainas), ja seda ei raatsinud teha tsaar Aleksei ega ta poeg Feodor, kes oli kasvatuse saanud just tugeval valge-vene ja ukraina mõjul.

Omalt poolt ka Rootsi otsis tollal liitu Moskvaga, lubades temale abi Türgi vastu. Kuid Moskva diplomaadid nõudsid selle eest vastutasuna Ingeri ja Karjala loovutamist.

Nii võib juba XVII sajandil märgata tekkimas mõtet rootsi-vastasest „põhjaliidust“, mis tegelikult teostus alles järgneval sajan-dil teissuguses olukorras. Oli loomulik, et Vene välispoliitika suuna-mine lõunasse pidi päevakorralt võtma Balti küsimuse.

Keerulises poliitilises olukorras kõveneb vene diplomaatia, orga-niseerub diplomaatiline teenistus ja juhtide hulgas paistavad silma mõned suure võimega diplomaadid, kes on väärikaiks vastasteks Euroopa selle ala tuntud suurustele. Käsitletud perioodil oli vene diplomaatias mõjukaks kujuks A. L. Ordin-Naščokin. Tähtsusetu mõisniku pojana tõusis ta tänu oma erakordsetele annetele. Ta sündis Pihkva maakonnas (see asjaolu pidi paratamatult mõjutama tema vaateid ja püüdluste kujunemist) ning tema esimesed sammud välispoliitilisel alal olid seotud oma kodukohaga: ta oli esindajaks Vene-Rootsi piirimärkimise komisjonis. Ka tema edaspidises tege-vuses olid tal kõige sagedasemad kokkupuuted rootslastega: ta sõl-mis nendega Vallisaare vaherahu (1658), mille põhjal Rootsi loovu-tas Venele viimase poolt Liivimaal vallutatud linnad. Kui ta 1667. a. tõusis meie praeguste mõistete järele välisministriks, siis oli temal juba täiesti kindel välispoliitiline programm, mida ta teostas suure visadusega ja järjekindlusega. Ta programmi juhtmotiiviks oli kõikide Moskva pingutuste koondamine Baltikumil meresadamate kättesaamiseks. Seega oli ta kaugenägelikult omaks võtnud kolmest eelnimetatud sihist ainult ühe ja pidas kõige vajalikumaks Balti probleemi lahendamist. Selles mõttes püüdis ta luua koalitsiooni Rootsi vastu Liivimaa vallutamiseks. Ta otsis seepärast rahu Tür-giga ja Krimmiga, et vältida ohtu lõunast, ta pidas tarvilikuks mõõdu-kat kokkulepet Poolaga, oletades koguni liidu võimalust viimasega. Kuid Ordin-Naščokinil välispoliitika kava ei leidnud tsaar Aleksei heakskiitmist, sest tsaar oli kiindunud Ukraina küsimusse. Olles määratud Moskva täisvoliliseks saadikuks Poolamaale rahulepingu sõlmimiseks tema tõekspidamistele mittevastavatel tingimustel, oli Ordin-Naščokinil küllalt selgroogu ametist lahkumiseks.

Tema asemele määras tsaar oma sõbra A. S. Mätvejevi, kes oli ukrainlaste suur eestkostja ja pooldas lähenemist Rootsiga. Võiks öelda, et Ordin-Naščokinil lahkumine omas ministeriaal-kriisi ise-loomu, mis oli tekkinud põhilistest lahkuminekutest välispoliiti-listes küsimustes. Ühtlasi aga lahkus Moskva välispoliitika juhti-miselt isik, kes püüdis esijoones lahendada Balti probleemi ja seega lükkus küsimuse otsustamine jälle edasi, kuid seekord juba lühe-maks ajaks.

Peeter I päris XVII sajandilt kaks välispoliitilist probleemi: Türgi ja Rootsi omad. Mõlemad olid seotud väljapääsuga merele, millela Venemaa majanduslik elu ei saanud enam areneda. Seepärast oli nende lahendamine muutunud juba väga eluliseks vajaduseks.

Peetri esimesed valitsemise aastad olid pühendatud väljapääsu otsimisele Mustale merele. Kuid muutused rahvusvahelises olukorras

tegid selle ülesande lahendamise võimatuks ja tsaar muutis otsustavalt ja kiirelt oma välispoliitika suuna, võttes omaks omaaegsed Ordin-Naščokini plaanid kui mitte kogu Baltikumi, siis vähemalt Ingeri ja Karjala vallutamiseks. Selles suunas ja selle probleemi lahendamiseks koondub Peeter Suure tähelepanu, koonduvad kõik tema erakordsed riigimeheliikud ja eriti organisatoorsed võimed.

Silmapilk energiliseks väljaastumiseks oli paras. Tuntud liivi juhusteotsija Patkuli osavõtul (kes unistas eraldada Liivimaa Rootsi) kujundati Baltimere riikide — Taani, Poola ja Brandenburgi (Preisi) — koalitsioon, mis oli sihitud Rootsi vastu. Sellesse koalitsiooni tahteti kaasa tõmmata ka Venemaad, võttes aga siiski enne tarvitusele abinõud selleks, et see võimas liitlane ei võtaks nende nina alt paremat pala ega läheks kaugemale Narvast ja Peipsi järvest.

Algasid läbirääkimised liidu loomiseks. Augustis 1698 Peeter sõlmis Ravas suulise kokkuleppe Poola kuninga ja Saksi kuurvürsti August II-ga ühise sõjategevuse kohta Rootsi vastu. Järgmisel aastal sõlmiti Moskvas salajane leping Poolaga. Mis puutub Brandenburgi kuurvürstisse, siis Peeter leppis temaga kokku samas asjas juba 1697. aastal, kuid hiljem Brandenburg hoidus otseselt sõtta astumast. Rootslaste kahtlustuste ärahoidmiseks Peeter kinnitas Kärde rahu, keeldudes muide vannet andmast.

Kuid enne väljaastumist Rootsi vastu tuli lõpetada sõda Türgiga. Niipea, kui saabus teade rahu sõlmimisest Türgiga, Peeter kuulutas 9. augustil 1700. a. sõja Rootsile. Algul kujunes sõjaõnn Rootsi kasuks. Taani ja Poola pidid lahkuma liidust, Moskva jäi üksinda võitlema tol ajal võimsa Rootsiaga. Ses olukorras Peeter hakkas otsima vahendajaid rahusobitamiseks, kuid siiski tingimusel, et Moskvale jääksid Soome lahe ääres tehtud vallutused. Ses mõttes Peeter pöördus nii Hollandi kui ka Prantsusmaa poole. Samal teemal rääkis ka Matvejev Inglismaal, kuid suuremate tulemusteta.

Hiilgav võit Karl XII üle Poltava lahingus muutis korraga kogu poliitilise olukorra. Sõda, mida Moskva pidas Rootsi vastu koos selle riigi ammuste vastastega, muutus korraga üleeuroopaliseks sõjaks. Kõik tahtsid nüüd osa saada löödud ja puruneva riigi püüandist. Ühes sellega tuli ses küsimuses rakendamisele ka Euroopa tasakaalu põhimõte.

Poola ja Taani alustasid taas sõda Rootsiaga ja 1714. aastal lõi sekka ka Brandenburg (Preisi). Inglismaa ja Hollandi — mõlemad tolleaja suuremad kaubandusriigid — olid huvitatud sellest, et mitte lubada Venemaa tugevnemist Baltikumis, kuna see ohustas nende kaubandust. Mõlemad püüdsid diplomaatiliste septsustega pidurdada rootsivastase koalitsiooni laienemist. Rootsisõbraliku Prantsusmaa käed olid siis seotud Hispaania pärilussõjas ja ta ei saanud anda Rootsile aktiivset abi. Kuid ta püüdis siiski takistada Rootsi lõplikku purustamist ja Venemaa tugevnemist ning mõjutas Türgi välja-

astumist Moskva vastu. Peeter katsus küll leida Euroopas liitlasi türklaste vastu, kuid see ei läinud tal korda. Aga isegi pärast ebaõnnestunud sõjakäiku Pruti jõe tal õnnestus sõlmida Türgimaaga rahu suhteliselt kergetel tingimustel. Loovutades Türgile varem kättevõidetud väljapääsu Mustale merele kindlustas Peeter oma tagala edasiseks võitluseks Rootsiaga.

Põhjasõja levimine Saksamaale, Vene vägede ilmumine Pommerisse ja kavatsus teha Taani kaudu dessanti Rootsi, sünnitasid palju muret Inglismaale. Ta hakkas intrigeerima Peetri liitlaste seas ja tal läks korda tuua ebakõla nende tegevusse. Moskva vahekorrad Inglismaaga muutusid pinevaiks. Peeter püüdis leida liitlast inglaste vastu neile vaenulikul Prantsusmaal ja sõitis seks otstarbeks 1717. a. Pariisi. Selle diplomaatilise reisu tulemuseks oli Amsterdami kolmikleping Venemaa, Prantsusmaa ja Preisi vahel, mille põhjal need riigid kohustusid garanteerima lepinguid, mis pidid tegema lõpu Põhjasõjale.

Amsterdami leping valmistas ette pinna rahuläbirääkimisteks ja need algasid 1718. a. Ahvenamaa saartel. Kuid Karl XII surmaga nad katkesid ja sõda algas uuesti. Siis muutus ka Inglismaa palju aktiivsemaks, püüdes pidurdada eriti Venemaa edusammusid Saksamaal. 1720. aastal inglise diplomaatia survel Taani sõlmis eraldi rahu Rootsiaga, loobudes kõikidest oma vallutustest. Rahujalale läks ka Preisi. Mis puutub Poolasse, siis see koguni sõlmis Viinis kaitselepingu Inglismaaga ja Austriaga, mis sihitud Venemaa vastu. Inglismaa asus viimaks avalikult Rootsi poole ja, sõlminud sellega liidu, saatis korduvalt oma laevastiku Balti merele nii Rootsi ranniku kaitseks võimalike vene dessantide vastu, kui ka selleks, et sundida Peetrit vastu võtma Inglismaa vahendust rahu tegemiseks Rootsiaga. Kuid Peeter ei nõustunud sellega. Küll võttis ta vastu aga Prantsusmaa vahenduse ja siis sõlmiti Uusikaupunki rahu 1721. aastal. See rahu andis Venemaale Liivimaa, Eestimaa ja Ingerimaa ning osa Soomemaad Viipuriga, seega väljapääsu Balti merele ja Ordu pärandi ülemineku Venemaa valdusesse.

Nii lõppes rohkem kui poolteist sajandit kestnud võitlus Baltikumi pärast Venemaa väljapääsemisega Balti merele. Õigusega tähendab Marx, et ei Aasovi, ei Mustamere ega Kaspia kaudu poleks Peeter saanud otsest teed Euroopasse.

„Baltikumi vallutamise kaudu — kirjutab Marx (Secret diplomatic history of the XVIII century) — oli Venemaale kindlustatud üleolek Põhjariikide seas ja Venemaa oli kaasa tõmmatud otsesesse ja püsivasse kontakti iga Euroopa riigiga; see kindlustas ka alused majanduslike vahekordade kujunemisele tähtsamate mereriikidega, kes said olenevaks Venemaast selle tõttu, et nad vajasisid sealt materjale laevaehituseks.“ Ühes sellega Venemaa kindlustas võiduga Rootsi üle enesele ühe esimestest kohtadest Euroopa riikide „kontserdis“.

Baltimaade vallutamiseks ei kao aga Balti probleem veel vene diplomaatia tegevusest. Värskeid valdusi tuli kaitsta ja kindlustada teiste riikide püüete ja ihade vastu, eriti aga oli oluline vältida Rootsi revanši. Ka selles asjas andis Peeter I esimesed ja õiged juhised vene diplomaatialele. Läkitudes esindajaid rahuläbirääkimistele Rootsiga Peeter andis neile instruksioonid, mis kõnelevad selgelt tema diplomaatilisest osavusest ja taktist. Ta pidas tarvilikuks mitte ainult sõlmida rahu Rootsiga, vaid saavutada temaga sõbralikke suhteid. Ta kirjutas Ostermannile: „Kui mõlema riigi vahel lõpeb endine vaen ja saabub igavene sõprus, siis võime mitte ainult kindlustada oma julgeoleku, vaid ka hoida tasakaalu Euroopas.“ Seepärast pidas ta tarvilikuks esitada Rootsile vastuvõetavad tingimused. „Me teame — kirjutas ta Ostermannile — et kuigi meie oma relvade võiduga sundisime Rootsi kuningat loovutama meile kõik meie vallutused, siis hakkab Rootsi ikka otsima võimalusi tasa teha oma kaotusi ja nii see sõda ei saagi lõppeda. Seepärast paneme ette järgmise tee kõikide tülide lõpulikuks kaotamiseks: kui kuninga loovutab meile meie poolt vallutatud provintsid (peale Soome), siis meie kohustume osutama temale kaasabi kaotuste tasatamiseks mujal, kus see temale tarvilik.“ Tõeliselt Uusikaupunki rahulepingule järgneski sõprusleping Rootsiga.

Kuid see kõik ei suutnud vältida katseid Baltimaade taasvallutamiseks Rootsi poolt. Nii juba 1741. aastal puhkes uus sõda Rootsiga, mis aga lõppes tulemusteta Turu rahuga, kus vaid kinnitati ja osaliselt laiendati Uusikaupunki rahu tingimusi. See sõda pealegi oli ette võetud Rootsi poolt Inglismaa ja Prantsusmaa ässitusele Venemaa käte sidumiseks. Sellised katsed kordusid aeg-ajalt ja seepärast veel Katariina II aegu jäi kehtima vene diplomaatias vajadus kindlustada Venemaa seisundit Balti merel, sest iga kord, kui Vene oli sõjas Türgiga, oli karta Rootsi väljaastumist, nagu see sündis 1787. aastal, kui Rootsi jälle püüdis kasutada silmapilku kaotatud Baltimaade tagasivõitmiseks. Venemaale vaenulikud Inglismaa ja Preisi takistasid Taanit täitmast siis oma liitlase kohustusi ja rootsi väed seadsid hädaohtu Peterburi. Kuid sõjakäik ei õnnestunud ja 1790. a. rahuga Rootsi pidi loobuma piiride muutmise kavatsustest.

Kokkuvõttes võib tähendada, et XVIII sajandi lõpuks oli Peetri poolt lahendatud Baltikumi probleem lõpulikult likvideeritud ja Baltimaad kindlustatud Venemaale. Soome vallutamine sajandite vahetusel oli täienduseks Peetri vallutustele, samuti kui varemad Katariina II piiride laiendamised Poola jagamistel, kus Venemaa külge liideti järkjärgult endised Poola valdused Baltikumis. „Aken Euroopasse“ oli laiendatud Tornio jõesuust Niemeni jõesuuni.

Järgneval, XIX sajandil Balti probleem tõuseb veel aeg-ajalt päevakorrale seoses muude diplomaatiliste kombinatsioonidega, kuid juba enam vähem juhuslikult, ähmaselt ja liivale rajatult.

Valmistades sõjakäiku Venemaa vastu oli Napoleon see, kes esimesena mängis välja Balti küsimuse trumbina oma diplomaatilistes ettevalmistuses. Kutsudes Rootsit ühiseks väljaastumiseks Venemaa vastu pakkus ta selle hinnana Rootsile temalt äsja võetud Soomemaad. Aleksander I omalt poolt pakkus Bernadotte'ile Norrat, kui Rootsi astuks temaga koos võitlusesse Napoleoniga. Bernadotte valis kahest võimalikust viimase, mis oli temale kasulikum ja ohutum.

Napoleoni sõdadega on seotud veel üks vähe tuntud episood, millele viitavad ka „Diplomaatia ajaloo“ autorid: Preisi, saades 1812. aastaks Prantsusmaa poolsunnitud liitlaseks ja olles kohustatud osa võtma sõjakäigust Venemaa vastu, nõudis enesele tasuks selle eest Balti provintse, vaatamata sellele, et Preisi kuningas oli varem vandanud Aleksander I-le vankumatut truudust Friedrich Suure haual. Napoleon ei vastanud kuidagi sellele ettepanekule ja sõjakäigu nurjumine tõmbas preislaste kavatsustele kriipsu peale. Olgu siinkohal tähendatud, et Saksa allikad eelistavad vaikida sellest vahepalast.

Veelkordselt XIX sajandil kerkib Balti küsimus diplomaatiliste septsuste pinnale Krimmi sõja aegu. Siis oli venevastase koalitsiooni hingeks ja juhiks Inglise valitsus eesotsas Palmerstoniga. Viimane taotles Venemaa tunduvat nõrgestamist. Olles juba liidus Prantsusmaaga, kelle sõjavägede abil ta lootis purustada Vene sõjalise võimu, otsis ta siiski veel teisigi liitlasi Venemaa vastu, lubades ohtral käel kompensatsioone Venemaa arvel. Oma plaanitsuste üldjooned tegi Palmerston teatavaks kirjas lord John Russell'ile ja need olid kokkuvõttes järgmised: Ahvenamaa saarestik ja Soome tagastatakse Rootsile, Preisimaa saab omale Balti provintsid, taasloodud Poola kujuneb barjääriks Saksa riigi ja Venemaa vahel, Türgi saaks Kaukasuse ja Krimmi jne. Kõik see pidi sündima tsivilisatsiooni õilsa võitluse nimel barbaarsuse vastu. Napoleon III ei jaganud küll neid kavatsusi, mis olid ilmselt fantastilised, kuid ta polnud algul ka nende vastu, niivõrd kui sõjakäik oma raskustega nõudis uute liitlaste juuretõmbamist. Aga võit saavutatud, Sevastopol langenud, ei osutanud Prantsuse keiser enam mingisugust tähelepanu sellele plaanile.

Preisi seisukoht oli kava suhtes küllaltki ebakindel. Inglismaa ja Prantsusmaa mõjutasid korduvalt Preisi kuningat väljaastumisele Venemaa vastu. Kuid Preisi ei tahtnud sõidida Inglismaa huvide eest. Bismarck võttis Preisi seisukoha kokku järgmiselt: Mingil tingimusel ei astu meie liitu Venemaaga, kuid vastupidi võtta enesele riisiko ja kulud sõjas Venemaa vastu on juba sootuks ise asi, eriti kui arvesse võtta, et Preisi oletatavad kasud niisuguse sõja võidu korral polegi nii ahvatlevad.

Liitlaste (Inglismaa ja Prantsusmaa) läbirääkimised Rootsiga kestsid kaua. Rootsi kuningas Oskar I, pidades oma sõjaväge mitte-

küllaldaseks Soomemaa tagasivõitmiseks, nõudis Inglismaalt ja Prantsusmaalt sõjalist abi (50 000 meest) ja peaaesjalikult Rootsi territoriaalse puutumatusse garanteerimist samade riikide poolt pärast Soomemaa tagasisaamist. Palmerston oli kohe nõus sellega, et Prantsusmaa saadaks sinna oma observatsiooni-korpuse ja annaks nõutava tagatise, kuid keeldus siiski inglaste abi lubamast. Sellega katkesidki läbirääkimised ja Rootsi jäi neutraalseks. Palmerstoni kava oli lõpulikult kokku varisenud.

Sellega lõpeb „Diplomaatia ajaloo“ esimeses köites Balti probleemile pühendatud vaatlus. Viimane sünnib muidugi tihedaimas seoses muude välispoliitiliste sündmustega ja diplomaatiliste taotlustega, mille tõttu autorite kollektiiv pidi piirduma vaid oluliseimate momentide esiletõstmisega. Kuid sellega on ülevaade võitnud palju oma selguses ja osutab sihtirajavaks raamistikuks, milles on edaspidi võimalik selle diplomaatilises ajaloos nii huviküllase teema üksikasjaline uurimine.

N. Kaasik.

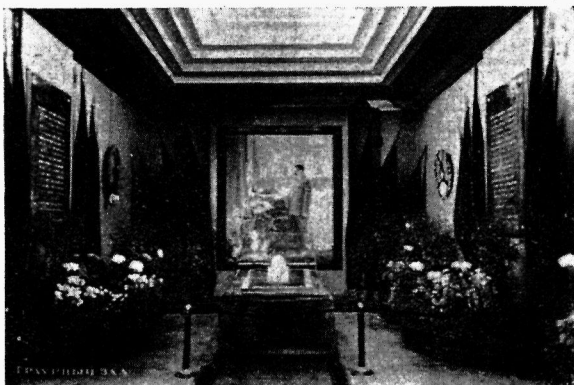
Muljeid Leningradi muuseumidest.

Üks aladest, mis Nõukogude Liidus on erilist hoolitsust leidnud, mida innuga viljeldakse ja millele suurt tähelepanu pühendatakse, on muuseumi ala. Nagu paljus muus, nii on ka muuseumi töös siin toimunud kardinaalne murrang. Muuseum ei ole enam ainult mõeldud aegadest pärit olevate rariteetide kogu „kunstkaamera“, nagu nimetas seda Peeter I, vaid sel on hoopis laiaulatuslikumad ülesanded — olla abiks laiade masside kasvatusele väga mitmesugustel aladel. On muuseume, mis pühendatud ajaloole, etnograafiale, põllumajandusele, loodusteadusele ja selle eriharudele, koha ajaloole jne. Peaülesandeks muuseumidel on aga ikka laiade rahvahulkade ajalooline ja poliitiline kasvatus.

Muuseumid oma ekspositsioonis esitavad materjali kindlate teemade seisukohalt; nende sihiks on illustreerida ajaloo arengut vastavalt ajaloolise materialismi õpetusele. Konkreetse ja elava materjali najal õpetavad nad rahvast tundma ja armastama oma ajalugu, näitavad aegade jooksul toimunud rõhutatud klasside võitlust ekspluaatorijate vastu ning töölikklassi püsivat ning järjekindlat teed võidule. Kõige selgemini on viimaks mainitud ülesanded omaks võtnud loomulikult revolutsioonimuuseumid, kuid ka teised püüavad siin neid ülesandeid teostada nii suures ulatuses kui see võimalik erilaadse materjali juures.

Muuseumid ei piirdu ainult tööga oma nelja seina vahel, vaid teostavad sihikindlat suurt kasvatustööd laiade rahvahulkadega. Siin

teotsevad hästi väljakoolitatud juhtide kaadrid, kes vastavalt ekskursantide hariduslikule tasemele ja huvidele juhivad külastajaid läbi ekspositsiooni. Juht ei ole aga mitte lihtsalt tavaline seletuseandja, vaid tema esitab igale ekskursioonile või külastajate grupile põhjalikult läbimõeldud ja ilmeka loengu, mida illustreerivad muuseumi väljapanekud. Töö massidega on muuseumides organiseeritud õige laialdasel alusel. Peetakse järjekindlalt loenguid näit. õpetajaile, mõne käitise tööliskonnale, õpilastele ja muile. Nagu igal pool Nõukogude Liidus, pööratakse eriti suurt tähelepanu tööle noorsooga.

S. M. Kirovi muuseum — Leinasaal.

Muuseumide juures töötavad ajaloost, etnograafiast, arheoloogiast jm. huvitatud õpilaste ringid, kes annavad välja oma vastavasisulisi ajakirju muuseumitöölise juhatusel, õpilastele korraldatakse kinoetendusi jms. Ka koolid kasutavad oma õppetöös muuseume õige elavalt. Peale selle muuseumitöölised aitavad korraldada miitinguid, annavad kõnelejaid ajalooliste mälestuspäevade puhul korraldatavail aktusil, võtavad osa nõupidamisist teiste kultuuritöölisega, aitavad teostada muinsuskaitset ja teevad teaduslikku uurimistööd väga paljudel aladel. Muuseumide ümber keeb elav ja sisurikas elu, mis aitab ilmekalt rikastada Nõukogude kultuuri.

Leningradi muuseumidest on kõige suuremal määral oma endise ilme säilitanud Ermitaaž. Oma tohutus suure materjalihulgaga ta ei võimalda paarikordse külastusega saavutada õieti mingit ülevaadetki oma kogudest. Täiesti uuesti korraldatud ekspositsiooni gruppide kõrval leidub siin ka hulk väljapanekuid, mis omavad kas ainult rariteedi ilmet või pakuvad vaatajale ainult esteetilist

naudingut. Uued osakonnad on aga korraldatud juba uute printsiipide alusel. Siinsete eksponaatide hulgast on teistesse muuseumidesse välja eraldatud Venemaa kohta käiv materjal, seevastu on esitatud aga õieti pea kogu muu maailm ja selle ajalugu. Ermitaažis on esemete säilitamine, konserveerimine ja rekonstrueerimine teostatud äärmise hoole ja asjatundlikkusega ja siinsed laod on eeskujulikumalt korras kui teistel Leningradi muuseumidel.

Uttest muuseumidest tuleb kõige pealt nimetada Revolutsiooni Muuseumi. See on Nõukogude Muuseum *par excellence*. Muuseumi sihiks on esitada ÜK(b)P ajalugu ja õpetada rahvamaasse seda

S. M. Kirovi Muuseum — S. M. Kirov kunstis.

tundma, äratades huvi ja armastust revolutsioonilise võitluse vastu möödunud ränkadel surve ja reaktsiooni aegadel. Muuseum õpetab oma ekspositsiooni kaudu hindama sotsialismi võitu ja sotsialistliku ülesehitustöö saavutusi.

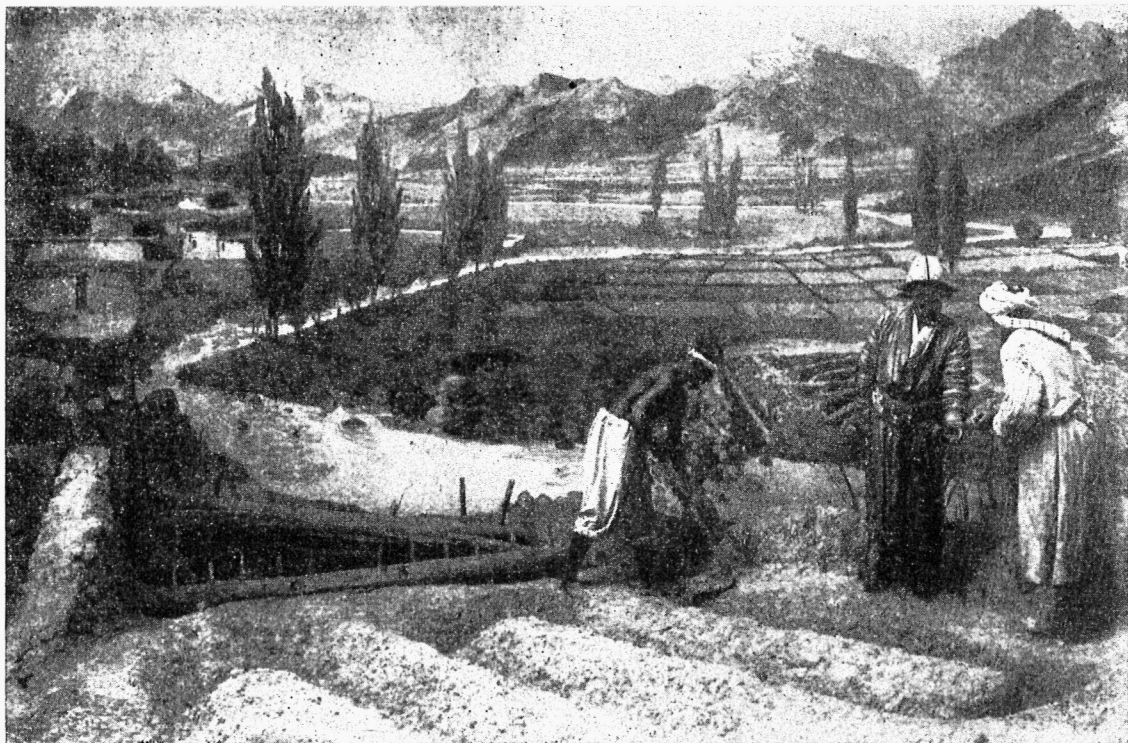
Materjal esitatakse ÜK(b)P ajaloo lühikursuse kaheteistkümne peatüki kohaselt korraldatuna ja muuseumi-tehniliselt seisukohalt on oma ülesandega õige hästi toime tulnud, kuigi esitatav materjal on oma ilmelt suures enamuses paberlik. Pildid, fotod, maalid, diagrammid jne. võtavad oma alla rea nägusaid ruume. Esemelist materjali peale revolutsiooniliste lippude peaaegu ei ole ja ekspositsiooni aitavad elustada peamiselt rõhkearvulised maketid ja ajaloolised maalid. Makettidest osa on hästiõnnestunud ja ilmekad (näit. pörandaalune trükikoda), kuna osa jätab kuidagi ainult kulisside ilme, milles tundub ülepakutult välise efekti taotlemist. Väga hästi ja leidlikult on koostatud suur osa diagramme ja need kogu muu-

seumi ulatuses läbi viidud ühtlases tehnikas. Rohkesti on kasutatud maali ajaloolistel teemadel, kusjuures siin kunstiväärtuslike toodete kõrvale on libisenud ka mõni nõrgem töö. Äärmiselt huvitav on elektrifitseeritud kaart oktoobrisündmuste kohta. Kahekümne minuti jooksul toimub kaardil vaatleja ees Petrogradi üleminek Aju-tise Valitsuse käest bolševikkudele oktoobris 1917. Punase tulega näidatud enamlaste vägede asukohtadest levib enamlaste võim raudse järjekindlusega strateegiliselt hästi kalkuleeritud plaani kohaselt mööda Petrogradi tänavaid ümber valgete positsioonide ja jõuab oma määratud sihile Talvepalee vallutamisega. Revolutsiooni Muuseumi ekspositsioonist on kõige paremini esitatud teemadeks sissejuhatav osa ja oktoobrirevolutsiooni käsitlev teema. Esimeses on hulgest materjalist tõesti valitud kõige olulisem ja iseloomulikum materjal ja see hästi ning leidlikult esitatud. Oktoobrirevolutsiooni puhul on seevastu taoteldud võimalikku täiust sündmuste illustreerimisel ja seegi ülesanne on õnnestunult teostatud. Keisri esindussaali Talvepalees paigutatud ekspositsioon on ruumi suurejoonelises arhitektuuris omale sobiva raami leidnud. *A propos* — Talvepalees oktoobripäevil rünnaku ajal kannatada saanud aknad hoitakse alal katkistena muinsuskaitse all. On lugupidamist äratav ja meeldiv selline pieteet sündmuse suhtes, mis sai aluseks uuele ajastule maailma ajaloos.

Revolutsiooni Muuseumile väga lähedane on Lenini Muuseum endises Orlovi lossis. Ekspositsioon on siin hästi kohandatud ruumide välise ilme ja iluga. Tehnilised üksikasjad on viimse peensuseni läbi mõeldud. Vitriinid, kilbid, pildiraamid jm. on kaunid ja soliidid. Revolutsiooni suure ja ainulaadse juhi elu tuakse konkreetselt meie silmade ette. Ikka enam ja enam imetled inimese geniaalsust, nähes silmade eest mööda libisemas seda uskomatult rikast töö- ja saavutusrohket elu.

Teisele väljapaistvale revolutsioonitegelasele S. M. Kirovile pühendatud muuseum asub endises Kšešinskaja palees. Suure armastuse ja hoolega on näidatud selle truud bolševiku elu. Muide — siin on üheks ekspositsiooni korraldajaks agar ja energiline eestlanna. Kirovi nimi on lähedalt seotud Leningradi ülesehitusega pärast kodusõda ja kogu uus linnaosa Putilovi vabrikü ümbruses on õieti väärikaks mälestusmärgiks sellele väljapaistvale revolutsiooni kangelasele.

Uus ja uute printsiipide kohaselt üles ehitatud ning korraldatud on Riiklik Etnograafia Muuseum, mis esitab meile Nõukogude Liidu rahvaste elu tsaari ajal ja praegu. Etnograafiliste kultuuride esitamisel ei ole kuskil toodud esemeid üksikult, vaid need on paigutatud miljöösse, kust nad on pärit. On üles ehitatud terved külad, idamaised turud, püstitatud Siberi rahvaste elamuid ja esitatud rida stseene, mis näitavad kujukalt vähemusrahvaste rasket olukorda ja ekspluateerimist tsaarivalitsuse ajal riigivõimu ja koha-

Stseen Leningradi Riikliku Etnograafilise Muuseumi väljapanekust „Uzbekid feodaalajajärgus“. Kujutatud on pilt põllutööst, kusjuures talupoeg maksab alikäemaksu veeomanikule. Esiplaanil on välja pandud etnograafiline originaalainestik, taustaks kohaliku maastikku iseloomustav maal.

likkude suurnikkude poolt, ning muutusi, mis Nõukogude võim on toonud rahvaste ellu. Üks paremaid ja ühtlasemalt korraldatud osakondi on siin näitus juutidest tsaristlikul Venemaal ja Nõukogude Liidus. Meile näidatakse juutide õiglusetut olukorda tsaariajal ja metsikuid pogromme. Selgub, et vaesemaid juute ei rõhutatud mitte ainult tsarismi, vaid ka jõukate juutide ja rabide poolt. Edasi näeme uue juutide vabariigi rajamist Nõukogude Liidus ja uut ning kultuurset elu, mida nüüd on olnud võimalik üles ehitada. Tehniliselt on väljapanekud siin nägusad ja puudub ülekuhjatud, mis mõnel pool segavalt mõjub. Etnograafilises Muuseumis ilmneb püüd ajaga kaasa sammuda. Näiteks uute liiduvabariikide astumiseega Nõukogude perre pühenduti kohe nende rahvaste etnograafilise kultuuriga tutvumisele. Praegu valmistatakse näitust, mis esindaks Karjala-Soome Nõukogude Vabariiki.

Etnograafilise Muuseumi juures asuv Ajaloo osakond kannatab praegu äärmise ruumipuuduse all. Siin on korraldatud ekspositsioon ainult 18. sajandi kohta ja see haarab oma olulises osas Peeter I elu ja tegevust. Me saame hea ülevaate Venemaa eri rahvaklasside elust enne Peeter I ja ka tsaari isik on küllalt hästi valgustatud. Natuke ebamäärasem on aga Peeter I reformitegevusele pühendatud osakond, siin jääb reljeefsusest puudu. Üldiseks puuduseks on arvuliste diagrammide rohkus — väheilmekad ja koormavad arvude read on vaatelejale igavad ja väheütlevad. Hea on seevastu 18. sajandi taluelamu ja mõisainterjööri vastamisi-seadmine, mis kujukalt näitab seda määratud vahet, mis valitses talupoja ja mõisniku elustandardi vahel.

Kõige värskemalt avatud muuseumiks Leningradis on Sõja-Meremuuseum. Kuigi selle muuseumi kogud on õige vanad, ulatudes tagasi juba Peeter I aegadesse, on ekspositsioon loomulikult täiesti ümber töötatud. Muuseum asub endises börsihoones ja kannatab äärmise ruumipuuduse all. Märksa suuremais ruumes võiks ekspositsioon alles õigele mõjule pääseda. Materjali esitamisel on siin kasutatud rida huvitavaid tehnilisi võtteid, vitriinid ja kilbid on heast materjalist ja nägusad, laevade mudelid on soliidid ja eeskujulikult välja töötatud, diagrammid leidlikud ja meeldivad. Väljapanekuist jäi eriti meelde suur elektrifitseeritud seinakaart, millel mitmevärviliste tuledega on näidatud igakülgselt viisaastakute saavutusi ja arengut Nõukogude Liidus, siis veel õnnestunud makett, mis näitab Talvepalee ründamist enamlaste poolt 1917. a. ja seadeldis, millega demonstreeritakse vaenlase laevade tabamise täpsuse reguleerimist. Meremuuseumi korraldamiseks on kulutatud õige suuri summasid — siin on sisse seatud rida töökodasid (näit. laevamudelite ehitamiseks), on korraldatud soliidne raamatukogu asjatundlikult koostatud kataloogiga jne. Vitriinidele sobiva puuliigi hankimiseks on saadetud kaastöölisi Kaukasusse vastavat materjali hankima. On ilmne, et N. Liidus sõja ja mereväega seotud

Stseen Leningradi Riikliku Etnograafilise Muuseumi väljapanekust „Uzbekid feodaalajärgus“, kujutav kehviku elamu naistepoolt. Paremat kätt tagapõhjal kohalikku maastikku ning külapilti iseloomustav maal.

probleemid on kõigile südamelähedased ja nende korraldamiseks tehakse suuri kulutusi ja pingerikast tööd.

Kokkuvõttes üldmuljena Leningradi muuseumidest tahaks rõhutada veel kord seda suurt tähtsust, mida siin pööratakse ajaloolistele distsipliinidele ja seetõttu ka muuseumidele. Kõikjal ja alati meenutatakse, kuidas oleviku kultuuril on oma juured minevikus, kuidas üks ajajärk kasvab välja teisest ja areneb kindlate, paratamatute seaduste mõjul.

ENSV-s seisab ees suur töö muuseumide ala reorganiseerimiseks. Nõukogude Liidust omandatud kogemused peavad meilegi siin olema eeskujuks, mille najal me tõstame oma muuseumide ekspositsiooni ajakohasele kõrgusele.

Leida Loone.

Arvustused.

Археологические памятники Урала и Прикамья — Monuments archéologiques de l'Oural et du Pays de la Kama. Под редакцией П. Н. Третьякова. (Материалы и исследования по археологии СССР — Matériaux et recherches d'archéologie de l'URSS, nr. 1). Москва-Ленинград 1940.

Trotskistide-buhhaarinlaste reetur-jõugu kahjurlikud ollused suutsid omal ajal bolševistliku valvuse ja kriitika loiduse tõttu tungida ka teaduste alale, muuseas ajaloo teaduste valdkonda, kus hakati arendama antimarksistlikku sotsioloogilis-skemaatilist skolasitikat, kahjustati konkreetset ajaloolist uurimistööd ning jõuti kuni likvidaatorluseni, väites näiteks, et arheoloogia ja etnograafia ei olla üldse teadused ning olevat sobimatud marksistlik-leninistliku metodoloogiaga. ÜK(b)P purustava vastulöögi tagajärjel pandi piir sellele vulgaar-marksistlikule tegevusele ja eriti sms Stalini, Molotovi ja Zdanovi aruanded ÜK(b)P KK pleenumil ja pleenumi otsused 1937. a. näitasid õige tee kõikide kahjurite väljaroomimiseks.

Vahepeal oli kahjurite poolt teaduslik publitseerimine viidud väljasuremisele. Konkreetse ajaloolise uurimise tõhus areng arheoloogia alal on tagatud aga eeskätt kaevamismaterjalide süsteemaatse läbitöötamise ja avaldamise kaudu. Seetõttu tekkis tungiv vajadus uute publitseerimiskohtade järele, oli tarvis alustada teaduslike tööde seeriaid. Juba 1937. a. hakkas ilmuma NSVL Teaduste Akadeemia juures asuva Antropoloogia ja Etnograafia Instituudi väljaandel uus tõhus seeria „Nõukogude arheoloogia“, millest praeguseni ilmunud 7 köidet, igaüks 250—350 lk. suur. Selles sarjas leiavad avaldamist vähemad süntees-uurimused, artiklid, kaevamisaruanded koos analüüsiga uutest leidudest ja lõppeks

informatiivset laadi ülevaated ekspeditsioonidest, kongressidest jne. ning arvustused. Endine Ainelise Kultuuri Ajaloo Riiklik Akadeemia korraldati 1937. a. keskel ümber NSVL Teaduste Akadeemia juures asuvaks N. I. Marri nimeliseks Ainelise Kultuuri Ajaloo Instituudiks, mis on juhtivaks keskuseks arheoloogiliste uurimistööde alal ja mille kätte on praegu üle läinud ka „Nõukogude arheoloogia“ väljaandmine. Peale selle seeria alustas Instituut 1939. a. õhemat ja tihedamini ilmuvat sarja „Lühiteated Ainelise Kult. Ajaloo Instituudi ettekannetest ja välitöödest“, kus avaldatakse lühikesed kokkuvõtted nii Instituudi pleenumil kui eri sektorites peetud ettekannetest, pisiartiklid ja märkused, lühiaruanded uutest välitöödest ja arheoloogilistest kaevamistest ja informatsiooni. Praeguseini on neid vihke (viimased üle 100 lk.) ilmunud 9 numbrit ja nende kaudu võimaldub kiiresti orienteeruda käsilolevais välitöodes kui ka uurimuslikes tulemusis arheoloogia alal. Peale nende kahe väga tähtsa ja tarviliku seeria, eeskätt eelklassilise ühiskonna ainelise kultuuri ajaloo uurimise alal, alustas Instituut veel kolmanda, mille esimene köide ilmus 1940. a. lõpul ja mille tutvustamiseks ongi käsilolev sõnavõtt. Eelmisest kahest seeriast erineb ta oma suuremalt formaadilt, kus tekst on paigutatud kahes veerus, mis aga võimaldab plaanide ja piltide paremat avaldamist, ning sisulises osas käsitletava ainevalla piiramist. Nii näib iga köide selles seerias kujunevat sisuliselt teatud tervikuks, kus kõik artiklid käsitlevad teatud piirkonna muistiseid või siis teatud ajajärgu omi. Seejuures ei taotleta mitte tervikliku süntees-ülevaate andmist ühtlase monograafiana, mis loomulikult nõuaks hoopis teissugust tööd. Nendes köidetes kavatakse anda eri autorite poolt koostatud koguteose ilmelisi artiklite kogusid, kus püütakse esitada kaevamisaruannete ja uute leidude analüüsi kaudu just seda uut ja teadust edasiviivat ainet, mis vastava regiooni või ajajärgu kohta on viimastel aastatel kogunenud.

Selle seeria esimene köide P. N. Tretjakovi toimetusel käsitleb Uurali ja Kama jõe piirkonna arheoloogilisi muistiseid. Sellele piirkonnale esijoones tähelepanu pööramine on mitmetel põhjustel õigustatud. Uural ja Kama jõe piirkond on oma ainelise kultuuri poolest alati seisnud esirinnas, võrreldes aladega lääne või ida pool samal laiusel. Seda on põhjustanud ühelt poolt soodsate ühenduste olemasolu lõuna poole ja teiselt poolt loodusvarade mitmekesisus. Rikkalikud veekogud ja metsad andsid rohket saaki kalastajale ja küttijale, Uurali mäestik on rikas metallide poolest ja ka põlduharivale rahvale on siin soodsat asumisala. Molotovi (end. Permi) linna ligidalt ja Lõuna-Uuralist on viimastel aastatel avastatud isegi paleoliitilisi leiukohti, neoliitikumi muistised on siin väga rikkalikud, kuna aga alates metalli tarvitusele tulekust see piirkond oma metallirikkuse tõttu muutub otseselt juhtivaks rajooniks Põhja-Euraasias. Siinsed Lõuna-Uurali metallurgia tooted ulatuvad läänes kuni Põhja-Skandinaaviani ja idas kaugele Siberisse. Taga-Uurali turbarabadest on leitud kogu Liidu ulatuses ainulaadseid puuskulptuuri tooteid aasta 1000 ümber e. m. a. Ka hiljem on Uural ja Kama jõe piirkond ainelises kultuuris juhtival kohal. Kogu selle üsna ulatusliku piirkonna kavakindel ja teadus-

likult süstemaatiline uurimine on toimunud alles pärast sotsialistlikku oktoobrirevolutsiooni, alates esijoones 1924. aastast. Tsaari režiimi ajal teostatud välitööd on kõik täiesti juhuslikku ja asjaarmastuslikku iseloomu, kaevamistehnika ei rahuldanud algsisigi teaduse nõudeid, ülitähtsatele leiukohtadele ei omistatud tarvilist tähelepanu ja lasti neid rahulikult hävida mullatöödel, turbarabades jne. Alles töörahva võidule pääsuga muutus kogu suhtumine teaduslikule tööle vanima ajaloo selgitamise alal täielikult. Uurimist on püütud arendada süstemaatiliselt, et tutvuda kõigi ajajärgude muististega, samuti mitmesuguste eri osadega, et üldpildis vältida valejäreldusi leidude nii- või teissugusest puudumisest. Kaevamisi on teostanud rida kohalikke muuseume ja Moskva Ajaloo Muuseum. Alates 1932. aastast on välitöödest Kama ja selle lisajõgede piirkonnas ulatuslikult osa võtnud ka Ainelise Kultuuri Ajaloo Riiklik Akadeemia ja selle järglane Marr'i nimeline Instituut nn. Kama arheoloogilise ekspeditsiooni näol, mille ülesandeks oli eeskätt muististe kaitsese ja päästmise ühenduses hüdroelektrijaamade ehitamisega ja teiste säärase hülgaslike ehitustöödega, mis maa ilmes toovad laialdasi muutusi. Paralleelselt sellega on arendatud välitöid ka Uuralis, Udmurti ANSV alal jm. Ühenduses selle Nõukogude Liidu Euroopa osa kirdesektori vanima ajaloo uurimisega ei saa jätta mainimata silmapaistva arheoloogi A. V. Schmidti nime, kes alates 1921. a. teostas siin 15 aasta jooksul kuni oma surmani edukalt välitöid ja kaevamisi ning on saavutanud hinnatavaid tulemusi ka materjali läbitöötamise ja sünteesi loomisel. Eessõna kaudu oleks käesolev koguteos nagu ühtlasi pühendatud selle andeka ja vara lahkunud uurija mälestusele.

Peale neid üldselgitavaid märkusi mainime ainult lühidalt üksikuid artikleid. Need põhjenevad peagu kõik viimastel aastatel teostatud uutele kaevamistele ja pakuvad seetõttu eranditult suurt huvi. Nendest ühegi tähtsus ei piirdu ainult oma kitsama piirkonnaga, vaid ulatub hoopis laiemale alale nii Ida-Euroopas kui Siberis. Ükski arheoloog ei pääse mööda selles koguteoses avaldatud materjali tundmisest.

N. A. Prokošev toob lisandeid Kama-Uurali neoliitiliste muististe küsimusele, näidates siinse kammkeraamika ajalist paralleelsust katakombhaudadega lõuna pool stepi alal (III aastatuh. lõpp — II at. keskeni e. m. a.). Peaelatus on aga kalastus ja küttimine, nagu kogu määratul kammkeraamilisel alal Põhja-Euraasias, kuhu kuulub ka Nõukogude Eesti. Kammkeraamika siin läänes ja Kama-Uurali alal omab aga rea erinevusi.

D. N. Eding analüüsib uusi leide Gorbunovo turbarabast 1936. aastast. See rituaalsest päritolu muistis on oma puuskulptuuride tõttu eriti tähtis, kuuludes ajalisel umb. II aastatuh. e. m. a. Samalt autorilt on ilmunud ka erimonograafia leiu kohta, mida kavatseme vaadelda eraldi.

K. V. Salmikov käsitleb andronovo tüüpi kurgaan-kalmistut Tšeljabinski oblasti Fjedorovka kl. ja G. V. Podgajetski pronksaja kalmistut Orski linna ligidal. Need mõlemad artiklid toovad olulist lisa nn. andronovo kultuuri uurimisele. Andronovo kultuuriga märgitakse Lääne-Siberis pronksaja keskmise järgu (ajaliselt II

aastatuh. teine pool e. m. a.) muistiseid, milliste teadlik uurimine nagu kogu rühma väljaselgitamine on alles nõukogude korra aegne saavutus. Sellele rühmale tüüpilised muistised ulatuvad Jenissei jõest kuni Uuralisse, kusjuures üksikud piirkonnad näitavad teatud erinevusi nii kalmeis, matmiskombeis kui ka leidudes. Tšeljabinski piirkonnas on maetud nii põletatult kui põletamata, kusjuures esimene domineerib, teine on aga panuste poolest rikkam. Kalmistu on väga suur, ulatudes kuni pooleteisesaja kurgaanini. Orski rajooni kalmeil on rida omapäraseid jooni, mis osutavad kohalikule iseseisvade arengule. Andronovo kultuur on arenenud karjakasvatuse ja põlluharimisega tegelevas ühiskonnas, mille liitumise aluseks on patriarhaalne sugukond. Andronovo muististe tundmisel on suur tähtsus ka Ida-Euroopa pronksiaja mõistmisel, kuna siin Euroopa ja Aasia omab rea ühiseid jooni ja nähtusi ainelise kultuuri, majandusliku ja ühiskondliku korra alal.

A. V. Zbrujeva analüüsib kaevamisleide kahes artiklis Galkino ja Svinogori gorodištšedel — linnustel. Need on nn. luuderikkad linnused, milliseid juba ammu rikkalikult oli teada Kama-Uurali piirkonnas. Nende läänepoolseim levikuala on Vjetluga jõe basseini. Zbrujeva on aastatepikkuse uurimisega suutnud neid linnuseid näidata konkreetsetes ajalises järgnevuses ja seoses sünkroonsete kalmistutega Ananjino- ja Pjänobor-tüüpi, mis ajaliselt ulatuvad VII saj. e. m. a. — II saj. m. a. Galkino linnusel ongi avastatud kõige varasemad leiud, kuna Svinogori alumine kiht kuulub juba Ananjino aja teise poole. Rea leiukohtade ajalise järgnevuse kindlaksmääramine lubab jälgida ajaloolise arengu protsessi majanduslik-ühiskondlikul alal. Tegemist on karjakasvatava ja põlduhariva rahvaga, kes tegeleb ka metallurgiaga ja vahetuskaubandusega. Ühiskondliku korra aluseks on patriarhaalne sugukond.

Ajaliselt eelmisele järgnevat leidu nn. Pjänobor-ajast (viimased saj. e. m. a. — II saj. m. a.) käsitleb N. A. Prokošev, avaldades Turbino kl. asulakoha leiud, kust on saadud ka III saj. kuuluv peitleid. Samast kohast on ka kalmeleide, kuid need on hoopis varasemad, juba pronksiajast. Just nende kahe leiukompleksi aja ja päritolu selgitamine on Prokoševi teeneks, kuna Turbino pronksiaja leiud said juba varem teaduslikus kirjanduses üldtuntavaiks. Erinevasse aega kuuluvate leidude segunemine aga varem tehtud juhusleidudes tõi segadust, mis nüüd on lõplikult likvideeritud.

K. V. Salmnikov avaldab sarmaadi kurgaanide kaevamistulemused Orski linna ligidalt. Need esindavad Volga-Uurali alal ja isegi Taga-Uuralis III saj. e. m. a. — III saj. m. a. laialt levinud nn. sarmaadi kultuuri, mis laseb end jagada veel kolme alajärku, mille jooksul aga asustus on olnud pidev. II—III saj. kuuluvatel luustikudel on pealud deformeeritud, nagu seda teatavasti harrastasid ka hunnid. Mõõku ja kinžaale kanti paremal küljel, nagu näit. ka Pantikapaionis.

L. A. Matsuleviči artikkel „Bütsantsi antiik ja Kama jõe piirkond“ erineb kõigist teistest, käsitledes ainult ühte esemerühma, nimelt hõbenõusid, mis valmistatud Konstantinoopoli ja bütsantsi provintsiaal-töökodades VI—VII saj. m. a. Kama jõe piirkonnas on neid hõbenõusid leitud 25 eksemplari, väljaspool seda aga

14 nõu. Viimaste hulka kuulub teatavasti ka üks leid Eestist, nimelt Voronjest Peipsi äärest, mis dateerub enne a. 518. Bütsantsi hõbenõude levikuteedeks on Lõuna-Vene stepijõed, eeskätt Don. Hiljem peateede osatähtsus nihkub, nii näit. ei esine vanimad kuufi mündide peitleiud mitte Kamal, vaid Donetsil jne. Juba eessõnas märgitakse, et Matsuleviči väited on mõnevõrra vaidlusalused.

Viimase artikli moodustab M. V. Talitski kirjutis Kotšergino kalmistu kohta Kirovi (end. Vjätka) rajoonis. Need on IX—XII saj. kuuluvad maa-alused hauad, kuhu on maetud nii põletatult kui põletamata, kusjuures jäänused on mässitud või kaetud nahaga ja riidega. Need hauad annavad ühelt poolt head ainekse dateerimiseks, kuna kompleksid on rikkalikud ja võimaldavad esemeid vastastikku dateerida, teiselt poolt aga teaduse nõuetele vastavalt toimetatud kaevamisel on täpselt plaanistatud üksikesemete asukohad luustiku suhtes, mis lubab teha järeldusi esemete kandmisviisi ja osalt isegi nende funktsioonide kohta. Arvukate leidesemete hulgas esineb ka selliseid tüüpe, mis Eestiski ette tulevad.

Nagu sellest lühidast tutvustusest näeme, sisaldavad kõik artiklid üsna olulist. Seejuures võime saada käsitlusel olevast piirkonnast mõnesuguse ülevaate just kahest viimasest aastatuhandest e. m. a. On selge, et uurimisi tuleb siin laiendada suuremal määral paleoliitikumi ja neoliitikumi osas ühelt poolt ja eriti I aastatuhande m. a. teiselt poolt. Alles nõnda jõuaksime täielisele selgusele arengu üldkäigust kogu ulatuses. Erilise tähelepanuga tuleks uurijail jälgida nn. „kultuuride“ üleminekutsoone nii ajaliselt kui ruumiselt. Eriti Uurali mäestiku osale tuleb tulevikus veelgi rohkem tähelepanu pühendada ja asuda sinne metallurgia väljaselgitamisele, nii sahtide kui ka töökodade osas.

Üldiselt jätab koguteos nii artiklite kavastuselt kui teostuselt tervikliku mulje. Esitusviis on asjalik ja konkreetne, järeldused tuginevad soliidsele faktilisele alusele. Teksti väärtust tõstab arheoloogilise sisuga publikatsioonis alati vajalik ja teaduslikult hädavajalik illustreeriv osa. Koguteos on varustatud 81 joonise ja 30 tahvliga, enamuse sellest joontehnikas. Kõide ja kaane kunstiline kujundus on maitsekas. Artiklid on varustatud resümeeedega prantsuse keeles, mis võimaldab teosega tutvumist ka vene keelt mitteoskajail. Käsitletud esimene kõide lubab loota sellest seeriast kõige tõhusamat lisa Nõukogude. Liidu eelklassilise ühiskonna ajaloo tundmaõppimise ja uurimise alal.

A. Vassar.

A. Г. Рашин, Формирование промышленного пролетариата в России. Статистико-экономические очерки. Соцэкиз. Москва, 1940. 464 lk.

Kapitalismi ajajärgul omab uue tõusva ühiskondliku jõuna äärmiselt suurt ajaloolist erikaalu proletariaat, eriti tööstusproletariaat. Tema ülesandeks kujuneb rajada tee uuele, eksploateerimisevabale ühiskondlikule korrale. Arusaadavalt omab kõigi kapitalistli-

kult arenenud maade uuema ajaloo uurimises selle uue ühiskondliku jõu kujunemise tundmaõppimine esmajärgulist tähtsust. Venemaa tööstusproletariaadi suhtes on laiaulatuslikumalt esmakordselt selle ülesande endale võtnud A. G. Rašin, ja hoolsa ning mittekerge uurimise tulemusena on talt ilmunud praegumainitud töö.

Töös käsitletakse Venemaa tööstusproletariaadi arvulist liikumist ja kujunemisprotsesse alates XVIII s. teisest poolest kuni Oktoobri sotsjalistliku revolutsioonini. Seejuures võetakse detailsema vaatluse alla tähtsamad tööstusharud — tekstiil-, metalli- ja mäetööstus. Töö põhineb esijoonel statistilis-ökonomiliste materjalide uurimisele. Selliste materjalidena on kasutatud ametlikke aruandeid tööstusettevõtete kohta, tööstusettevõtjate kongresside aruandeid, Vene 1897. a. rahvaloenduse andmeid, linnaomavalitsuste ja semstvode poolt teostatud üleskirjutuste andmeid, monograafiaid üksikute tööstusharude ja ettevõtete kohta jne. Pärisorjuseaegse tööstusproletariaadi kujunemise uurimisel on kasutatud peale trükitud materjalide ka arhiiviainest.

Oma töös püüab autor valgustada nii kvantitatiivset kui ka kvalitatiivset külge tööstusproletariaadi kujunemises. Ühtlasi on kogu töös tähelepanu pööratud mitte ainult dünaamiliste protsesside kindlaksmääramisele, vaid ka neid väljakutsuvaile põhimistele teguritele.

Töö koosneb viiest osast. Esimene osa annab üldise iseloomustuse tööstustööliskonna kujunemisest pärisorjuse ajal. Kuna seni Venemaa pärisorjuseaegset tööstusproletariaadi kujunemist, nagu üldse Venemaa selleaegset tööstuse arengut veel üsna vähe on uuritud ja selle aja suhtes väärtuslikem allikmaterjal — arhiiviaines — veel võrdlemisi puudulikult on läbi töötatud, sest selline töö käib üksikule uurijale üle jõu, siis nimetab autor oma käsitlust selle aja suhtes tagasihoidlikult ainult esialgseks. Loobuda aga selle ajajärgu käsitlemisest ja alustada oma tööd alles XIX sajandi 60-ndaist aastast polnud autoril võimalik juba seetõttu, et 1860-ndate aastate algul oli Vene töötlevas tööstuses ja mäetööstuses juba õige märkimisväärne hulk töölisi — umbes 800 000 inimest, nende hulgas üsna olulisel määral vaba lepingu alusel palgatud töölisi. See enam kui $\frac{3}{4}$ -miljoniline tööstustöölise mass oli kujunenud Venes võrdlemisi lühikese aja jooksul. Nii näit. oli tööstustöölise arv ajavahemikul 1800—1860 suurenenud umbes 4 korda.

Pärisorjuseaegset tööstustööliskonna kujunemist oli autoril vaja käsitleda peale muu ka seepärast, et tööstustööliskonna kujunemisprotsessid kapitalistlikul ajajärgul olid katkestamata seoses vastavate protsessidega pärisorjuse ajajärgul kõigis tähtsamais tööstusharudes. Nii algab autor oma käsitlust 1760-ndate aastate lõpust ja 1770-ndate aastate algusest. Varasemal perioodil, XVIII s. algusest kuni sama sajandi 60-ndate aastate lõpuni, polnud autoril võimalik peatuda sellekohaste puudulikkude ja äärmiselt laialipillatud allikate läbitöötamatuse tõttu.

Asudes käsitlema tööstustööliskonna kujunemist pärisorjuse ajal, peatub autor kõigepealt töötleva tööstuse tööliste juures. XVIII s. teisel poolel arenevad reas tööstusharudes, eriti metallurgias, kalevi-, lõuendi- ja siiditööstuses jõudsalt manufaktuurid ja kujunevad võrdlemisi suurteks. 1770-ndate aastate algul oli töötleva

tööstuse ettevõtete hulgas juba üsna silmapaistval kohal seesuguseid, kus töötas üle 1000 töölise.

Valitseva pärisorjuse süsteemi juures ei saadud küllaldaselt määralt vaba palgalepingu alusel töölisi; seetõttu olid ülekaalus possessioonilised manufaktuurid. Rašini järgi oli Vene töötlevas tööstuses 1760-ndate aastate lõpul umbes 60 000 töölise, kellest peamine hulk oli koondunud tekstiiltööstusse.

Arvuliste andmete esitamise kõrval kirjeldab autor ka töötleva tööstuse töölise töötamis- ja elatumistingimusi XVIII sajandi teisel poolel.

Eriti hoogsat töötleva tööstuse töölise arvu kasvu näeme XIX sajandi algusest kuni 1860. a. Kui 1804. a. töötas 2399 vabrikus ja tehases ümmarguselt 95 000 töölise, siis 1860. a. juba 15 338 vabrikus ja tehases ümmarguselt 565 000 töölise. Uue tööstusharuna esineb nüüd ja osutab õige kiiret kasvu puuvillatööstus.

Edasi vaatleb autor lühidalt mäekaevandustööstuse töölise arvu dünaamikat pärisorjuse ajal, jällegi üksikasjalisemalt alles 1777-ndaist aastast alates. Näeme, et Uurali mäekaevandusettevõteteis töötas 1777. a. ümmarguselt 50 000 töölise ja peale selle oli neil ettevõteteil veel ümmarguselt 136 000 nn. juurdekirjutatud talupoega (приписные крестьяне). Autor näitab muuseas, et võrdlemisi laialt levinud vaade, nagu oleks Uural omanud peaaegu monopoolse seisundi Vene mäekaevandustööstuses kogu pärisorjuse eepohhil, ei osutu täiesti õigeks. Kuigi Uural oli kogu selle eepohhi vältel tunduvas ülekaalus, kuulus siiski näit. XIX s. algul kogu Vene mäekaevandustööliseist ligi 30% teistesse rajoonidesse. Üldse oli XIX s. algul mäekaevandustöölise (ilma juurdekirjutatud pärisorjade-talupoegadeta, keda kasutati kaevandustes ainult ajutiselt) umbes sama palju kui töölise töötlevas tööstuses — ligi 100 000. Seevastu aga vähenes mäekaevandustöölise erikaal pärisorjuse kaotamise ajaks õige tunduvalt: 1860. a. oli mäekaevandustöölise ümmarguselt 245 000, milline arv moodustab tolleaegsest tööstustöölise koguarvust umbes 30%.

Järgnevalt toob autor andmeid selle kohta, kuidas XIX s. esimesel poolel üsna laialdaselt tööstuses kasutati 8- kuni 15-aastaste laste tööjõudu.

Iseloomustades tööstustööliskonna kujunemist pärisorjuse ajal, juhib autor eriti tähelepanu ühele tunduval erinevusele töötleva tööstuse tööliskonna ja mäekaevandustööstuse tööliskonna arenguprotsessis: kui töötlevas tööstuses juba võrdlemisi varakult hakkas kasvama vaba lepingu alusel töötavate töölise arv, mis tõusis 1860. a. juba ligi $\frac{3}{4}$ -ni kogu töölise arvust, siis mäekaevandustööstuses valitses samal ajal veel õige suurel määral pärisorjatöö.

Juba pärisorjuse ajal kujunesid kompaktsed vabriku- ja tehase-töölise massid reas rajoonides. Näeme juba ka kaunis rohkel määral seesuguseid töölise, kelle juures tööstustöölise kutse pärandub põlvest põlve.

Töö teises osas käsitleb autor töölise arvu liikumist Vene kapitalistlikus tööstuses — s. t. 1860-ndate aastate algusest kuni 1917. a., millise aja vältel tööstustöölise arv Venes suurenes umbes 4 korda. Varem pühendasid revolutsiooniaegse töölisklassi olukorda käsitlejad

peamise tähelepanu töölise arvu liikumisele ainult neis ettevõtteis, mis allusid vabrikuinspeksiooni järelevalvele. Ettevõtteid aga, mis allusid mäeinspeksiooni järelevalvele, kas üldse ei arvestatud, või võeti neid arvesse üsna pealiskaudselt. Kõnesoleva töö autor aga püüab hoolikalt arvesse võtta võimalikult kõigi tööstusharude töölisti, mistõttu ta uurimise tulemused osutuvad tunduvalt õigemaiks.

Autor konstateerib, nagu teisedki Vene majandusajaloolased, töölise arvu langust pärast 1861. a. reformi Vene tööstuses, mille põhjuseks oli ühelt poolt puuvillanälg 1862-sel ja järgnevail aastail, teiselt poolt aga pärisorjuse kaotamine, mis ei võimaldanud enam tööstuses kasutada sundkorras pärisorjade tööd. Siiski näitab autor, et mainitud töölise arvu vähenemine polnud ometi nii suur, kui seda seni arvatud. 1865. a. oli tööstustöölise arv juba jälle umbes võrdne reformieelse arvuga. Ühenduses tööstuskapitalismi arenguga Venes toimub ka märgatav tööstustöölise arvu suurenemine, kusjuures see eriti kiiresti toimub tööstusliku tõusu perioodil 1890-ndail aastail.

Edasi toob autor rikkalikult andmeid proletariaadi kontsentratsiooni tõusust Vene kapitalistlikus tööstuses, milline kontsentratsioon avaldus nii töölise arvu kasvamises suurtes ettevõtteis, võrreldes väikeste ettevõtetega, kui ka suurte töölistmasside koondumises nii vanadesse kui ka uutesse tööstustsentrumesse ja -rajoonidesse. Selline tööstusproletariaadi kontsentratsiooni kõrge aste oli teatavasti üheks oluliseks teguriks Vene proletariaadi revolutsioonilise meelsuse tugevdamisel.

Kapitalistlikule perioodile on iseloomustav suurenev naiste, laste ja alaealiste kasutamine tööstuses. Seda nähtust käsitleb autor üksikasjalisemalt alates 1880-ndail aastail, millisest ajast alates on olemas juba enam-vähem rahuldaval määral sellekohaseid statistilisi andmeid. Näeme eriti kiiret tõusu naiste tööjõu kasutamises 1880-ndail ja 1890-ndail aastail tekstiiltööstuses. Seda soodustas esijoones üleminek käsitlegedelt mehaanilistele telgedele. Ka alaealiste ja laste tööjõu kasutamine hakkab 1880-ndate aastate algusest peale tunduvalt suurenema. 1913. a. oli ametlikel andmeil Vene tööstustöölisest 10,4% alaealised.

Eri peatüki pühendab autor tööstustöölise koosseisu ja arvu muutuste käsitlemisele esimese imperialistliku sõja aastail. Kui töölise arv vabrikuinspeksiooni järelevalvele alluvais ettevõtteis 1914.—1917. a. võrdlemisi vähe tõusis — 128 inimese ehk 6,5% võrra —, siis tõusis ta aga tunduvalt enam mäeinspeksiooni järelevalvele alluvais ettevõtetes — näit. kivisöetööstuses 74,5% (140 000 in.) võrra. Hoogsalt tõusis töölise arv ka sõjalisteks otstarveteks töötavates ettevõtetes. Tunduvalt vähenes füiskasvanud meestöölise arv, suurenes aga naistest ja alaealistest töölise arv. Üldse muutus töölistkonna koosseis mobilisatsiooni tagajärjel õige tunduvalt. Eriti andis tunda puudus oskustöölisest.

Töö neljandas osas käsitleb autor tööstusproletariaadi rekruteerumisprotsesse Vene kapitalistlikus tööstuses. Kõige tähtsamaks allikaks, kust lakkamatult voolasid uued täiendavad massid tööstusse, oli küla. Talurahva väljarändamist külast stimuleeris eriti ta raske seisukord pärast 1861. a. reformi. Hulgas kubermangudes

kiskusid mõisnikud selle reformiga endile tunduva osa talupoegade maad, mitmel pool kuni 40% ja enamgi. Talupoegadel aga tuli nende kätte jäänud maa eest õiendada tugevasti suurenenud kohustusi. Neil asjaoludel suurenes juba ennegi küllalt fähelepanuväärne proletariseerunud kihtide juurdevool külast tööstusse veel õige tunduvalt. Rida ikaldusi 80-ndail aastail ja haruldaselt suur ikaldus 1891. a. kiirendasid veelgi talurahva vaesumise ja proletariseerumise protsesse. Teisteks tähtsamateks allikateks tööstusproletariaadi täiendumisel kapitalistlikul epohhil olid lagunev kodutööstus ja vabriku- ning tehasetöölise endi perekonnad.

Pikemalt peatub autor tööstusproletariaadi moodustumisega seoses olevail migratsiooniprotsessidel, mis on üheks oluliseks jooneks Vene tööstusproletariaadi moodustumise juures. Kaugemalt või lähemalt sisserännanud tööliste protsent osutus eriti kõrgeks Moskva ja Peterburi tööstusettevõtteis. Nii oli 1902. a. selliseid töölisi 6 ja rohkema arvu töölistega tööstusettevõtteis tööliste koguarvust 90,6%, Peterburis 90,0%, samal ajal, kui Euroopa-Venemaa linnade ja kubermangude tööstusettevõtteis vastav keskmine protsent oli 52,4.

Töö neljandas osas käsitleb autor alatiste-tööliskaadrite moodustumise protsesse Vene kapitalistlikus tööstuses. Näeme, et siin kujunesid välja juba suured hulgad alatise ja vilunud tööliskaadreid: Seejuures oli suurtes ettevõtteis kõrgema tööstaaziga tööliste protsent tunduvalt suurem kui väikestes ettevõtteis. Ühtlasi näeme juba võrdlemisi varakult, et suure hulga tööstustöölise juures isa kui tööstustöölise kutse pärandub edasi pojale. Üheks indikaatoriks alatiste kaadrite arvu kasvu kohta tööstuses on ka andmed selle kohta, et tööliste protsent, kes vabrikutöö kõrval tegelevad veel põllutööga, järjest väheneb.

Töö viimases, viiendas osas käsitleb autor Vene kapitalistliku tööstuse tööliste hariduslikku taset. Näeme üsna kurba pilti. Nii näit. oli 1881. a. Moskva tekstiilvabrikute töölistest kirjaoskajaid kõigest 28,9%, seejuures kirjaoskajaid mehi 36,3%, kirjaoskajaid naisi aga kõigest 2,2%! 1897. a. rahvaloenduse andmeil oli kogu Euroopa-Venemaa vabriku- ja tehasetöölise hulgas kirjaoskajaid 50,3%, seejuures kirjaoskajaid mehi 56,5%, naisi — 21,3%. Ajajärgu lõpuks olukord küll veidi paranes, oli aga siiski veel halb küllalt: 1918. a. sügisel toimepandud loenduse andmeil, mis üldiselt kujutavad olukorda Oktoobri sotsialistliku revolutsiooni eelõhtul, oli Venemaa vabriku- ja tehasetöölise hulgas (välja jäid loendusest Ukraina, Uural ja veel mõned teised alad) kirjaoskajaid 64,0%, sealjuures meeste hulgas 79,2% ja naiste hulgas 44,2%. Autor käsitleb lühidalt ka kvalifitseeritud tööliste ettevalmistuse armetut seisukorda kapitalistlikus Venes. Lõpuks toob ta võrdluseks andmeid Nõukogude Liidu elanike kirjaoskuse ja üld- ning kutsehariduse kõrge taseme kohta 1939. a., näidates sellega, millised määratud hariduslikud hüved on Nõukogude tööliste ja talupoegade riik andnud oma töötavaile kodanikele.

Lühikeseks iseloomustuseks töö kohta olgu lõpuks öeldud järgmist. Töö on koostatud metodoloogiliselt asjatundlikult, esitusviis on lihtne, kuid asjalik. Plussiks tööle on ka üksikute osade ja pea-

tükkide lõpul toodud lühikesed kokkuvõtted; üldistavaid, teoreetilisi seisukohavõtte autori poolt oleks siiski võinud olla veel märksa enam. Ülevaatlikkuse tõstmiseks oleks vahest ka soovitatav olnud kõige iseloomustavamaid statistilisi andmeid esitada arvjooniste kujul. Teos on igatahes väärtuslikuks abivahendiks kõigile, kes Vene uema ajalooga, eriti kapitalistliku perioodiga, tahavad lähemalt tutvuda. Ühtlasi osutub ta heaks metodoloogiliseks näidiseks samasuguse küsimuse uurimisel Eesti ajaloos.

J. Koit.

Н. В. Здобнов. История русской библиографии. Часть первая. Москва 1940. 56 лк.

Molotovi-nimelise Moskva Riikliku Raamatukogunduse Instituudi bibliograafia kateedri õppejõud N. Zdobnov valgustab käesolevas Kõrgemate Bibliograafiliste Kursuste loengute konspektis ja oma doktoritöö kokkuvõttes vene bibliograafia arengut, vaadeldes seda kultuuriloolisest seisukohast seoses klassivõitlusega.

Ta suhtub eitavalt üldlevinud vaatekohtadesse, et bibliograafiline tegevus nagu seisaks mehaanilises registreerimistöös ja et bibliograafi erialalised teadmised nagu peaksid piirduma ainult tehniliste kogemustega. Sellevastu väidab autor, et bibliograafia ei ole mitte ainult raamatukirjeldamine, vaid peamiselt raamatu sisu, selle ajaloolise ja nüüdisaegse osatähtsuse tundmine ja et viimane asjaolu leiab erilist rakendamist sotsialismi ülesehitamise töös, sest nagu ütleb V. Lenin, „kujuneb proletaarne kultuur nende teadmiste seadusepäraseks arendajaks, mida inimkond on loonud kapitalistliku ühiskonna surve all“. Bibliograaf olgu tuttav vastava erialaga ja olgu varustatud marksistlik-leninliku teooriaga, osates hinnata iga üksiku raamatu mõju lugejale „tänapäeva poliitilises, teaduslikus ja kirjanduslikus võitluses“.

Arendades ülaltoodud uudseid seisukohti vene bibliograafia ajaloo kirjeldamisel ja esitades seni avaldamata ainesitlikku võrdlemisi vähe-uuritud alal, peaks vaadeldav teos paeluma meiega ajaloolaste tähelepanu, kuigi ülevaade kahjuks küünib ainult Suure Oktoobrirevolutsioonini. Allpool esitatagu sellest tähtsamaid arengustmeid, silmapaistvamaid bibliograafiaid ja bibliograafe, esmajoones seesuguseid, mis puudutavad ka eesti ajaloolist kirjandust.

Kui mitte arvestada munk Jewfimi 1665. või 1666. a. koostatud raamatute nimestikku, kus kõrvuti loetletakse trükitud kui ka käsikirjalisi teoseid, siis on esimeseks vene bibliograafiaks Ilja Kopijevski poolt Amsterdamis koostatud ja seal 1699. a. ilmunud trükiste nimestik „Рядовой чин...“, mis oli määratud Venemaa jaoks ja mis sai aluseks vene personaal- ja kirjastusbibliograafiale. Peeter I, taotledes reforme rahvahariduse alal, vajajas Venes puuduvaid ilmlikke teoseid ja neid tõlgiti siis Läänes. Järgmise liigina nägi päevavalgust kaubandusbibliograafia, 1728. aastal, Peterburi Teaduste Akadeemia raamatukaupluses müügil olevate teoste nimestik.

Ka ajaloo uurimise tähtsust rõhutas Peeter Suur ning seoses ajaloo teaduse arenemisega omandas ka vene bibliograafia ajaloolise kallaku XVIII saj. II poolel. Taanlane Adam-Burchard Sellius (astus hiljem kreeka-katoliku usku ja suri 1746. a. munk Nikodimina) avaldas 1736. a. teose „Schediasma litterarium de scriptoribus qui historiam politico-ecclesiasticam Rossiae scriptis illustrarunt“. See nimestik kujunes Venemaal esimeseks bio-bibliograafiliseks leksikoniks ja samuti ka esimeseks eriteaduslikuks bibliograafiaks, pealegi ajaloo alalt. Ehk küll Tallinnas trükitud, nagu teisisi tollaegseid Vene Teaduste Akadeemia väljaandeid, siiski ei leidu sellest bibliograafiast Eesti suuremates raamatukogudes ühtegi eksemplari. Kolmveerand sajandit hiljem, 1815. a. ilmus Selliusse „Schediasma...“ Moskvas venekeelses tõlkes peal kirja all „Каталог писателей...“

Uus vene bibliograafia arenguaste saab teoks sama sajandi 60.—70. aastais. Ilmub H. L. Chr. Bacmeister'i „Russische Bibliothek, zur Kenntniss des gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Russland“ (1772—1789), esimene bibliograafiline ajakiri, mis pidi tutvustama vene trükitud teoseid välismaal. See arvustas üksikasjaliku sisuloeteluga, alates 1770. aastast, mis mõne teose puhul küündis isegi 20 leheküljeni, peamiselt muukeelseid raamatuid, millistest pooled olid ilmunud Baltimail. Lisaks sellele muretsetes „Russische Bibliothek...“ teateid teaduslike ja kunstialaliste ürituste ning sündmuste kohta Venes. Ajakirja väljaandjaks oli kuulus kirjastaja Joh. Friedr. Hartknoch, asukohaga Riias, kuna Bacmeister ise oli viibinud paar aastat ka Baltimail.

XIX saj. I poole tähtsamatest bibliograafilistest üritustest oli V. Сопиков'i 5-köiteline vene rahvusbibliograafia „Опыт российской библиографии“ (1813—1821). Сопиков oli ilmavaateliselt mõjutatud prantsuse valgustusideedest ja eraldas soovitatavad raamatud kursiiviga, varustades neid isegi kriitiliste annotatsioonidega. Edasi tuleks märkida kriitilis-bibliograafiliste osakondade ellukutsumine ajakirjades, riikliku bibliograafilise registratuuri loomine 1837. a-st alates Rahvahariduse Miniseeriumi häälekandjas (Журнал Министерства Народного Просвещения), mida jätkasid mitmenimelised publikatsioonid kuni tänaseni, viimasena „Книжная летопись“ ja lõpuks kodu-uurimise bibliograafia, mille ühele alaliigile ja nimelt bio-bibliograafiale sai eeskujuks meil hästi tuntud Joh. Friedr. Recke ja K. E. Napierski Baltimaade kirjanikkude ja teadlaste leksikon, ilmunud 1827.—32. a. Müitavis.

Sama sajandi II poolelt alates asub vene bibliograafia uutele radadele, väljendades juba klassivõitluse arengut. Tekib uusi häid puhtbibliograafilisi ajakirju, saavutab kõrgtipu kaubandusbibliograafia, lõõb õitsele ajakirjanduse bibliograafia, tekivad kapitaalised bio-bibliograafiad ja viimasel veerandil soovitatavate teoste nimestikud. Palju tagajärjekamalt kui sajandi I poolel, areneb ajalooliste ja maadeteaduste bibliograafia, millele uutena lisanduvad eribibliograafiad tehnika, majandusteaduse ja teistelt aladelt. Ka saab alguse uus temaatika — talupoegade küsimus ning 70-ndais aastais tõmbuvad bibliograafilisse tegevusse ka põrandaalused ringid.

Viimaste poolt avaldatakse illegaalseid soovitatavate raamatute nimestikke, millistest tähtsamaks osufus Tšeljabinskis 1883. a. välja antud nimestik, mida kasutasid V. Lenin ja M. Gorki.

Täielikud ja head on XIX sajandi ajaloo bibliograafiad, mida peamiselt koostas väga mitmekülgne bibliograaf Vlad. Mežov. Tema poolt ilmus „Русская Историческая библиография“ 1800.—1854. a-te kohta (aastail 1892—1893) ja 1865.—1876. a-te kohta (aastail 1882—1890), kuna vahepealne ajastu, s. o. 1855.—1864. aastates avaldatud ajalooline kirjandus, leidis loetlemist juba varemini (aastail 1861—1864) vendade Lambin'ide poolt. Need nimestikud on ka eesti ajaloo uurimise seisukohalt vägagi olulised, kuna siin leidub ohtralt venekeelseid teoseid, peamiselt vene ajakirjades avaldatud artikleid, mida Ed. Winkelmann ei maini oma „Bibliotheca Livoniae historica's“. Olgu ühe näitena toodud Th. Bulgarin'i kirjutis ajakirjas „Северная Пчела“ 1830. a. pealkirjaga „Дерптская жизнь“.

XX saj. jätkuvad eelmise sajandi II poole traditsioonid, kusjuures pääsevad õitsengule eriteaduslikud bibliograafiad majandusteaduse, tehnika ja teistelt aladelt. Teisel kümnendil pühendatakse tähelepanu juba ka teoreetilistele ja meetoodilistele probleemidele, tehakse esimesi katseid bibliograafia ajaloo alalt ja bibliograafia pääseb õppeainena kõrgematesse koolidesse.

Klassivõitluse teravnemisega süveneb bibliograafias demokraatlik kallak ning 1905.—1907. aastate revolutsiooni ajal avaldatakse soovitatavate raamatute nimestikke, mis juba määratud hulkadele. Ilmub esimene marksistlik bibliograafiline ajakiri „Спутник читателя“ (1906—1907) ja poolehoidu saavutanud Pl. Lebedev'i (Keržentsev) „Библиотека социалдемократа“ kahes väljaandes, mille trükke uuendati, 1919. a. pealkirja all „Библиотека коммуниста“ Kuid suurimaks saavutiseks Nõukogude-eelse vene bibliograafia alal on N. Rubakin'i soovitatavate raamatute nimestik „Среди книг“ (I—III, 1911—1915), mida V. Lenin pidas eriti väärtuslikuks ürituseks. 1915. a. ilmus Granati entsüklopeedias V. Lenini poolt koostatud esimene marksistlik „Библиография марксизма“.

Suur Oktoobrirevolutsioon tõi endaga vajaduse bibliograafia võimsaks arenemiseks ja eriti Lenini dekreediga 30. VI 1920. a. anti bibliograafiale uued senisest laiemad ja tähtsamad ühiskondlik-poliitilised ülesanded.

F. Puksoo.

Проф. Д. Н. Эдинг. Резная скульптура Урала. Из истории звериного стиля. Труды Государственного Исторического Музея, выпуск X. Москва 1940, 104 lk. + 2 pilditahvlit ja 89 tekstijoonist.

Tsaristlikul Venemaal oli arheoloogiline uurimine võrdlemisi mahajäänud olukorras. Materjali koguti juhuslikult ja suuremalt jaolt ebateaduslikult. Kapitalistid-asjaarmastajad ei mõistnud muististe tähtsust hinnata inimühiskonna vanima ajaloo dokumentide seisukohast, vaid püsisid osalt hilise ajani erakordse ja rariteetse

jahil, mis võimaldas äritehinguid kõige otsesemas mõttes, saavutades ühtlasi oma auhannust kõiditavat „teaduslikku“ kuulsust. Vastavalt sellele ei saavutatud küllaldasi tulemusi ka aineistiku läbitöötamisel, kuna ühtset ülevaadet keegi ei usaldanud taotledagi.

Suur muutus toimus selles asjade seisukorras pärast sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. Sotsjalistlik ühiskond hoolitses suurima armastusega teaduse eest, mis teenindas rahva huve. Võimaldus arvuka teadusliku ja tehnilise kaadri kujunemine, kaevamistehnika muutus vastavaks teaduse nõuetele, süstemaatilise ja kompleksuuringu arendamine vastavalt marksistlikule dialektilisele meetodile ja muististe tõlgitsemine ajaloolise materialismi seisukohalt andis silmapaistvaid tulemusi. Muinasjäänustele ei vaadatud enam formalistlikust seisukohast, vaid kui autentsetele ajaloolistele allikatele, mis võimaldavad valgustada inimühiskonna arengut kõiges ta mitmepalgelisuses enne kirjalikkude allikate tekkimist ja säilimist. Kõik arheoloogilised probleemid Ida-Euroopa ja Siberi ning Kaug-Ida ulatuses on saanud uue sügavama läbivalgustuse, on avastatud terved uued muististe rühmad, varem uurimata alad on tõmmatud teadlaste tööpiiri.

Teatavasti omab Ida-Euroopa arheoloogias väga tähtsa koha nn. sküüti kultuur, mille üheks kõige iseloomustavamaks tunnuseks on sküüti loomastiiil. Kodanlikus arheoloogilises kirjanduses võime leida arvukalt uurimusi selle stiili kohta, kus vastavalt „kultuurilaenude“ ja rassi teooriatele selle stiili päritolu otsitakse ikka kuskilt väljastpoolt, kas siis antiikilma piiridest, Assüüriast, praeguse Iraani alalt või Aasiast, Kesk-Aasia kõrgmäestike rajoonist jne. Need on aga senini jäänud ikka hüpoteeside valdkonda, kus tavaliselt tehakse ettepanekuid mingite senini veel mitte avastatud kunstikeskuste oletamiseks. Seejuures ei ole küllaldasel määral tähelepanu pööratud kohalikele eeldustele ja on tagasi pörgatud näiva mittesarnasuse ees, kuna kodanlikule ideoloogiale on võimatu mõista täies ulatuses pealishituslike nähtuste arengut vastavalt tootmisviiside muutustele ja püütakse ikka otsida midagi „sarnast“, s. t. mis oleks igavene ega alluks arenguseadustele.

Prof. D. N. Edingi teos Uurali lõigatud skulptuuri kohta on tõsiselt katseks siin tuua ümberhinnangut. Tema lähtekohaks on Uuralis asuva Gorbunovo turbaraba leiud. Esimesed leiud saadi seal juba 1908. a., kuid nendele ei pööratud erilist tähelepanu. Alates 1926. a. on kohal ja selle ümbruskonnas teostatud kavakindlalt kaevamisi, eeskätt Riikliku Ajaloo Muuseumi poolt. Töö tulemusi on Eding juba korduvalt publikseerinud ja leiukoht on teaduslikus kirjanduses saanud üldiselt tuttavaks. Turba konserveeriva mõju tõttu on seal saadud rikkalikult orgaanilisest aineist — puust ja tohust — esemeid ja ehituste jäänuseid. See pole mitte mõni vaihitud taoline asulakoht, vaid kultusega seotud paik, kuhu on kaotatud aga ka tööriistu, aere jm. Leidude peaosas kuulub a. 1000 e. m. a.

Peale selle, et Gorbunovo leiukohad võimaldavad meil tundma õppida umb. 3000 a. vanuseid puuesemeid ja -ehitisi, on eriti tähtsad seal leitud arvukad puuskulptuurid. Osalt on need mitme-

suguste kultuslike nõude ja lusikate pidemed, mis ilustatud põdra, pardi, ani, luige või sookana peaga, osalt aga iseseisvad „iidolid“, mis skemaatiliselt annavad edasi mõningaid jooni inimesest, linnust, ussist jne. Neist kahest liigist just esimene, mis on valmiistatud tõelise loova kunstimaitsesega, ongi käesolevas ühenduses oluline. Kõigile neile toodetele on ühised mõned jooned, nagu temaatika, mis piirdub ainult kindlate fauna esindajatega, realism, mis on küllalt tugev, et teha valikut hädavajaliku ja vähetahtsa hulgast, oskus kunstiliselt kujundada esemeid loomakujudeks ilma kaotamata reaalsel tegelikkust, ja lõppeks kõrge tehnika, mis võimaldas edasiande kerguse ja elulikkuse. Geometriseerimist neis peaaegu ei ole. Eding rõhutab täiesti õigesti, et juba sellal tuleb märkida kunstikasvatustlikku tegevust ja hinnangut ka nende utilitaarse iseloomuga muististe juures, sest muidu poleks hilisem areng mõistetav. Sküüti loomastiili arengu põhjaks peab Eding just seda Uurali varast kunstipärast loomastiili või üldisemalt Euraasia metsaja metssteppi-vöötme loomastiili. Sellele põhialusele võib siis juurde astuda välispoolseid mõjusid, milliste väljaselgitamist käesolevas teoses aga teadlikult ei üritata. Seega Uurali kunsti peajooned, mis kvalitatiivselt seisavad küll taga Kreeka loomingust, kergendasid ühise vormikõne väljaarenemist, nii stepi kibitkade elanike kui ka Vahemeremaist päritolevate linlaste-kolonistide juures Musta mere ja Aasovi mere piirkonnas. Uurali ekspeditsiooni tööde tulemusena on saadud uusi toetuspunkte metsavöötme lõigatud skulptuuri ja tüüpilise loomastiili geneetilise ühtsusest, hoolimata ühe ja teise närvast mitternarnasusest. Nii selgub meile ka näiteks, et hilisem Ananjino loomastiil ei ole mitte sküüti stiili mõju, vaid kohalik areng.

Uurali kujutava kunsti tooted ei seisa üksinda, vaid ulatuvad ühelt poolt kuni Altaini ja teiselt poolt kuni Soomeni ja Ojamaani. Kahjuks pole autor tundnud veel Sarnäte leide Lätist Ventspilsi maak. (Läänemerest ainult 3 km eemal). Teiselt poolt oleks olnud tarvilik kaasa tõmmata ka andronovo rühma kuuluvaid kiviskulptuure Siberis, samuti põhjalikumalt peatuda Seima-Turbino vastavatel toodetel. Samuti oleks autor võinud selgitada kogu selle pronksiaegse rühma suhet eelmise, neoliitilise skulptuuriga, mis kasutas kivi, savi ja merevaiku (nii Põdrasaare ja Kubenino leiud, nüüd ka Eestis Lommi ja Konsas). Seega autori käsitletud Uurali lõigatud skulptuur on tervete rahvaste kunstiline looming, mitte erihõimude või rahvuslike „geeniuste“ oma, ja see on loodud ühiskonna reaalseist tarvidusist. Viimased vajavad edasist selgitamist konkreetse allikmaterjali alusel, kuigi on juba selge, et vanim, realistlik skulptuur on tihedasti seotud just küttimisest elatuva ühiskonnaga, nagu üleminek sküüti aegagi on astumine tühflasi uude ühiskondlik-majanduslikku olukorda.

Edingi teos on esiajaloolise kunsti uurimises tähtsaks sammuks edasi kohaliku omapõhja selgitamises ja eraldamises ning orgaanilise seose näitamises ühiskonna eelneva arenguga ja tema ideoloogiaga. See aitab tunduvalt kaasa kujutava kunsti arengus õigete ajalooliste perspektiivide saamiseks.

A. Vassar.

Pealkiri „Eesti vanem mesindus“ on selle ulatusliku töö jaoks liiga kitsas, sest teoses leiab käsitlemist kogu Ida-Euroopa, osalt aga terve Euroopa metsamesinduse tekkimise ja kujunemise probleemistik. Nimetuse „Eesti“ esinemine pealkirjas on ainult sellega õigustatud, et autor oma uurimuse lähtekohaks on võtnud eesti materjali ja et ta just selle materjali põhjal on jõudnud mõningatele hoopis uutele seisukohtadele võrreldes varasemate uurijatega. Eesti on olnud kunagi teiste Ida-Balti maade kõrval tähtsaks metsamesinduse keskuseks, kuid järgi vanemast mesindusest on siin säilinud üsna kasinasti. Nii on autoril uurimiseks kasutada olnud ainult 11 vana tarupuud ja needki pole kõik säilinud päris algupäraselt rikkumatul kujul. Võib-olla pole liiga julge oletada, et see kasin materjal ongi autorit alateadlikult mõjutanud seda üksikasjalikumale vaatlusele, millist vaatlusviisi teiste arvustajate poolt on nimetatud ka „arheoloogiliseks“. Igatahes on aga see detailiseeritud vaatlus juhtinud autori üksikasjade juurde (pesaõõne kuju, lennuaukude asetus jne.), millele varasemad uurijad pole taibanud pöörata küllalast tähelepanu, kuid mis autori käes on kujunenud olulisiks argumentideks mõningate järelduste tegemisel töö võrdlevates osades. Peale reaalse materjali on autoril kasutada olnud terve hulk ülestähendusi, mis on kirja pandud osalt tema enda uurimisreisidel Liivirannikule ja Eestisse, osalt ERM-i kirjavahetajate poolt, rääkimata arhiivimaterjalist ja trükitud teostest, millest ammutatud aines käib suuremalt osalt naaberlade kohta.

Peale säilinud tarupuude vaatlust ja eesti metsamesinduse tehnikat jälgimist töö esimeses osas, laiendab autor teises osas vaatevälja Balti rahvaste asualadele, Ida- ja Kesk-Euroopale, et siis lõpuks kolmandas osas üle minna laiaulatuslikele võrdlustele.

Töö teises osas on kõigepealt analüüsimisele võetud mitmesugused ajaloolised allikad, milles leidub andmeid Ida-Balti metsamesinduse kohta. Siin on autor töötanud tõepoolest ennastalgava usinusega, mille tagajärjeks on kaunis üksikasjalik pilt keskaegse mesinduse, meekarjamaade, mesipuu-liikide ja nende valmistamise, meevõtmise ja mesindamisel kehtinud õiguslike vahetõrgete kohta. Et kõiki neid küsimusi ühtlaselt valgustada, selleks on autoril tulnud tegemist teha isegi üksikute ladina ja alamsaksa terminite tõlgendamisega. Samas osas, 18. peatükis on vaatlusele võetud metsamesinduse taandumisajastu, alates umb. 16. sajandi keskpaigast. Siin selgub lugejale, et mesindusele on allakiskvalt mõjunud sääraseid sündmused nagu reformatsioon, mis oma kirikuteenistuse lihtsustamisega tõi järsu languse vaha (kirikuküünalde) tarvitamises, ja Ameerika pilliroosuhkru ilmumine Euroopa turgudele. Mis puutub eriti Eesti metsamesindusse, siis on selle taandumisele kaasa mõjunud ka muudatused looduslikes tingimustes ja rahva majanduses: rahvaarvu tihenemisega ja põllumaade laienemisega hakkavad kahanema senised põlismetsad, mis senini olid olnud soodsaiks meekarjamaadeks. Rõõbiti metsamesinduse kadumisele saab aga

alguse kodumesindus pakktarudega. Nagu autor konkreetse materjali põhjal on näidanud, ei ole üleminek ühelt mesindusviisilt teise sündinud järsu murranguna, vaid siin on tähelepanvad mitmed vaheastmed, millest on säilinud igandlikke jälgi peaaegu meie päevini.

Uurimuse kolmas osa, mis moodustab umbes poole kogu tööst, on pühendatud tervenisti võrdlustele ja kokkuvõtetele. Siin laiendab uurija oma vaatevälja veelgi, mõnes osas (nagu „meejaht“, „metsmesilaste tõugudest ja omadustest“) isegi rahvusvahelise ulatuseni. Analüüsinud üksiknähtusi, millest metsamesindus kogutervikus koosneb, teeb ta neist lõpuks veel lühida kokkuvõtte, kus selguvad muuseas ka Euroopa metsamesinduse pearajoonid oma tüüpiliste erijoontega. Sääraseid piirkondi eraldab autor viis. Kõige idapoolsema piirkonna moodustavad soome-ugri ja türki-tafari rahvad Volga—Kama—Uurali rajoonis, teiseks piirkonnaks on Ida-Balti maad (Eesti, Läti), kolmandaks Leedu ja Valge-Vene, neljandaks Poola ja Ukraina ning viiendaks germaani-slaavi segaalad Kesk-Euroopa ääremaaes. Rühmitamise alusena võetakse arvesse ühelt poolt mesilaste pesa kuju ja konstruktsioon, teiselt poolt aga ka õnestamisriistad, ronimisviisid ja abinõud, mesindamisel kehtinud õiguslikud vahekorrad jne.

Enne kui autor asub lõppjäreldeste tegemisele, ta annab põgusa ülevaate senistest metsamesinduse tekkimise ja levikuteooriatest, kusjuures tähelepanu on pööratud peamiselt Armbrusteri, Seyfferti ja Klose seisukohtadele. Kuna tähendatud autoritel pole ühelgi kasutada olnud nii ulatuslikku materjali metsamesinduse kohta ja kuna nende teadmised eriti Ida-Euroopa mesindusest on olnud võrdlemisi puudulikud, siis on olnud Linnusel võimalik nende seisukohti ka mitmes kohas revideerida. Seniste uurijate sageli liiga teoreetiliste mõttekonstruktsioonide asemel on Linnus tõstnud esile uusi seisukohti, mille puhul on arvesse võetud mesinduse looduslikke arengutingimusi (kliima, metsad, õistaimed) kui ka inimajanduse üldist arengutaset ühes või teises keskuses. Nii on täiesti loomulik see autori seisukoht, et metsamesindus võis arenema hakata alles siis, kui inimene oli omandanud juba enam-vähem paiksa eluviisi, või teiste sõnadega, oli asunud põlluharimisele. Enne seda võidi pidada küll meejahti üksikutele, õõnespuudesse asunud mesilasperedele, kuid meekarjamaade soetamine kunstlikult õõnestatud tarupuudega eeldab juba püsivamat asustust.

Mis puutub nüüd metsamesinduse tekkimiskohasse, siis on sellegi kohta mitmeid arvamusi. Nagu varemini Hämäläinen, nii asub ka Linnus seisukohale, et Ida-Euroopas on märgata kaht vana metsamesinduse keskust, milledest üks, idapoolne langeb soome-ugri rahvaste oletatava algkodu kohale, Volga—Kama rajooni, teine aga baltirahvaste varasematele asualadele. Seejuures on autor tähele pannud, et idapoolsemas keskuses on säilinud mõningaid algelisemaid jooni. Kui võtta arvesse Ida-Euroopa põlisrahvaste asualade paigutust muinasajal, siis ei saagi siin olla teist seisukohta: põhjapoolse Ida-Euroopa metsamesinduse arendajaiks pidid olema soome-ugri ja balti rahvad. Need oleksid ainult mõned

iseloomustavad jooned sellest laiaulatuslikust ja etnograafile äärmiselt huvitavast uurimusest. Kuna see uurimus on aastatepikkuse töö vili, mis autori enda õn koolitanud haruldaseks spetsialistiks, siis on asjasse vähempühendatult vaevalt võimalik omalt poolt midagi juurde lisada, mis töö väärtust oluliselt suudaks suurendada või vähendada. Uurimuses esilefoodud seisukohti võiks ehk osaliselt väärata ainult mõne teise vähemalt sama põhjaliku uurimusega, kuid ka siis jääks see teos ainulaadse, süstematiseeritud materjalikoguna oma väärtuses jäädavalt püsima. Kui siin autori töö kohta midagi ütelda oleks, siis võiks see ehk puudutada eeskätt metoodilist külge. Nii paistab allkirjutajale, et autor töö mõnes osas on rakendanud kultuurajaloolist vaatlusviisi seal, kus selle rakendamisel ei saa olla suuri tulemusi. Sellelt seisukohalt vaadates, tundub näiteks asjatuna autori poolt üles tõstetud küsimus, kas ungarlased, kes metsamesindust ei tunne, on feistest soome-ugri rahvastest enne lahkunud kui mesindus seelses piirkonnas õitsele löi, või on nad vastava oskuse oma pikal teekonnal unustanud. Autor kaldub esimese võimaluse poole. Samuti on vist küll asjata asetada küsimust, kas germaani rahvad on tundnud metsamesindust enne kui nad slaavlastega kokku puutusid, sest käsitletav majandusharu on olnud nähtavasti tuntud igal pool Euroopas, kus mesilastele leidus ainult soodsaid elamistingimusi. Seal, kus mesilane kasutas pesitsemiseks loomulikke õõnespuid, polnud inimesel raske tulla mõttele hakata mesilaste juurdemeelitamiseks puudesse raiuma kunstlikke pesi. Saksa metsamesinduse vanadele traditsioonidele näivad osutavat muuseumis keskaega tagasiulatuvad mesinduseeadused ja silmapaistvalt väljaarenenud mesinike tsunftipärane korras- tus, millele autor ise on tähelepanu juhtinud (vrd. lk. 443 jj.).

Lõpuks veel paar pisimärkust terminoloogia kohta. Autor nimetab järjekindlalt mesilaste suitsutamispuid tõrvikuks. Kui sel riigil puudub spetsiaalsem nimetus, siis oleks ehk olnud kohasem tarvitada nimetust tungal, kuna tõrvik sugereerib tahtmatult kujutluse tõrvatunglast. Teiseks võiks autorile töö järgnevate köidete kirjutamisel kasulikuks osutada teadmine, et püügitaru nime- tusele *kong* leidub eesti keeles vasteid tohutorbiku tähenduses. Kongi nimeline torbik on tuntud nimelt Saaremaa rahvakeeles, ja Kask-Saareste „Lisasõnastikus“ leidub selle kohta märkus ka Häädemeestelt. Kuna ka püügitarusid on valmistatud puukoorest, siis ei tohiks siin nende ja tohutorbikute sisuline rinnastamine teha suuri raskusi.

Lõpuks peab veel rõhutama, et vaadeldav töö on pika ja hoolsa uurimise tulemus ja sisaldab seetõttu väärtusi, mida keegi vaevalt lähemal ajal mõne uue uurimusega suudaks ületada. Metsamesinduse kohta on ennegi ilmunud koguke pikemaid või lühemaid kirjutisi, kuid ükski pole seda vähe silmapaistvat ala nii süsteemikindlalt ja põhjalikult valgustanud kui vaadeldava töö autor. Käesolev uurimus pole uhkuseks mitte üksnes eesti etnograafiateadusele, vaid see on kahtlemata silmapaistvaks lisandiks ka maailma etnograafilisele kirjandusele. Ses mõttes on kahju, et teos pole saanud ilmuda mõnes Euroopa suurkeeles, mis puhul see

oleks muutunud kättesaadavaks paljudele teistele uurijatele. Jääme igatahes huviga ootama teose teist ja kolmandat köidet, mis esimest omakorda sisuliselt veelgi täiendavad.

Gustav Ränk.

Diplomatarium Danicum. Udgivet af Det Danske Sprog og Litteraturselskab med understøttelse af Carlsbergfondet. Anden Række. Under redaktion af A. Afzelius. F. Blatt. C. A. Christensen. G. Hermansen. K. Olsen.

1. Bind 1250—1265. Udgivet af F. Blatt og G. Hermansen under medvirkning af C. A. Christensen. København, E. Munksgaards forlag, 1938. (4) + XXII + (2) + 408 lk.

2. Bind 1266—1280. Udgivet af F. Blatt og G. Hermansen. København, 1941. XIV + (2) + 364 lk.

3. Bind. 1281—1290. Udgivet af A. Afzelius og F. Blatt. København, 1939. XIV + (2) + 395 lk.

Taanis puudus seni üldine keskaegsete ürikute väljaanne. Ehkki eeltööd taani diplomataariumi väljaandmiseks olid alanud juba paarisaja aasta eest, viibis vastav väljaanne senini ja teised skandinaavia rahvad jõudsid siin taanlastest tugevasti ette. Rootslaste „Diplomatarium Suecanum“ hakkas ilmuma juba a. 1829; norralaste „Diplomatarium Norvegicum“ esimene köide ilmus trükist 1849. Taani keskaegsetest ürikmaterjalidest ilmusid samal ajal, kui rootslastel ja norralastel valmisid äsja nimetatud diplomataariumid, ainult tõhusad regestide-väljaanded: „Regesta diplomatica historiae Danicae“ (1843-st alates) ja „Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis 1085—1450“ (1894-st alates). Need regestide väljaanded annavad küll hea ülevaate taani keskaegsest ürikmaterjalist, kuid ei suuda uurimistöös iialgi asendada ürikute *in extenso* väljaannet. Seepärast asus „Det danske Sprog- og Litteraturselskab“ eelmise kümnendi algusel, mil oli jõutud lõpule juba mainitud regestide üllitamisega, diplomataariumi koostamisele ja avaldamisele. Viimane plaanistati seejuures kahe-sarjalisena. Diplomataariumi esimene sari sisaldab taani ürikuid kuni aastani 1250 (excl.) ja teine sari ürikuid ajavahemikust 1250—1340. Tõenäoselt on diplomataariumi viimises kuni keskaja lõpuni taanlastel tulevikukavas veel vähemalt kolmas sari. Rõõbiiti ürikute originaaltekstide avaldamisega kõnesolevas diplomataariumis avaldab seesama teaduslik selts need samad ürikud veel ka taanikeelses tõlkes eriteoses pealkirja all „Danmarks Riges Breve“. Viimane väljaanne teenib arvatavasti ajalooteaduse populariseerimise sihte.

Seni on Taani diplomataariumist ilmunud 2-se sarja kolm esimest köidet, mis sisaldavad ürikuid aastaist 1250—1290. Esimeses köites antakse sissejuhatavalt ühtlasi selgitavad märkmed materjali valiku ja editsooni põhimõtete kohta. Nagu neist kokkusurutud, kuid siiski küllaldastest märkmetest selgub, rakendatakse välja-

andes üldtunnustatud keskaegse allikainese edideerimisprintsipi. Igale ürikutekogus avaldatud ürikutekstile eelneb ürikuteaduslik sissejuhatus, mis sisaldab esiteks lühikese taanikeelse regesti järgnevat tekstist, andmeid trükitava üriku originaali, koopiate ja nende asukoha üle, niisamuti kas vastav ürik on juba varem ilmunud trükis ja kus, jms. Ürikutekstitid on avaldatud peamiselt originaalide järgi või kui viimased pole säilinud, siis vanemate koopiate järgi.

Teise sarja kolm esimest köidet sisaldavad üldse 1367 numbrit. Need ürikud on kokku otsitud Euroopa väga mitmete maade arhiividest, muu hulgas ka Eesti omadest. Meie arhiividest on taani diplomataariumile andnud allikainest kõige rikkamalt Tallinna Linnaarhiiv ja ka endine Riigi Keskarhiiv Tartus (nüüdne ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu Osakond) ning pisut ka Õpetatud Eesti Seltsi kirjakogu.

Taani keskaegse ajaloo uurimisele ja käsitlemisele pakuvad selles väljaandes avaldatud materjalid kindlasti üsna rohkesti väärtuslikku lisaainest, sest terve rida teose teise sarja kolmes esimeses köites leiduvaid ürikuid avaldatakse seal esmakordselt *in extenso*. Mis teeb käesoleva väljaande eriti huvitavaks meile, on tõik, et see sisaldab rohkesti ürikuid, mis otseselt käsitlevad meie kodumaa 13. saj. ajalugu. Need viimased ürikud pole meie ajalooteadusele küll mitte täiesti tundmatud; enamus neist on avaldatud täies ulatuses trükis juba varem. Need aga, mis selles väljaandes trükitakse täies ulatuses ära esmakordselt, on tuntud meile regestide kaudu ja nad pole sisuliselt eriti paljuütlevad. Ometi täiendab taani diplomataarium siiski väärtuslikult Bunge ürikuteraamatus pakutavaid materjale sellega, et siin korrigeeritakse Bunge poolt edideeritud tekste, dateeringuid jne. Selles mõttes osutub taani diplomataarium hinnatavaks allikväljaandeks meiegi ajaloo seisukohalt. Jääme ootama, et järgnevad ja eelnevad köited toovad senistest veelgi rikkalikumat materjali meie ajaloo uurimisele.

Diplomataarium on tehniliselt igati õnnestunud, võiksime koguni öelda luksuslik väljaanne. Niisamuti on teos õnnestunud ka sisulises osas. Teatava kõhklusega võib suhtuda küsimusse, kas edideerijate poolt vastandina senises editsioonipraksises peamiselt rakendatud normaliseeritud interpunktsioonile keskaegsest interpunktsioonist kinnipidamine on otstarbekas. Edideerijad ise põhjendavad seda talitusviisi sellega, et keskaegne interpunktsioon jälgib sageli ka retoorilis-rütmilist printsipi, mille äranäitamine võiks väljaandjate arvates ka mõnevõrra tähtsust omada.

Üldiselt aga näikse edideerijad olevat tulnud, niipalju kui seda on võimalik väita trükiteksti algtekstiga võrdlemata, oma raske tööga hästi toime. Allakirjutanule on hakanud silma ainult väike ebajärjekindlus meie kohanimede tarvitamise suhtes regestides. Teises köites tarvitavad väljaandjad nime „Tartu“, esimeses ja kolmandas aga „Dorpat“. Lõpuks ei tarvitse see aga olla järjekindlust, vaid võib vastupidi näidata väljaandjate otsustavat siirumist ajalisel viimasena ilmunud 2-s köites eestilisele nimekujule.

E. Blumfeldt.

Varia.

LISANDEID VIKTOR KINGISSEPA BIOGRAAFIALE.

Eesti silmapaistvaima revolutsioonilise tegelase ja kindlajoonelisema bolševiku Viktor Kingissepa surma 19. aastapäevale võis meie kodumaine vaba bolševistlik trükisõna esmakordselt pärast seda kurba sündmust pöörata vääri- list tähelepanu. Peale üldisemate ja juba tuntud andmeid sisaldavate kirjutiste ilmus mõningaid, mis sisaldavad mõnevõrra uut ja iseloomustavad lähemalt Viktor Kingissepa raugematut energiat ja vaprat revolutsionääri kuju. Nii ilmus ajalehes „Rahva Hää“ (nr. 102 (275), 4. mail 1941) prof. P. Tarveli sulest pikem artikkel „Mälestusi Viktor Kingissepa üliõpilasaastaist“, milles kirjeldatakse Viktor Kingissepa elu ja tegevust Peterburi ülikooli üliõpilasena, radikaalse Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmena ja pörandaaluse töölis- liikumise aktivistina. Samas on teisenä avaldatud II järgu sõjaväe juristi Gronska lühiartikkel „Sms. V. Kingissepp 1913. aastal“, mille koostamiseks autor on kasutanud ENSV Riigi Keskarhiivi materjale, peamiselt Riia ohraana arhiivifondi (eriti tmk. nr. 367) ja muid sandarmivalitsuse materjale. Neil andmeil selgub mõningaid momente V. Kingissepa pörandaalusest tege- vusest bolševistliku ajalehe „Kiire“ kaastöölisena-levitajana ja agitaatorina Tallinna tööliste hulgas. Töenäoselt võiksid ehk vastavad arhiivimaterjalid veel rohkematki pakkuda, kui see, mida on saadud esitada nüisuguses üldlaadilises ajalehe artiklis.

Teatavasti saadeti Viktor Kingissepp pärast esimese imperialistliku sõja puhkemist Peterburist välja, keelates tal ühtlasi elamise Eesti, Liivi, Peter- buri ja Pihkva kubermangudes. Ta saadeti asumisele Tveri, kus ta pidi elama politsei valve all.

Olgu lisatud, et Kingissepa Tveris asumisel oleku aeg kajastub ka ENSV arhiivides. ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu Osakonnas hoiduva Haapsalu Kreisiülema noorema abi salajase kirjavahetuse hulgas (tmk. nr. 2) leidub 29. I 1915, nr. 887 dateeritud ärakiri Eestimaa kubermneri salajasest ring- kirjast Eestimaa kreisiülemaile ja Tallinna politseimeistritele. Sellest selgub, et vaadates uuesti läbi Tveris politsei järelevalve all asuva endise Peter- buri üliõpilase Viktor Eduardi p. Kingissepa süü asjaolusid, on siseminister silmas pidades, et Kingissepal puuduvad igasugused muud tuluallikad peale isikliku töö, pidanud võimalikuks talle lubada ülejääv osa politsei valve all oleku ajast viibida Kaasanis.

Viidates politseidepartemangu vahikirjale 17. I 1915, nr. 95 456, saatis kuberner (Korostovets) eeltoodud ringkirja täiendusena oma ringkirjale 7. III 1914., nr. 1509 alluvaile politseiasutistele teadmiseks ja vastavate kor- ralduste tegemiseks:

Nagu siit järgneb, oli Viktor Kingissepp juba 1914. a. märtsis politsei poolt jälitata (vt. ka eelpool mainitud prof. Tarveli mälestuskilde V. Kingissepast). Tverist on ta siis andnud avalduse siseministrile, et tal lubataks elama asuda Kaasanisse. Kaasanis kui ülikoolilinnas lootis Kingissepp leida soodsamaid võimalusi isikliku tööga elamiseks endale sobivamail tööaladel (näit. tundide

andmine, kirjatööd jne.), kuid tõenäoselt ka revolutsioonilise agitatsiooni ja sotsialistliku selgitustöö tegemiseks seelses üliõpilaskonnas.

Tahaksime loota, et Viktor Kingissepa 20. surma-aastapäevaks on tema elu ja revolutsioonilise tegevuse kohta juba ilmunud autentisel allikmaterjalil põhjenevaid üksikasjalisi uurimusi. Selleks kohustab vajadus, õppida põhjalikult tundma seda eeskujulikku ja sangarlikku revolutsionääri.

H. R.

„КРАСНЫЙ АРХИВ“, ERITI 1940. A.

Möödunud aastal tegi N.-Liidu üks tähtsamaid ja vanemaid ajaloolisi ajakirju „Krasnõi Arhiv“ läbi auväärse juubeli. Teiste järjekordsete numbrite hulgas (ajakiri ilmub aastas 6 korda) ilmus ajakirja 100. number (1941. a. nr. 3). Seda juubelit märkis toimetus juhtartikliga E. Jaroslavski'lt „Ajakirja „Krasnõi Arhiv'i“ järjekordsed ülesanded“ ja kogu ilmumise kestel ajakirjas avaldatud dokumentide lühida ülevaatega.

E. Jaroslavski märgib, et „Krasnõi Arhiv“ on Nõukogude Liidus ainukene ajakiri, mis süstemaatselt avaldab arhiivimaterjale ÜK(b)P Partei, N. Liidu rahvaste, Oktoobri sotsialistliku revolutsiooni, kodusõja, sotsialistliku ülesehitustöö ja rahvusvaheliste suhtlemiste ajaloo üle. Kuigi teisedki ajaloolised ajakirjad („Proletarskaja revolutsija“, „Istoriik marksist“, „Voenna-istoričeski žurnal“) publitseerivad samuti mõneyõrra ajaloolisi dokumente, siis „Krasnõi Arhiv“ teeb seda võrdlematult suuremas ulatuses ja palju süstemaatsemalt, kuna tema kasutuses on N. Liidu arhiivid ja kuna tema ülesanded on selleskohased.

Jaroslavski kirjutuses avaldatud andmeist nähtub, et 1922. a. kuni 1940. a. ajakirjas on toodud publikatsioone järgmiselt: Oktoobrirevolutsiooni kohta 1917. a. — 43; veebruarirevolutsiooni kohta 1917 — 30; kodusõja ja interventsiooni kohta — 51; Punaarmee organiseerimise kohta — 5; nõukogude ülesehituse kohta — 10; imperialistliku sõja üle — 20; revolutsioonilise liikumise kohta Venemaal, 1905. a. revolutsiooni ja ÜK(b) Partei kohta — 149; talurahva rahutuste kohta — 31; tsarismi sisepoliitika üle — 88; Venemaa välispoliitika üle — 93; majanduse ja geograafiliste ekspeditsioonide ajaloo kohta — 17; N. Liidu rahvaste ajaloo üle — 29; avaliku mõtte, teaduse ja kirjanduse üle — 116; dekabristide mässu üle — 25; narodnitšestvo ja kodanliku revolutsioonilise liikumise ajaloo üle — 96; memuaare ja päevikuid — 39.

Niiviisi ajastu enne Oktoobrirevolutsiooni on arvuliselt palju rohkem esitatud, kui 1917. a. veebruari- ja Oktoobrirevolutsioonide periood ja järgnev ajastu. Jaroslavski vihjab, et uuemale ajastule Oktoobrirevolutsioonist peale tuleb ajakirjal edaspidi pühendada palju rohkem tähelepanu, kui seda seni on tehtud.

Järgnevalt näitab Jaroslavski Pokrovski-kooli kahjulikku mõju ja selle kajastust ka ajakirja publikatoorses tegevuses, mis avaldub mitmete küsimuste valgustamise ignoreerimises või vales selgitamises. Ühtlasi Jaroslavski esitab

konkreetselt rea teemasid, mis ajakirjas seni pole puudutamist leidnud või puudulikult valgustatud. Hinnates nende puuduste kõrval ajakirja osa senitundmata ajaloolise ainese avaldamisel märgib Jaroslavski: „Partei Keskkomitee ja eriti seltsimees Stalini tähelepanu ajaloo küsimustele kohustab ajaloolasi paljuks. Ta kohustab ka ajalooliste ajakirjade toimetusi selleks, et tõsta kogu töö vajalikule printsiipiaalsele kõrgusele ja parandada töö kvaliteeti kõigekülgselt, muuta ajalooteadus, selle hulgas ka ajalooliste dokumentide publitseerimine, meie maa minevikku, suure nõukogude rahva minevikku hästi tundvate, igakülgselt haritud inimeste kasvatamise võimsaks vahendiks.“

„Krasnoi Arhiv“ sisaldab oma eelmistes aastakäikudes rohkesti väärtuslikke materjale, nende hulgas terve rea, mis lähemalt käsitlevad Balti uute nõukogude vabariikide minevikku. Viimaste dokumentide publitseerimise poolt on meile aga eriti huvitav ajakirja 1940. aastakäik.

Eesti NSV ajaloo seisukohalt on ses mõttes eriti tähtis I. Nikitinski ja G. Kostomarovi sissejuhatava kirjutusega varustatud publikatsioon „Eestimaa sõja-revolutsioonilised komiteed 1917—1918. algul“ („Военно-революционные комитеты Эстонского края 1917 — нач. 1918 гг.“), mis on avaldatud ajakirja 1940. a. 4.-s nr.-is (lk. 3—63). Sissejuhatavas kirjutuses märgivad autorid eesti proletariaadi revolutsiooniliste jõudude organiseerimisel bolševikkude partei Petrogradi organisatsiooni osa. Petrogradi ja Eestimaa, eriti Tallinna tööliste vaheline side avaldas erakordselt suurt mõju. See side tugevnes eriti 1901. a. peale M. I. Kalinini saabumisega Tallinna. Kalinini juhtimisel loodi Tallinnas sotsiaal-demokraatlikud ringid, loodi tihe side Lenini „Iskra’ga“.

1905. a. revolutsiooni ajastul eesti proletariaat asus koos vene proletariaadiga võitlusesse mõisnike ja kapitalistidega. Erilise jõuga arenes aga eesti tööliskonna võitlus 1917. a. Juba teisel päeval peale ivalitsuse langemist Eesti töölised asutasid Petrogradi tööliste eeskujul tööliste ja soldatite saadikute nõukogud. Need nõukogud, eriti Tallinna oma, muutusid võrdlemisi ruttu töölisklassi revolutsioonilise võimu organiteks. Suure Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise perioodil etendasid tähtsat osa revolutsioonilise võitluse arendamisel Eestis Balti laevastiku madrused ja kaardiväe tagavarapolkude soldatid, kes olid Petrogradist välja saadetud juulidemonstratsioonidest osavõtmise pärast.

Nikitinski ja Kostomarov näitavad Eesti kodanluse ja nõukogude võimu pooldajate vahet, käsitlevad sündmuste käiku Eestis Oktoobrirevolutsiooni eel, ajal ja järel ning seltsimees Stalini hinnanguid olukorra kohta. Järgnevalt publitseeritud Eestimaa sõja-revolutsioonilise komitee protokollid valgustavad üksikasjaliselt komitee tegevust nõukogude võimu kehtimapanekul Eestis ja järgnevas võitluses. Eestimaa Tööliste, Soldatite ja Talurahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee sõja-revolutsiooniline komitee loodi 23. oktoobril 1917 ja tegutses 13. jaanuarini 1918. Selle aja jooksul pidas komitee 53 koosolekut. Kuigi koosolekuid ei stenografeeritud, süüski protokollide sisu kajastub õige täielikult sekretäri ülesmärkimistes.

Edasi tähendavad väljaandjad, et publitseeritavad dokumendid omavad suurt ajaloolist tähendust ka selletõttu, et Eestimaa sõja-revolutsiooniline komitee on ainus teiste sõja-revolutsiooniliste komiteede hulgas, kelle proto-

kollid on täielikult alles hoidunud. Protokollide originaalid asuvad Oktoobri-revolutsiooni Keskse Riigiarhiivis Moskvast.

Eesti NSV ajaloo aktuaalsemate küsimuste uurimise seisukohalt on tingimata vajaline meie ajaloolastel üksikasjaliselt tutvuda Nikitinski ja Kostomarovi kirjutusega ja talle järgneva publikatsiooniga, kust on võimalik saada väga palju väärtuslikke andmeid Oktoobri-revolutsiooni teostamise ajaloo kirjutamisel N.-Eesti osas.

Nõukogude võimu kindlustamise kohta Lätis ja Leedus aasta hiljem, 1918—1919, avaldab „Krasnõi Arhiv“ 1940. a. kaks publikatsiooni: A. Blumfeldt'i sissejuhatava kirjutusega „Läti nõukogude valitsuse sammud (1918—1919 a. a.)“ (nr. 6) ja P. Anisimova sissejuhatusega „Leedu rahva võitluse ajaloost Nõukogude võimu eest 1918.—1919. a. a.“ (nr. 5). Kodusõda Soomes 1918. a. käsitleb S. Markov'i sissejuhatusega publikatsioon (nr. 2). Sellele jätkuvat perioodi esitab G. Kostomarovi kirjutusega publikatsioon „Valged soomlased inglise-prantsuse interventide teenistuses 1919. a.“ (nr. 1), kus puudutatakse ka olukordi Eestis. Karjala rahva võitluse ajaloost Nõukogude võimu pärast a. 1920—1922 sisaldab dokumente publikatsioon D. Epsteini eessõnaga (nr. 5).

N.-Moldaavia vabariigi liitumisega N. Liiduga on aktuaalsete küsimuste kajastamine ajaloolises perspektiivis leidnud käsitlemist S. Markov'i eessõnaga publikatsioonis „Rumeenia omavoli Bessaraabias“ (nr. 4), kus dokumentide kaudu antakse ülevaade töötava rahva rühumisest ja nende õiguste jämedamaist rikkumistest rumeenlaste poolt 1918. ja 1919. aastail. Kodusõja sündmusi N.-Liidus käsitlevad mitmed publikatsioonid. Leiab valgustamist pahempoolsete esserite mässu likvideerimine Moskvast 1918. a. (nr. 4). Eriti huvipakkuvad on dokumendid kodusõjaaegse punaarmee ühe tähtsama ja kangelaslikuma juhi V. I. Tšapajevi legendaarseks muutunud tegevuse valgustamiseks 25. diviisi juhina Buguruslani-Bugulmi vallutamisel aprillis ja mais 1919, Ufa operatsioonis mais ja juunis 1919, Uralski suunas 22. diviisi vabastamiseks juunis, juulis ja augustis 1919, kus käsikäes Tšapajeviga iseloomustub ka tema sõbra ja diviisi sõjapoliitilise komissari Dm. Furmanovi kangelaslik osa (nr. 1). Need, kes on näinud filmi „Tšapajev“, võivad selle publikatsiooni viimasest osast veel kord kogeda, kuivõrd tõetruult filmisündmustik kujutab surmakartmatut mehist võitlust, mida Tšapajev ja komissar Baturin koos väikese salgaga pidasid ööl 4. ja 5. septembri vahel 1919 Lbičenskis, Uurali jõe kaldal. Keegi ei andnud alla, kõik võitlesid viimse hingetõmbuseni. Furmanov kirjutab oma käsikirjas „Tšapajevi viimsed tunnid“ (nr. 1, lk. 121): „... Tšapajev ikka veel peab vastu. Ta ühes käes hoiab püssi, teises revolverit. Väljapääsu pole mingisugust, kuid ta siiski veel ei anna alla. Juba, palju laipu on langenud tema ümber, palju sõdureid on uppunud külmades lainetes, aga Tšapajev, nagu kummitus, ikka veel seisab järsakul. Kes nägi — kõneleb, et see oli tähelepanuvääriv, tugev, hinge vapustav pilt. Ta oli juba haavatud käest ja näost. Mõõda põske voolas veri, ta pühkis seda särgivarrukaga. Siis nähti, kuidas ta laskus maapinnale, võibolla veel kord haavatuna. Võttis saapad jalast ja hüppas lainetesse. Enam teda ei nähtud. Haavatud ja jõuetuks jäänud, ta ei suutnud ujuda üle laia ja rahutu Uurali.“ Furmanovi kirjeld-

dust täiendavad lühidad ja kuivad ametlikud kirjad sellest traagilisest sündmusest.

Kodusõja käigu kohta Põhjas, Arhangelskis ja Murmanskis on N. Prokopenko poolt avaldatud dokumendid a. 1919. ja 1920. kohta teemal „Interventsiooni ajaloo jaoks Põhjas“ (nr. 1) ja teemal „M. V. Frunze Turkestani frondil“ F. Novitski poolt (nr. 3).

N.-Liidu noore riigi majandusliku ülesehitamise kohta sisaldab ajakirja 1940. aastakäik mõned huvitavad publikatsioonid: põllumajanduslike kommuunide ja artellide tekkimise kohta 1918. a. NSV Liidus (nr. 4), tööliskontrolli üle tootmises 1917—1918 (nr. 6) ja 1923. a. põllumajanduslik näitus (nr. 3). Ajakirja 1. nr.-is on toodud sms. A. Tšerbakovi poolt 23. jaanuaril 1940 Moskva Suures teatris V. I. Lenini XVI surma-aastapäeva puhul peetud kõne „Lenini õpetused on ellu rakendatud“. Ettekandele liituvad V. I. Lenini surma puhul partei organisatsioonide poolt avaldatud järelehüüded-üleskutsed ja pöördumised töötavate hulkade, noorsoo ja parteilikkete poole.

Ajakirja nr. 2 on pühendatud Lenini ja Stalini truule kaaslasele V. M. Molotovile tema 50-a. sünnipäeva puhul. Ka teistele tähtpäevadele on ajakiri valvsalt reageerinud. Nii nr. 6-s on E. Jaroslavskilt sissejuhatav kirjutus „Iskra“ 40-aastase tähtpäeva puhul, millele liituvad sandarmivalitsuse kirjavahetus mitme asutusega „Iskra“ leviku takistamiseks Venemaal, edasi „Iskra“ toimetuse kirjavahetus kaastöölisega ja korrespondents kohtadelt „Iskrale“.

Kuna 1940. a. täitus 35 aastat 1905. a. revolutsioonist, siis sel puhul toob ajakiri terve rea publikatsioone selleaegsete sündmuste kohta. Eeskätt meie ajalugu puudutav on neist S. Boltinov'i sissejuhatava kirjutusega varustatud „Revolutsioonilised sündmused Baltimaail 1905. a.“ (nr. 5, lk. 114—156). Sissejuhatavas kirjutuses S. Boltinov annab peajoonelise selgitava ülevaate selle aja sündmuste kohta kolmes Balti kubermangus, Liivi-, Eesti- ja Kura- maal, esitades rohkesti statistilisi andmeid. Sellele järgnevad Läti sotsiaal-demokraatliku tööliste partei keskkomitee üleskutse töölistele jaanuaris 1905 ja sellejärele kubermangude kaupa ametiasutuste dokumente, mis näitavad tsaarivalitsuse võitlust ja võtteid revolutsiooni summutamiseks; samuti on siin revolutsiooniliste organisatsioonide üleskutsed ja selgitusi. 15 dokumenti Eestimaa kohta tsaarivalitsuse ametiasutuste valgustusel näitavad revolutsiooniliste sündmuste käiku Põhja-Eestis, kuna Liivimaa osas valgustub peamiselt Riia osa sündmustes.

1905. a. revolutsioonilised liikumised mujal Venes leiavad käsitlemist mitmes publikatsioonis. Ukraina töölisliikumisest 1905. a. avaldab dokumente O. Tšaadajeva (nr. 5), Valge-Vene revolutsioonilistest sündmustest 1905—1907 A. Kobjako (nr. 5), Novorossiiski tööliste relvastatud võitlusest detsembris 1905 J. Martõnova (nr. 2) ja Motoviliha relvastatud mässust detsembris 1905 O. Tšaadajeva (nr. 6).

Prantsusmaal ja Makedoonias esimese imperialistliku sõja ajal asunud Vene vägede, milles viibis eestlasigi, meeolust ja vastuhakust Prantsusmaal Vene vägede juhataja kind. Sankevitsi toorele kohtlemisele 1917. a. sep-

tembris annavad dokumentaalse ülevaate „Vene soldatite vastuhakk Prantsusmaal 1917“ (nr. 2) ja „Vene vägede viibimise kohta Prantsusmaal 1917“ (nr. 4).

Ajakiri toob dokumente ka rahvusvahelise suhtlemise, teiste maade ja Vene varema ajastu ajaloo kohta. Nii selgitab ühe laevaga 1837. a. juhtunud intsident Inglise-Vene suhteid, kusjuures nähtuvad mõlema riigi võimupoliitilised kavatsused (nr. 5). Inglise-buuri sõja kohta saame uusi üksikasju teada vene sõjaliste agentide ettekannetest (nr. 6).

Talurahva olukorda Lääne-Valgevenes XIX sajandil kujutavad dokumendid prof. V. Pitšeta väljaandel (nr. 1) ning talurahva rahutustele läänepoolses Tagakaukasuses 1902—1905 on pühendatud eri publikatsioon (nr. 2-s). Oige huvitav on M. Krutikova sissejuhatuses varustatud „Raudteede ehitamise algus Venemaal“ (nr. 2), milles tuuakse ära Peterburi—Moskva raudtee-projekti mõtte ühe alustaja ja koostaja polkovnik P. Melnikovi mälestused. Näeme, millised võitlused tuli edumeelsemail selle aja inimestel läbi teha, et tardunud bürokraatide ja tagurlaste klikke viimaks järele andis küsimustes, mil oli Venemaa elu edenemise mõttes äärmiselt oluline tähendus.

Kisendavat ülekohtu ülemuse poolt sõdurite kohtlemises iseloomustab väga kujukalt „Soldatite elu tsaari kasarmus“ (nr. 1). See oli aeg, kus sõduritel oli keelatud sõita trammivagunites, kuna tsaari võimumeeste arvates ohvitseri ja sõduri viibimine üheaegselt vagunis oli ohvitseri au haavamine. Sõdur ei võinud külastada kohvikuid ja muid avalikke asutusi. Veel maailmasõja eel rippus Peterburis Zooloogia-aias sissekäigul silt: „Koertele ja alamväelastele sisseminemine keelatud“. Sõdurid ei tohtinud võtta osa maa poliitilisest elust. Kasarmuis valitses äärmiselt antisanitaarne olukord, sõdurid olid sagedasti veltveebliite ja alamohvitseride piinamisobjektideks. Dokumendid näitavad jöhkrat kohtlemist ja sõdurite peksmist ohvitseride ja alamohvitseride poolt, kusjuures juhul, kui sõdur julges kaevata ülemusele, ta langes veel kohtu alla. Siiski püüdsid julgemad mehed võidelda selle ülekohtu vastu. Huvitav sees mõttes on üks dokument, kus 6. Siberi sapööripataljoni 1. telegraafi-roodu soldat V. Rammo, nime järgi otsustades eestlane, asub julgelt protesteerima peksmist vastu. Rammo oli korduvalt pealtnägijaks, kuidas ohvitserid peksid roodu mehi ja, kuigi teda keegi polnud puutunud, otsustas inimväärse nimel esitada avalduse, et teda viidaks üle teise väeossa, kus peksmist soldatite kalal ei praktiseerita. Ta ütleb oma kirjalikus avalduses 6. septembril 1912 roodu komandöridele: „Nähtavasti säärane ümberkäimine alamväelastega on saanud pataljoni orgaaniliseks iseäralduseks ja sellepärast jääda teenima selles tähendaks nõustuda moraalseks kaasatagemiseks selles pataljoni „iseäralduses“, mis siiski on vastukäiv minu südametunnistusele.

Ja kuna kehalised karistused vene armees on seadusandlikus korras kaotatud, arvan ma, oman endal olevat õiguse keelduda teenistusest väeosas, kus neid veel kasutatakse, ja paluda minu üleviimist väeossa, kus kehalised karistused tööpoolest on kaotatud.“

Sellest avaldusest saadab Rammo, nagu ta avalduse lõpus ise tähendab, ära kirjad Vladivostoki kindluse sapööribrigaadi ülemale, kindluse komandandile ja Amuuri sõjaringkonna vägede juhatajale.

Asi lõppes, nagu sel ajal juba ette arvata võis sõdurite kaebuste suhtes. Kuigi juurdlusel leiti ohvitserid süüdi olevat, süiski anti Rammo Amuuri sõja-ringkonna kohtu alla ja mõisteti ohvitseride „haavamise“ eest üksikvangistusse sõjaväe vanglas kolmeks kuuks, üleviimisega karistatute järku.

Huivitav on ka V. I. Lenini isa, Simbirski rahvakoolide direktori I. N. Uljanovi, omaaegse edumeelsema pedagoogi, kelle tegevusest aga tsaari sandarmite surve all ajal kõnelda ei tohtinud ta poegade pärast, aruanne oma ringkonna kohta (nr. 1).

Vanema sõja-ajaloo alalt publikatsioon puudutab Poola sõda 1794. a. Suvorovi aruannete kaudu. Teatavasti juhatas selles sõjakäigus, millest võttis osa ka üks Liivimaa väeosa, Suvorov vene vägesid ja võitis siin mitmes lahingus hiilgavalt poolakaid ning vallutas Varasavi. Rumjantsevi võidetud lahingud 1770. a. Larga ja Kaguli juures, millest möödus 1940. a. 170 a., moodustavad vastava dokumentidepublikatsiooni (nr. 6).

Vene vanemast ajalooist tuleks märkida veel peale kahjutuld 10. aprillil 1629 Moskva linnas koostatud kirjelduse avaldamist (nr. 4) ning prof. V. Bušnevi poolt publitseeritud vana vene gramotad a. 1368 (nr. 6).

Ajakiri peab silmas ka materjalide avaldamist teadlaste, kirjanikkude, komponistide jne. kohta. Sellelt alalt mainigem dokumente teemade kohta nagu: „Herzen ja tsaari tsensuur“ ja „Tsaari tsensuur Ukraina kirjaniku I. Franko teoste üle“ (nr. 1); „P. F. Lesgaft'i biograafia juurde“, „Uued materjalid M. V. Lomonossovi üle“, „I. S. Turgenev Spasski's ja Lutovino'vo's“ (mälestused), „V. P. Gajevski päevikust“ (peamiselt Turgenevi üle) ja „P. I. Tšaikovski kirjavahetusest“ (nr. 3); „D. I. Pissarev ja tsaari tsensuur“ (nr. 6).

Ulalesitatu tõendab „Krasnõi Arhiv'i“ väga rikkalikku sisu 1940. a. kohta, ühtlasi näitab, millise elavusega ajakiri reageerib aktuaalseile ajaloolistele teemadele, mis peaks eeskujuna tähtis olema ka meie sellealalistele väljaannetele. Üle 1400 lehekülje väga väärtuslikku ajaloolist ainet on ajakirja kaudu viidud N. Liidu teaduslike uurimisasutuste, ajaloouurijate ja ajaloo huvitatute laialdasele perele kasutamiseks. ENSV ajaloolased saavad kasutada ajakirja kaudu tähtsaid aineid, mis puudutavad N. Liidu kui ka kitsamalt Eesti NSV minevikku.

O. L.

ARHEOLOOGILISTEST VALITÕODEST 1941. A. SUVEL.

Arheoloogia Muuseumi kollektiivi poolt koostatud arheoloogiliste välitõõde kava 1941. a. suveks, mis leidis Hariduse Rahvakomissari kinnitamist täies ulatuses juba s. a. märtsi lõpus, on võrdlemisi ulatuslik ja ületab oma eelarvelt kui ka plaanikohasuselt kõik suvitõõd, mis varemini teostunud. Seejuures välitõõde kava koostamisel on silmas peetud esijoones tarvidust saada Nõukogude Eesti territooriumil elanud inimühiskonna vanimast ajaloost võimalikult ühtlane ja terviklik ülevaade. Mitmesugused põhjused, nagu süs-

temaatse teadusliku uurimise hiline algus, aineliste vahendite piiratus, kvalifitseeritud tööjõudude ja nende töötamisvõimaluste nappus, muististe eriilmelisus ja osalt nende raskesti uuritavus, jah — isegi paremate juurdepääsvõimaluste eelistamine jne., kõik need asjaolud on põhjustanud, et meil maa eriosade ja eriajajärkude tundmises valitseb disproportsioon, mis edasikestmisel ähvardaks muutuda takistuseks süstemaatse uurimise ühtlasele arengule ja looks võimaluse väära pildi kujunemiseks. Vastavalt aineliste võimaluste avardumisele ja uurimistöö süvenemisele ja tõhustumisele on alates 1936. aastast saadik tõmmatud uurimissektorisse mõned uued muististeliigid, millistest kõige silmapaistvam ja kõige ulatuslikumaid tulemusi andev on linnuste kaevamine, mis aga mõnel eelmisel aastal kippus liiga domineerima vastavalt sellele huvile, mida seltskond üritusele osutas. Arheoloogiat rahvahulkades populariseeriva nähtusena on sel oma küllaltki tähtis kõrvalteene, millest saadud kogemusi tuleb rakendada ka sotsialistlikus ülesehitustöös. Need üldpõhimõtted on võetud lähtekohaks välitööde kava koostamisel.

Kiviaja muististest kavatsetakse kaevata mitmeid asulakohti Eesti eri osades. Vastavalt sellele barbaarsuse alamastme järgel elavale primitiivsele ühiskonnale, on temast jälgi eeskätt asulakohtade näol, millest tihti teateid saab ainult juhusleidude kaudu, kuna nad maapinnalt esile ei kerki. Sellepärast on nende leidmine raskendatud, mis põhjustaski, et nad on jäänud kuni hilise ajani teaduslikult kõige vähem uuritud muististeliigiks Eestis. Mag. R. Indreko kavatseb teha katsed leida juhusleidude põhjal oletatavaid asulakohti Vigalas ja Nõmmel ning kaevata Jõelähtme Kroodil ja Võru juures Tammula järve ääres. Viimane leiukoht on selle poolest huvitav, et leiud asuvad madalal järve põhjas kalda ligidal. See näitab maa ja vee vahekorras toimunud muutustele selle aja vältel, mis meie aega lahutab ajast, millal inimesed võisid sealkohal asuda. Peab märkima, et eriti kammkeraamikast andvate asulakohtade ja hilis-kiviaegsete ning vanema pronksiaja muististe tundmises on meil suuri lünki. Selle kõrvaldamiseks peame lähitulevikus eriti samme astuma vastavate leiukohtade otsimises ja avastamises, nende teaduslikus kaevamises ja ainestiku kavakindlas läbitöötamises. See on hädavajalik nii ülevaate ühtluse kui ka hilisema asustuse ja majanduslik-ühiskondliku arengu mõistmise suhtes.

I aastatuhande e. m. a. muististe tundmise suhtes oleme tunduvalt paremas olukorras. Siit tunneme nii asulakohti kui ka rohkearvuliselt kalmistuid. Edaspidiseks ülesandeks on siin esijoones vastavate muististe jälgimine kogu Eesti territooriumi ulatuses. Kui varematel aastatel kaevati selle ajastu kalmeid peamiselt ainult piki Põhja-Eesti rannikut, on käesoleva aasta suve kavasse võetud nende avamine ka sisemaa rühmades, nii Ambla khk. Nõmmküla piirkonnas ja Karksi khk. Remsi kl. Ülpre tl. maal. Viimases kohas on tegemist kalmete rühmaga, millest vanimad võiksid tõenäoselt ulatuda mainitud ajajärku, kuna aga suurem osa neist kuulub järgnevasse aastatuhandesse. Kuna m. a. algul on tegemist suure murranguga ühiskondlik-majanduslikus elus ja osalt asustusepildis, siis on nende kahe järgneva ajajärgu geneetilise seose uurimine eriti oluline ja aktuaalne, mis võimaldab reale probleemidele uut valgust heita. Samuti kavatsetakse läbi kaevata uut

tüüpi kalme Saaremaal Sörves I at. e. m. a., mis aitaks valgustada vastava ajajärgu välisühendusi läänepoolsete maadega. Nendest oleksid kõik kolm ka ühtlasi teadusõuete alusel toimetatud arheoloogiliste kaevamiste regionaalseks laiendamiseks senini väheuuritud aladele Eesti piirides.

Kuna meil I at. esimene pool m. a. on arheoloogiliselt kõige rohkem uuritud ajajärguks, siis ongi sellele viimaste aastate kaevamiste kavastamisel õigusega vähe tähelepanu pööratud. Ometi on sellegi ajajärgu uurimises oma lünk ja nimelt regionaalne, mida uute kaevamiste ettevõtmisel püütakse täita. Selle ajajärgu muististe, milleks on esialgu teada ainult sugukondlikud kalmistud, tundmaõppimine pole tarvilisel määral ulatunud Lõuna-Viljandimaale ja Pärnumaale, Põhja-Tartumaale ja osalt Võru- ning Valgamaale. Samuti tuleks vastava aja muististe otsimist jätkata Lõuna-Harjumaal, Läänemaal ja saartel. 1941. a. suvel võetakse ses suhtes uurimisele Kagu-Pärnumaal juba mainitud Karksi khk. Remsi kl. ja Halliste khk. Sammaste kl. Taru tl. kivikalmed A. Vassar'i ja E. Ariste poolt ning Põhja-Tartumaal Palamuse ümbruskonna kivikalmed M. Schmiedehelmi poolt.

Suviste uurimiste pearaskus langeb IX—XIII saj. muististe uurimisele. Teadusõuetele vastavaid kaevamisi on selle ajajärgu kalmistutel teostatud varematal aastatel võrdlemisi vähe ja juhuslikult. Vastavalt juba viimastel aastatel alustatud üritustele kavastatakse siin töid jätkata kavakindlalt. Esi-joones teostatakse rida kaevamisi Saaremaal, nii E. Ariste ja M. Schmiedehelmi poolt Valjala ümbruskonna kivikalmetel ja viimase poolt Kärla khk. Kogula liivakäbastel. Välja arvatud möödunud aasta, kuuluvad teised kaevamised Saaremaal peamiselt J. B. Holzmaieri tegevusaega XIX saj., mistõttu igakülgsest teaduslikult kasutatava ainehulga hulk siit pole eriti suur, vaatamata leidude rohkearvulisusele ja metallkultuuri rikkusele. Olles vastaval ajajärgul eesrindlikemaid maakondi muistses Eestis, on huvi suunamine eeskätt siia täiesti õigustatud. Paralleelselt Saaremaaga kaevatakse Läänemaal A. Vassar'i poolt Martna khk. Keskvvere või Enivere kl. ühte kivikalmet ja Kullamaal Rohumäe linnuse ligidal asuvat maa-alust läipkalmistut. Viimast tüüpi kalmete otsimisele ja uurimisele tuleb Eestis lähematel aastatel pöörata eriti tähelepanu, kuna nendest saadav ainehulk lubab valgustada mitmesuguseid elu eriavaldusi. Ida-Eesti liivakäbaste uurimist jätkab O. Saadre Iisaku khk. Jõuga kl. käbastikul.

Linnustel kavastatakse jätkata kaevamisi E. Laid'i poolt Varbolas ja H. Moora poolt Lõhaveres. Uue üritusena algatatakse viimase poolt Irboska linnuse kaevamist. See on nii linnuste uurimise süstemaatses laiendamises kui ka omaeegse (tõenäoselt IX—XIII saj.) ühiskonna kultuurilis-majandusliku üldpildi terviklikkuse taotlemises väga oluline samm edasi. See pole ainult lihtne uurimise regionaalne laiendamine, see ei täienda meie teadmisi mitte ainult omaeegses fortifikatsioonis ja sõjalis-strateegilistes küsimustes, ühiskondlikus korras, ainelises kultuuris. Sel on hoopis ulatuslikum tähendus ajaloolises perspektiivis. Teatavasti mainitakse ju varaajaloolistes allikates Irboskat kui ühe Vene vürsti Truvori residentsi IX saj., mis tähtsa punktina nii sõjalis-poliitilistes kui kaubanduslikes-liiklusühenduste suhetes säilitab oma sõimpunktilise tähtsuse ka hiljem, ilmselt koguni kasvavas ulatuses.

Siin on jällegi võimalus, nagu varem juba Lõhavere ja Varbola puhul, arheoloogilisi andmeid seada konkreetseesse konneksiooni varaajalooliste allikatega. Kohal on teostatud juba 1924. a. proovikaevamine, mis näitas, et kultuurkiht on üsna paks ja sisaldab rohkesti leide, kusjuures aga „loodetud“ viikingikultuurist ei leitud mingisuguseid jälgi. Paralleelselt linnuse kaevamisega tuleks siin otsida jälgi ka asulastikust väljaspool kindlust ja kaevata lähiümbruses asuvaid kääpaid.

On loomulik, et koostatud plaanis võib tulla kõrvalistest põhjustest tingituna muutusi. Ehitiste püstitamisel, teede õgvendamisel, mitmesugustel mullatöödel jne. võib suve jooksul tekkida tarvidus üht või teist hävimisohus olevat või juhuslikult avastatud muistist läbi kaevata. Nendeks ettenähtamatuteks sündkaevamisteks on varutud teatud summad, kuid suurema ulatuse juures võivad nad kergesti mõjutada ka ettenähtud plaani täitmist. Peale mainitud kohtade kavatseb muinsuskaitse inspektor S. Kaart kaevata veel paari pakkteed Saadjärve juures ja Vastseliina khk. Need kuuluvad aga loomulikult juba hilisemasse aega.

Välitöödena on kavatsusel veel plaanistada 20 Tartumaa linnust ja vähemalt 15 linnuse lähiümbrust, ning teostada kinnismuististe seisukorra kontrollimiseks pikemaid ringsõite.

Kogu ulatusliku plaani täitmine nõuab Arheoloogia Muuseumi kollektiivilt suve jooksul 2—3 kuu kestel pingsat tegevust, kusjuures kaevamised eri punktides teostuvad suurelt osalt samaaegselt. Asulakohtade ja kalmistute kaevamiseks ette nähtud aeg ulatub 8 ja linnuste jaoks 4 kuuni, kusjuures kaevamisi teostavate rühmade suurus kõigub vastavalt töötamise võimalustele 6—15 töötaja piirides.

A. Vassar.

KURSUSED MUUSEUMI-TEENISTUJATE KVALIFIKATSIOONI TÕSTMISEKS TARTUS 7.—12. APRILLINI K. A.

Tartus peeti 7.—12. aprillini k. a. Hariduse Rahvakomissariaadi korraldusel üleriigilised kursused muuseumi-teenistujate kvalifikatsiooni tõstmiseks, mis olid kokku toonud arvuka pere muuseumiinimesi Eesti NSV pea kõigist osist. Sotsialistlik hariduspoliitika oli lühikese ajaga osanud üles tõsta ning lahendada probleemi, mis oli meil latentsena püsinud päevakorras juba pikeemat aega. Juba kodanliku Eesti ajal oli tookordse kultuuripoliitika juhuslikkusele ja üksikute juhtivate isikute tujudest tingitud ulatuslikkudelegi kõikumistele vaatamata, ajajooksul tekkinud põhistatud tarvidus muuseumitöötajate üleriigiliseks kokkutulekuks, et ühelt poolt kooskõlastada tookord eriti hajumisohus olevat eri muuseumide koostööd ning teiselt poolt püüda kaasa aidata ka muuseumiteenistujate kutsehariduse probleemide lahendamiseks. Küsimus oli mitmel korral konkreetset arutusel ka omaaegses Muinsusnõukogus. Kaugemale kavatsustest siiski ei jõutud, sest kodanlikus hariduspoliitikas moodustasid muuseumid peamiselt ainult hea tooni ning esindamistarvete pärast

Üleriigilisest muuseumiteenistujate kursusest osavõtjaid Riiklikus Etnograafilises muuseumis Raadil 8. IV 41.

viljeldava sektori, ilma plaanikindla ning sisuliselt läbimõeldud juhtimiseta vastavast keskusest.

Ühes sotsialistliku hariduspoliitika maksvusele pääsemisega meil poliitilise võimu ülemineku tagajärjel töötavate kihtide kätte m. a. juunis, muutus radikaalselt ka muuseumide, kui tähtsate kultuur- ja poliitharidusiike asutiste asend meie maa avalikus elus. Uus sotsialistlik võim hoolitses kõigepealt muuseumidele tarvilikkude materiaalsete töötamistingimuste loomise eest. Enne juuni pööret oli suur osa meie muuseume, nende hulgas ka faktiliselt keskmuseumide ülesandeid täitvad Eesti Rahva Muuseum Tartus ning Eesti Kunstimuuseum Tallinnas, kõigepealt aga kõik kohalikud muuseumid, eraorganisatsioonide juhtida ja ülal pidada. Sellest kahjatsavast ja muuseumide tegevust suuresti pidurdavast reeglist moodustasid erandi ainult Tartu Ülikooli ümber koondunud õppemuuseumid ja uurimis-instituudid arheoloogia, geoloogia ja mineraloogia ning zooloogia alal, kes ülikooli kaudu kuulusid riigieelarve ülalpidamisele. Kuid ka viimastel muuseumidel, kuna ülikool olude sunnil eeskätt rõhutas nende õppetegevuslikku külge ning tagaplaanile jättis uurimuslikud ja populariseerimise ülesanded, oli enamasti raskusi oma tegevuse normaalsel arendamisel.

Üle minnes sotsialistlikule plaanimajandusele ka hariduse alal, anti juba 28. VIII 40 üleminekuaja organite poolt „Eramuuseumide riigistamise seadus“ (Riigi Teataja 1940, 109, 1105), mis näeb ette seniste erakätes olevate muuseumide riigistamise koos neile kuuluvate kollektsioonide, sisse-seadete, raamatukogude, teaduslikkude abivahendite ja muude muuseumide kasutuses olnud varadega. Sama seadus määrab deklaratiivselt, et ülevõetud muuseumikogud kasutatakse uute riiklikkude muuseumide asutamiseks. Suhteliselt lühikese ajavahemiku kestes, peamiselt möödunud aasta viimase kvartaali jooksul, teostatigi Hariduse Rahvakomissariaadi uuea loodud muuseumide inspektuuri poolt kas otseselt või kohalikkude valitsemisorganite kaudu kõigi seniste eramuuseumide riigistamine ja nende kogude arvele võtmine. Rõõbiti sellega toimus kindla kooskõlastatud plaani järgi uute riiklikkude muuseumide ellukutsumine. 1941. a. plaanis on ette nähtud kogu Eesti NSV territooriumi kohta 30 muuseumi, neist 9 kesk- ja õppe-keskmuseumi ning 21 kohalikku ja erimuuseumi. Keskmuseumidest töötavad juba möödunud sügisest peale Tallinnas Riiklik Ajaloo ja Revolutsiooni Muuseum ja Rk. Kunstimuuseum, Tartus Rk. Etnograafiline Muuseum ja Rk. Kirjandusmuuseum, uuest aastast alustas Tallinnas tegevust Riiklik Loodusteaduslik Muuseum ja III kvartaalist k. a. kutsutakse ellu meil seni uudse muuseumitüübina Tallinnas Piirital Riiklik Vabaõhumuuseum. Suurenenud pole tähele-pandavalt aga mitte üksi muuseumide arv, vaid ka nende koosseisud. Kui 1940. a. algul kõigi muuseumide personaali arv ENSV territooriumil küündis vaevalt 40-ni, siis sama aasta lõpul ulatus see juba 139 isikuni. Kuna muuseumide varemad tegevusvõimalused, nagu sellest oli juba eespool kõnet, olid üldiselt piiratud ning kogu muuseumide sektor seisis väljaspool kava-kindlat juhtimist, puudusid siin ka tarvilikud eeldused kaadrite normaalse järelekasvu tekkimiseks. Muuseumiteenistujate arvu järsk tõus muuseumide reorganiseerimise teostamise järel tõi seepärast endaga kaasa paratamatuse

sellele alale juurde tõmmata uusi jõude väljastpoolt, peamiselt teistest muuseumidega kokkupuutunud hariduselu valdkondadest.

Muuseumide võrgu ettenähtud väljaarendamine tõstis päevakorda ka küsimuse muuseumide tegevuse sisulisest koordineerimisest ja ühtlustamisest. Hariduse Rahvakomissari poolt sel alal antud juhised (Eesti NSV Hariduse Rahvakomissari juhend Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi ülalpidamisele ja järelevalvele kuuluvate muuseumide ülesannete kohta. HRK Teataja 1941, 14), võis loomulikult ära määrata ainult muuseumide tegevusulatuse välised, vormilised raamid. Muuseumide tihedama sisulise koostöö seisukohalt oli aga tarvilik juba muuseumide ja muuseumitöötajate omavaheline vahenditu kontakt, ühine tööülesannete ja koostöö probleemide arutelu.

Nii muuseumide tegevuse koordineerimise kui ka muuseumiteenistujate erialalise kvalifikatsiooni tõstmise eesmärgil tõusis juba möödunud aasta viimases kvartalis Hariduse Rahvakomissariaadis üles küsimus Eesti NSV-s üleriigilise ulatusega muuseumiteenistujate kursuse korraldamisest. Mitmesugustel praktilistel põhjustel, kõigepealt osa muuseumide kaadri veel komplekteerimisel olles, sündis selle kavatsuse realiseerimine 1941. a. II kvartaali alguses.

Kursus toimus 6-päevase kestusega 7.—12. aprillini Tartus. Kursuste juhatajaks oli Hariduse Rahvakomissariaadi poolt määratud allakirjutanu ja abijuhatajaks Riikliku Kirjandusmuuseumi direktori asetäitja R. Põldmäe, kellele ülesandeks oli ka ettevalmistavalt kursuste kava koostamine. Viimase ülesande puhul kasutasid algatajad ka rea muuseumi ala eriteadlaste, eesotsas dir. F. Linnusega, näpunäiteid ja konsultatsioone. Kava koostamisel valmistasid märgatavaid raskusi ühelt poolt praktilistest põhjustest tingituna ettenähtud kursuste suhteliselt lühikese kestuse aeg ning teiselt poolt osavõtjate küllalt heterogeenne koostis, kuna kursus pidi hõlmama kõiki muuseumi, nii kohalikke kui ka keskmuseumi, samuti nii humanitaaralalisi kui ka loodusteaduslikke. Mõlemad mainitud raskused andsid end tunda ka hiljem kava sisulisel realiseerimisel.

Kursuste kesksema ülesandena oli ette nähtud osavõtjatele orienteeruva ülevaate andmine muuseumialalistest probleemidest ENSV-s, nagu muuseumide võrgu ülesannetest ja korraldusest, muuseumide osast masspoliitharidustöö läbiviimisel, muuseumide uue temaatilisele juhtimisele põhjeneva ekspositsiooni korraldamisest, ja lõpuks muuseumi-korralduslikkudest ja muuseumitehnilistest nõuetest ning nende rakendamise muuseumide eri liikides. Arvestades kursuse lühikest kestust, ei olnud mõeldud kursusest osavõtjatele kavas olevatel rakendusala delgi, nagu näiteks muuseumitehnilistes küsimustes, anda niipalju teadmisi ja praktilisi kogemusi, kui juhtida tähelepanu teatavatele asjaoludele, rakenduslikkudele võtetele ja probleemidele ning pakkuda lähiseid nende lahendamiseks. Lektoriteks kursustele oli püütud koondada kõiki meie muuseumialaliste kogemustega ning vastavate eriteadmistega jõude. Kursustel leidsid käsitlemist järgmised ained: Meie ülesanded ideoloogilisel frondil (Hariduse Rahvakomissari aset. H. Piilmann), muuseumide osast Nõukogude kultuuri- ja hariduselus (H. Peets), muuseumiala ajalugu

(F. Linnus), ülevaade muuseumide võrgust ja muuseumidega seoses olevast haridusalalisest seadusandlusest ENSV-s (H. Peets), looduskaitse ülesanded muuseumitöös (G. Vilbaste), muinsuskaitse ülesanded muuseumitöös (S. Kaart), muuseumide ülesanne humanitaaralalises uurimistöös (H. Moora), muuseumide ülesanne loodusteaduslikus uurimistöös (A. Õpik), muuseumide ülesanded kodu-uurimistöös (E. Kant), külastajate juhtimise teostamine muuseumis (F. Linnus), kultuurilooliste ja kunstikogude korraldamise tehnika ja ekspositsioon (F. Linnus, V. Raam, E. Laid), käsikirjaliste kogude ja raamatukogude korraldamise tehnika ja ekspositsioon (R. Põldmäe, R. Antik, M. Lepik), loodusteaduslike kogude korraldamise tehnika ja ekspositsioon (A. Õpik, J. Lepiksaar). Ühtlasi oli kursuste kavas ette nähtud tutvumine kõigi Tartu muuseumide vaatekogude ja fondidega.

Kursustest osavõtt osutus üle ootuste suureks, töustes kursuste kestel 106 isikuni, neist 66 Tartust, 32 Tallinnast ja 8 mujalt linnadest. Valdava enamiku osavõtjaid andsid Tartu ja Tallinna riiklikud keskmuuseumid ning Tartu Ülikooli juures töötavad kesk-õppemuuseumid. Kahju on, et kursuste ajaks polnud veel küllaldaselt komplekteerunud kohalikkude muuseumide koosseis, mispärast viimaste töötajate arv, kokku 11 inimest, moodustas ainult suhteliselt väikese osa osavõtjate üldarvust. Kuna samal ajal kursuste kava koostamisel oli arvestatud ka kohalikkude muuseumide nõudeid, pidi selles osas kursuste tagajärg paratamatult jääma vähemefektiivseks.

Küsimust kursuste tulemustest on üldse, arvestades selle küllalt erinevate eeldustega liikmesperet, raske viia ühise nimetaja alla. Kuid ka sel juhul, kui meie omaks võtame, et kursuste tulemused polnud kõigi osavõtjate suhtes võrdsed, jääb kursustele siiski meie muuseumiasjanduses küllalt oluline ja püsiva väärtusega tähendus. Muuseumipere esmakordne üleriigiline kokkutulek ENSV territooriumil, olgugi kursuste näol, tähistab kõigepealt meil selle kultuurpoliitiliselt olulise ala väljajõudmist hiljutise juhusliku asjaarmastuslikkuse ning eraalgatuse raamidest riikliku kultuurelu kava-kindlalt juhitavale pinnale. Ka andis kursus esmakordse vastava valdkonna eriteadlaste kokkutulekuna kahtlemata palju väärtuslikke kogemusi ning tähelepanekuid mitte üksi samalaadsete ürituste kordamise seisukohalt edaspidi, vaid ka muuseumiala korraldamise ja organiseerimise alal üldse. Kuigi kahjuks kava mõnevõrdse ülekoomatuse tõttu osavõtjate vaba diskussioon jäi vähemalt ametlike loengutundidega ühenduses väheldaseks, tõstab enamasti juba teatavate küsimuste päevakorras olek, nendega lähem tegelemine, kaasnähtusena iseandast üles rea uusi probleeme ja seisukohti, millest mõnigi võib hiljem osutada viljakaks.

Toimunud muuseumitöölaste kursustele tulebki, nagu see juba eelnevas on leidnud märkimist, vaadata eeskätt kui orienteerivale, eesti muuseumiala korraldusest ja materjalist üldülevaadet pakkuvale üritusele, millele hiljem peaks järgnema süvenenud muuseumitehnika omandamine ning materjali läbitöötamine poliithariduslike probleemide seisukohalt erialade kaupa. Muuseumide tegevuse koordineerimise seisukohalt omab küllalt olulist tähendust ka juba võimalus tutvuda naaberlade töödistspliiniiga ning tööülesannetega

üldjooneliselt, informatiivselt, milleks möödunud kursus kahtlemata pakkus võimalusi.

Kuna käsitlemist leidsid ka paljud rakenduslikud küsimused, eriti muuseumitehnika alalt, võib eeldada, et mitmed kursustest osavõtjad ka siin leidsid neid huvitavais üksikasjus vastavaid praktilisi näpunäiteid ning juhiseid.

Kuna meie muuseumid, eriti kohamuuseumid, on suurelt osalt alles korraldumise järgus ja puudub ka veel tarvilik ülevaade nende kogude iseloomust ning jaotusest, ei võinud möödunud kursus endale seada ülesandeks, anda muuseumide korraldamise ning eksponeerimise alal valmis šabloone, nn. tüüpeeskirju ja juhiseid. Selles küsimuses piirduti kursuste kavapemiselt muuseumitöötajate tähelepanu juhtimisega küsimustele, mis on muuseumitöös olulised ja mida on tarvis lahendada, tuues selleks näiteid ja juhataades kätte vastavaid allikaid. Paralleelide ja võrdlusmaterjali alal pakub neis küsimusis häid eeskujusid teiste Liiduvabariikide muuseumiasjandus, mille kohta kursuste jooksul esitati küllalt rikkalikke andmeid.

Alahinnata ei saa kursuste tulemuste seisukohalt ka sellest osavõtjale avanenud võimalust, tutvuda eriteadusliku juhtimise najal meie suuremate keskmuuseumide materjalikogudega, mitte üksi väljapanekutega, vaid ka kõigi fondidega. Sest ka juba varem tuttav kogu või objekt, võib saada tihti hoopis teise, elavama, isikupärasema tähenduse ja värvingu, kui meil avaneb võimalus näha mitte üksi selle kesta ja formaalset konstruktsiooni, vaid heita uuriy ja vastuvõtlik pilk ka selle elava organismina töötava ühiku sisemusse, tema vahenditusse töö- ja korraldusprotsessi.

Samal viisil ei oma mitte väikest tähendust kollektiivse koostöö seisukohalt ka muuseumitöölise isiklik tutvus ning kontakt, milleks mõneaegne kõrvuti-töötamine, kas või kursustelgi, palju kaasa aitab.

Kursuste nii poliitilis-ideoloogilist kui ka rakenduslikku ülesannet aitab edaspidi hoomatavalt tõsta asjaolu, et Hariduse Rahvakomissariaat kavatseb kursustel peetud ettekanded avaldada trükis kasutamiseks.

Esimese üleriigilise muuseumipere kokkutulekuga Tartus 7.—12. aprillini k. a. on pandud alus meie vastavate alade lähemale koostööle kui ka kavakindlale juhtimisele ja väljaarendamisele sotsialistliku ülesehitustöö raamides. Võib loota, et järgmine samm samas sihis saab küündivamaks esimesest.

E. Laid.

RIIKLIK AJALOO JA REVOLUTSIOONI MUUSEUM.

Riiklik Ajaloo- ja Revolutsioonimuuseum Tallinnas, Kohtu tän. 6, asutati oktoobris 1940. a., kuid koosseisude komplekteerimine võttis rohkesti aega ja alles jaanuaris 1941 saadi tööle asuda enamvähem täie koosseisuga, kuigi ka praegu veel revolutsiooni osakonnas puudub osakonna juhataja ja teaduslikud töäjõud ning töö juhtimine lasub siin täielikult muuseumi juhataja dir. H. Moosbergi õlul. Muuseumi kogude aluse moodustavad endise

Provintsiiaal-muuseumi materjalid. Nende kogude ülevõtmine kestis kuni veebruarini (osalt ka veel hiljem). Alles selle järele said muuseumitöölised asuda oma otseste ülesannete juurde, milleks on ekspeditsiooni ettevalmistamine suvel avatava ajutise näituse jaoks. Suureks raskuseks siinjuures oli asjaolu, et enamik teenistujaid ei omanud üldse või mitte küllaldasel määral kogemusi ja vilumust muuseumi alal töötamiseks. Märtsis toimunud õpetlik ja hästi õnnestunud ekskursion Leningradi ja sellele järgnenud osavõtt Tartus korraldatud muuseumiteenistujate kursusist aitas tunduvalt parandada seda puudust.

Muuseumil on üldse kolm osakonda: 1. vanema- ja keskaja, 2. XVIII ja XIX sajandi ja 3. revolutsiooni osakond. Osakonnad on töötanud välja ekspositsiooni kavad 21. juunil avatava ajutise näituse jaoks, kusjuures eriprobleemidesse süvenemine ei ole lühikese aja tõttu alati olnud võimalik. Seni tehtud tööst võiks välja tõsta järgmisi momente: vanemas osakonnas on koostatud rida kaarte muinas-eesti aega kuuluvate arheoloogiliste leidude kohta kõige uuemal kättesaadavil andmeil, tabelid talurahva koormiste kohta sakslaste maadevallutuse järele ja enne eestlaste suurt ülestõusu 1343. a. jm. Teises osakonnas on arhiivmaterjalide põhjal koostatud tabelid 18. sajandi orjusemäärade kohta, on kogutud materjali tööstuse ja kaubanduse arengu kohta 18. ja 19. sajandil, mis iseloomustavad peale muu ka kapitalistliku majanduse tekkimist Eestimaal. Revolutsiooni osakond on tegelnud heade tulemustega Eesti revolutsioonilise liikumisega seotud materjalide (näit. lendlehtede, fotode) kogumisel ja siin saavutanud huvitavaid tulemusi. Erilist tähelepanu on pööratud 1905. a. nurimise kõrval ka revolutsioonilise liikumise ja kommunistliku partei tegevuse kohta alates 1917. aastast, milline ajajärk seni ses suhtes oli uurimata.

Muuseumi lähemaks ülesandeks on, nagu mainitud, esialgse näituse avamine 21. juuniks. Sellejärele seisab ees kogude täiendamine ja teaduslik läbitöötamine. Suureks ja vastutusrikkaks ülesandeks kujuneb ka poliithariduslik töö massidega, millele muuseum erilist tähelepanu hakkab pöörama pärast näituse avamist.

L. Loone.

TARTU R. ÜLIKOOI AJALOO-KABINET.

K. a. märtsi lõpul pandi alus Ajaloo-kabinetile, uuele õppe- ja teaduslikule abiasutisele Tartu R. Ülikooli juures. Kabineti ülesandeks on soodustada ajaloo-üliõpilaste õpinguid kui ka aspirantide ja ülikooli õppejõudude teaduslikku uurimistööd. Selleks soetatakse kabinetti tarvilikul määral ajaloo ja selle abidistsipliinide õpperaamatuid üliõpilaste tarbeks ja koondatakse sellesse ka võimalikult kõike muud uemat ajalooteaduslikku kirjandust, eeskätt Nõukogude-Liidus ja Nõukogude-Eestis ilmunud ja ilmuvaid vastavasisulisi teoseid, monograafiaid, allikatekogusid, käsiraamatuid, poliitilist kirjandust, perioodiliselt ilmuvaid seeriaid ja ajakirju. Samuti on kabinetis

asutamisel ajalookaartide ja muude ajaloo-õppevahendite kogu. Ajalookabineti toimused edaspidi ka konsulteerimised, loengud ning praktilised harjutused väiksemale üliõpilasrühmadele ja ajaloo-kateedrite ning teiste vastavate kollektiivide koosolekud. Kabineti vastavas ruumis on võimaldatud kohal töötamine ja kirjanduse kasutamine. Kuigi Ajaloo-kabinet on praegu alles asutamise-staadiumis, võib siiski loota, et eelolevast sügisest alates kabinet juba täiel määral saab oma ülesannete täitmisele asuda.

R. K.

*

Nõukogude Liidu juhtivama ajaloo ajakirja „Istork Marksisti“ juurde on kutsutud eestikeelse ajalookirjanduse alatiseks arvustajaks Moskvas ajalooõpetajana tegutsev eestlane sms. August Mitt, kelle ülesandeks on ka „Ajaloo Ajakirja“ sisu jälgimine ja arvustamine.

H. R.

*

Käesoleva aasta aprillikuul toimunud võistluseksameil Tartu Riikliku Ülikooli aspirantuuri pääsemiseks õiendas eksamid edukalt 23 isikut. Katsed toimusid marksismi-leninismi alustes ja vastava eriala aines. Ajaloolastest said aspirantideks Jakob Koit Eesti ajaloo ja Marta Sorgsepp üldise ajaloo alal.

H. R.

*

Endise Riigi Keskarhiivi ülesandeid jätkav ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu Osakond jätkab ka publikatsioonilist tegevust. Järjekordse publikatsioonina [nr. 1 (7)] on trükkimisel ja ilmub lähemal ajal esimene osa meie kodumaal pärast selle lõplikku Rootsile alistumist korraldatud ulatuslikumast maarevisjonist, pealkirjaga „Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala kaguosa“. See haarab endise Poola-aegse halduslik-lokaalse jaostumise järgi Tartu staarostkonna lõunapool Emajõe asuvat osa, Kirumpää ja Vastseliina staarostkondi ja Koivalinna staarostkonna eesti asustusega osa, seega siis nüüdse Lõuna-Tartumaa, Võrumaa ja osalt Valgamaa (Sängaste-Karula-Hargla) alasad.

Publikatsioonis esitatakse revisjoniprotokollis autentne tekst ja selle juurde selgitav sissejuhatus koos üldisemat laadi statistiliste kokkuvõtetega, orienteeriva kaardiga ja isikute ning kohanimedega registritega.

Selle väljaande eeltööd algasid juba 1938. a. ja 1940. aasta lõpuks oli suurem osa teksti trükitud. Revisjoniprotokollis esinev aines on esmajärgulise tähtsusega ENSV mineviku, eriti agraar- ja asustusolude, samuti talurahva majandusliku ning sotsiaalse seisundi tundmaõppimisel. Peale selle see võib aidata kaasa veel väga paljude eriküsimuste lahendamiseks.

H. R.

UUT AJALOO ÕPPEKIRJANDUST.

Uus Aeg I. Prantsuse revolutsioonist Saksa-Prantsuse sõjani ja Pariisi kommuunini (1789—1870).

Neil päevil ilmus RK „Teadusliku Kirjanduse“ kirjastusel eestikeelne tõlge NSVL Teaduste Akadeemia Ajaloo-Instituudi väljaandena akadeemik J. V. Tarle, NSVL Akadeemia kirjavahetaja-liikme A. V. Jefimovi ja F. A. Heifetsi toimetatud ajaloo õpperaamatust „Новая История I“. Teatavasti on selle teose algupärane NSVL Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kõrgema Kooli Asjade Komitee poolt lubatud õppevahendina riiklike ülikoolide ja pedagoogiliste instituutide ajaloo-teaduskondades, kus seda ka kasutatakse kursuse õpperaamatuna. Selle teose eesti keeles kättesaadavaks tegemisega, millele järgneb peatselt ka keskaja õpperaamat ja teisi ajaloo õppekursusse kuuluvaid raamatuid, on meil lõpuks ometi kord asunud kõrvaldama ajaloo alal seni sõna otseses mõttes valitsenud kõrgema õppekirjanduse nälga.

Teame, kuidas kodanlikus Eestis, kus nii sageli „oma“ ülikooliga ja üldse „kõrge haridusega“ armastati renomistlikult praalida, ajaloo õppekirjanduse soetamisel, eriti üldajaloo osas, seisti nagu kammitsas. Kaksikümmend aastat tuli ülikooli õppekursuses läbi ajada võõrkeelse ja võõrorientatsiooniga ajaloo kirjandusega, milles üldajaloolisi sündmusi vaadeldi esijoones vastavate rahvus- ja riigihuide seisukohalt. Ei ole siis ka imestada, kui ühe osa ajaloolaste juures kippus avalduma teatav „kultuuriproovintsus“.

Nüüd, nõukogude korra ajal on olukord selgi alal põhjalikult muutunud. Eestikeelse õppekirjanduse soetamise võimalused on suuresti avardunud. Selle esimeseks tõendiks ongi kõnesoleva raamatu väljaandmine.

Ajaliselt haarab see raamat „kapitalismi võidu ja kindlustumise perioodi“, mis teatavasti algab Prantsuse kodanliku revolutsiooniga ja jätkub Pariisi Kommuunini a-il 1870—71. Siin antakse napp, kuid seda tihedamas esituses võrdselt rõhutatult ülevaade kõigist ajastu poliitilistest, sotsiaalseist ja majanduslikest nähtustest. Eriti on pööratud tähelepanu kõigile revolutsioonilistele sündmustele ja järjekindlasti internatsionalistliku vaatekoha arvele sündmuste valgustamisel. Teose väärtust tõstab veel väga üksikasjalik kronoloogiline tabel, mis on pigemini konspekt kui kronoloogiline tabel kitsamas mõttes. Samuti on raamatu lõppu lisatud hulk kaarte (arvult 23), mis tehniliselt hästi töödeldutena annavad kujuka ülevaate poliitilisest situatsioonist eri aegadel. Trükitehniliselt on raamat täiesti hea, samuti ei jäta soovida paberi kvaliteet.

Dispositsioonilt on raamat koostatud väga ülevaatlikult, üksikute peatükkide proportsioonid on rangelt kooskõlas sündmuste tähtsusega ja ulatusega. Esitusviis on kerge ja voolav, hästi arusaadav ka neile, kel puuduvad põhjalikumad eelteadmised vastavast ajajärgust. Raamatule on üldiselt omane teatav värskus ja käsitluslaadi uudsus — asjaolud, mida tuleb panna marksistliku meetodi ja järjekindlasti internatsionalistliku vaatekoha arvele sündmuste valgustamisel. Teose väärtust tõstab veel väga üksikasjalik kronoloogiline tabel, mis on pigemini konspekt kui kronoloogiline tabel kitsamas mõttes. Samuti on raamatu lõppu lisatud hulk kaarte (arvult 23), mis tehniliselt hästi töödeldutena annavad kujuka ülevaate poliitilisest situatsioonist eri aegadel. Trükitehniliselt on raamat täiesti hea, samuti ei jäta soovida paberi kvaliteet.

Käesoleva kirjutajal pole käepärast originaali, et teha mõningaid põgusaid võrdlusi. Tõlke korralikkus peaks olema tagatud prof. P. Tarveli ja dots. R. Kleisi asjatundliku redigeerimistööga. Tõlge on tehtud ajaloolaste mag. M. Tõldsepa ja L. Vilmre, osalt ka dots. R. Kleisi poolt. Raamatu trükiarv on (sundeksemplariid kaasa arvatud) 3550, hind 25 rbl.

Kõnesoleva raamatu ilmumist tuleb soojalt tervitada. Selle omandamist võib peale ajaloo üliõpilaste, kes niikuinii peavad ta endale hankima, veel soovitada kesk- kui algkoolide õpetajatele, kõigile aktivistidele ja propagandistidele, kellele see on tööliikumise ja marksistlike ideede arengukäigu tundmaõppimise seisukohalt väga kasulik, samuti ka kõigile ajaloost huvitatuile. Silmas pidades üsna tagasihoidlikku trükiarvu, ja suhteliselt odavat hinda, võib arvata, et trükk müüakse üsna kiiresti läbi. See pärast tuleks kõigil huvitatuil oma tellimised esitada aegsasti. Peab arvestama, et raamatu levikualaks pole üksi ENSV, vaid et teatav hulk eksemplare läheb NL müügipunktidesse.

Loodetavasti ilmub varsti ka keskaja ajaloo õppekursus.

H. Rebane.

*

Hiljuti ilmus NSV Liidu Teaduste Akadeemia Arhiivi väljaannete sarjas nr. 4 all „Материалы для истории экспедиций Академии Наук в XVIII и XIX веках. Хронологические обзоры и описание архивных материалов. Составила В. Ф. Гнучева. Под общей редакцией акад. В. Л. Комарова“ (Moskva — Leningrad 1940, 310 lk., 31 kaardi ja pildiga). Teos on varustatud üksikasjalike registritega, mis hõlbustavad väga tema kasutamist.

Teos sisaldab vana Teaduste Akadeemia teaduslike ekspeditsioonide ja nende juhtide tegevuse kronoloogilisi ülevaateid üksikult iga ekspeditsiooni kohta koos vastava ekspeditsiooni üle Akadeemia arhiivis asuvate arhiivimaterjalidega. See on väga huvitav käsiraamat igale teadusliku arengu võidukäigu ajalugu jälgivale isikule, eriti aga teadlastele, kes võivad kasutada uurijate eelmiste põlvete poolt kogutud väärtuslikke andmeid ja kirjeldusi a. 1717 kuni 1903. Akadeemik V. Komarov ütleb tabavalt raamatu eessõnas: „Iga inimeste töö kohta on kasulik teada ta ajalugu: mineviku tundmine valgustab olevikku ja aitab ehitada kavu tuleviku jaoks. Meie ees on NSVL piiritud avarused, mis kuuluvad täielikule omandamisele lähimas tulevikus. Meie tahame teada, mis tehti selleks minevikus, kuidas pikkamööda mittemillegi kasvas meie suure kodumaa kohta teadmiste summa Peeter Esimese aegadest kuni nõukogude päevadeni, kui teadus ja hool kodumaa eest said iga teadliku kodaniku omanduseks.“

Maateaduse ajaloo kohta käesolev teos avab meile N. Liidu Teaduste Akadeemia arhiivi hindamatud aarded. Need sisaldavad andmeid ekspeditsioo-

nide kohta, mida on teostatud Akadeemia poolt ka Eesti NSV praegusele alale. Uhtlasi märgitakse seal teadusemehi, kelle teadusliku tegevuse ja isiku kohta on andmeid ka meie arhiivides. Esimese teadusliku ekspeditsiooniga, mis puudutas ka Hiiumaad, Vormsit, Osmussaart, Kokskärit ja Tallinnat, on meil tegemist akadeemik H. G. Kratzensteini oma näol a. 1752—53. Aastail 1752—1757 korraldas akadeemik A. N. Grišov astronoomilise ekspeditsiooni Saaremaale, mille eesmärgiks oli Saaremaa ja talle lähedal asuva Balti mere ranniku kohta astronoomiliste ja täpsate geograafiliste andmete saamine. Grišov viibis Saaremaal korduvalt ja joonistas kaardi, mille ümber oli rohkesti tülisid ja vaidlusi, enne kui see trükiti 1770. a. Akadeemia ülesandel ja osalt M. V. Lomonosovi korraldusel toimetas Grišov astronoomilisi mõõtmisi ka Tallinnas, Pärnus ja Tartus.

Rohkesti materjale I. V. Krusensterni ja J. F. Lisjanski poolt juhitud esimese vene ümbermaailma sõidu kohta 1803—1806 on Akadeemia arhiivis. Kahtlusetu suudab seda materjali väga väärtuslikult täiendada kuulsa meresõitja ja uurija Krusensterni arhiivifond Riigi Keskarhiivi Tartu Osakonnas. Jatkuvalt näeme materjale akad. V. M. Severgini geoloogilise ekspeditsiooni kohta Tallinna ümbrusesse 1808. a.; M. F. Engelhardti ja J. F. Parroti reisu kohta Krimmi ja Kaukasusse 1811—1815; akad. E. I. Parroti paleozooloogilise ekspeditsiooni kohta Burtneki järve juurde 1832—1835; akadeemik K. E. Baeri ekspeditsioonide kohta Novaja Semlja'le 1837, Soome lahe saartele ja skääridesse 1839; tema ja A. F. Middendorffi reisu kohta Lapimaale 1840; A. F. Middendorffi ekspeditsiooni kohta Siberisse 1842—1845; akadeemik V. J. Struve astronoomilise ekspeditsiooni kohta 1843—1854, mis ajast mõnigi kivitulp meie maa põldudel on alles hoidunud ja rahvasuus kohamuistendiga seotud; akad. A. M. Sjögreni etnograafilise ekspeditsiooni kohta Leedusse ja Kuramaale 1846 ja 1852; akad. Baeri reisu kohta Baltimere rannikule ja Peipsi järve äärde kalapüügi languse põhjuste uurimiseks 1851; Baeri ekspeditsioonide kohta üksi ja koos teiste teadlastega Kaspia ja Aasovi merele 1853—1857 ja 1862; akad. G. P. Helmerseni rohkearvuliste reiside kohta, nende hulgas 1860. ja 1861—1862. a. a. Narva jõe ja Peipsi järve piirkonda; akad. F. I. Wiedemanni keeleteaduslike ekspeditsioonide kohta Eesti- ja Liivimaale a. a. 1861—1882 jne.

Juba eelolev loend näitab kujukalt, kuivõrd oluliselt Teaduste Akadeemia on oma liikmete teaduslike ekspeditsioonide kaudu aidanud toimetada uurimistööd ka Baltimaail. Kuid Akadeemia väljaandel on ilmunud rida teistegi asutuste ülesandel teadusmeeste ja meresõitjate poolt ettevõetud ekspeditsioonide materjale (näiteks admiral F. P. Wrangelli poolt teostatud ümbermaailma sõit 1821—1824 ei toimunud Akadeemia ülesandel, selle reisu kirjeldus ilmus aga akad. E. I. Parroti toimetusel. F. P. Wrangelli uurimisreiside kohta leidub väga väärtuslikke materjale ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu Osakonnas ning nende teaduslik läbitöötamine ja avaldamine algab lähemal ajal, kuna küsimus huvitab N. Liidu teadlasi ja teaduslikke asutusi).

Kõnesolevale väärtuslikule ja tõsise hoolega välja antud teosele on väga oluliseks täienduseks sama arhiivi väljaandel, seeria nr. 1-na ilmunud samuti

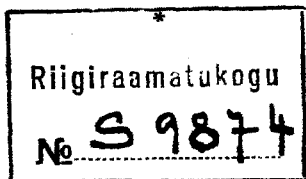
väga soliidset ja hoolikalt toimetatud teos „Архив Академии Наук СССР. Обзорение архивных материалов. Под общей редакцией Т. А. Князева.“ (Leningrad 1933, 259 lk., prantsuskeelse resümeeaga). Selles on loendatud ja kirjeldatud akadeemikute nagu K. E. Baeri, Köppeni, Sjögreni, Krusensterni j. t. arhiivifonde, mis on tähtsad kitsamalt ka Eesti NSV teaduslikule uurimisele.

O. L.

*

TRÜKIVEA OIENDUS.

Eksitav trükiviga on läbi läinud eelmises „Ajaloo Ajakirja“ numbris (nr. 2), lk. 97 Leo Leesmenti artikli „Ametliku rüügepaneku algusest Eestis“ esimeses joonealuses märkuses, kus F. G. Arveliuse „Ramma Josepi Hädda ja Abbi-Ramat“u ilmumise aastana on näidatud 1709, peab aga olema 1790.

Väljaandja ENSV Hariduse Rahvakomissariaat. RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu, Ülikooli 18, telef. 35-51. Toimetuse kolleegium: H. Rebane, H. Kruus, I. Kruus, P. Tarvel ja Ev. Blumfeld. Vastutav toimetaja H. Rebane. Tehniline toimetaja J. Arus. Korrektor L. Nigol. Ladumisele antud 5. V 41. Trükkimisele antud 2. VI 41. MB5151. Paberi formaat 67 × 95. $\frac{1}{16}$. Laotihedus trpg. 46340. Trükipoognaid 5. Autoripoognaid 5,75. Trükiarv 1750 eks. Trükitud „Hans Heidemanni nimelises trükikojas“, Tartus. Tellimisnumber 522. Tellimishind 22 rbl. aastas, 11 rbl. poolaastas. Üksiknumber 4 rubla. Tellimisi võtavad vastu RKK Müügiosakond, Tallinn, Pärnu mnt. 10—24, kõik RKK raamatukauplused, ajalehtede kontorid, postiasutused-sidekontorid ja RKK kollektiivmüügi usaldusmehed.

„Исторический Журнал“ № 3, 1941. На эстонском языке. Эгоснадат „Научная Литература“, Тарту.

RK „TEADUSLIKU KIRJANDUSE“ kirjastusel ilmunud uudiskirjandust.

W. Maxwell-Reed: **JALJED KIVIL.**

Redigeerinud prof. A. Öpik. 328 lk. Hind 12 rubla.

Raamat „Jäljed kivil“ jutustab sellest, kuidas sündis Maa, kuidas tekkisid temal mandrid ja ookeanid, jõed ja mäed, vulkaanid ja jääliustikud, kuidas Maa peal ilmus ja arenes elu esimestest ainuraksetest organismidest ja vetikatest kuni kõrgemate taimedeni ja imetajate loomadeni.

NSVL Teaduste Akadeemia Ökonoomia Instituut:
NSVL MAJANDUSGEOGRAAFIA I OSA.

Toimetanud: S. S. Balzak, V. F. Vasjutin ja G. G. Feigin.
Redigeerinud prof. E. Kant. 450 lk. + 5 kaarti. Hind 18 rubla ja 50 kop.

Õpperaamat on pühendatud NSVL tootmisjõudude üldülevaatele; siin antakse iseloomustus NSVL looduslikest oludest ja ressurssidest, tootmisjõudude sotsialistlikust levingust, rahvastiku, tööstuse, põllumajanduse ja liikluse levingu alustest.

NSVL Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut:
UUS AEG I KÕIDE.

Toimetanud: J. V. Tarle, A. V. Jefimov ja F. A. Heifets.
Redigeerinud dots. R. Kleis ja prof. P. Tarvel. 540 lk. + 23 kahevärvilist kaarti. Hind 25 rubla.

„Uus aeg I“ käsitleb perioodi (1789—1870) Prantsuse kodanlikust revolutsioonist Saksa-Prantsuse sõjani ja Pariisi Kommunini. Teose algupäränd on NSVL Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kõrgema Kooli Asjade Komitee poolt lubatud õpperaamatuna riiklike ülikoolide ja pedagoogiliste instituutide ajaloo-teaduskondade jaoks, kuid samahästi on raamat vajalik käsiraamatuna igale edasipüüdlikule haritlasele.

MÜÜK RAAMATUKAUPLUSTES

**SUURMÜÜK: RKK Müügiosakonna Tartu Raamatuladu, Tartu,
Ülikooli 18.**

HIND 4 RBL.